

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

EL NAĞMELERİ HALK OYUNLARI
MEZUNİYET ÇALIŞMASI

Yazarı: Azad Nebiyev

Çeviri: Yunus ÖKSÜZ

980411

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Yunus Öksüz".

Danışman: Doç. Dr. Habib Derzinevesi

Kabul edildi mi?

Lefkoşa - 2002

ÖNSÖZ

Azerbaycan halk bilimcisi Azad Nebiyev'in "El Nağmeleri Halk Oyunları" adlı bu kitabı, Azerbaycan folklörünü bize tanıtırken, aynı zamanda bütün Türk dünyasının folklörü hakkında da bilgi vermiş oluyor.

Bu kitabın ancak bir bölümünü inceleyebildim, ama kitabın geneline de göz gezdirme fırsatım oldu. Bununla da gördüm ki, ayrı-ayrı coğrafyalarda yaşasak da, ayrı bayraklar altında bulunsak da, biz, yani Oğuz'un soyları hala öz kültürümüzü korumaktayız.

Sayın Doç.Dr.Habib Derzinevesi bu kitabı bana mezuniyet çalışması olarak sunduğunda hiç tereddüsüz kabul ettim. Gerçi Kril alfabesiyle yazılmıştı ama sonuçta bir Türk devletinin, hatta bir Türk dünyasının eğlencesi, üzüntüsü ve inanış şeklivardı bu kitapta. Adeta rüyamda kendi kültürümü bir kitap haline ben getiriyordum. Her ne kadar Azad Nebiyev yazmış olsa da.

Bu çalışmayı yaparken zorlanmadım dersem yalan olur. Çünkü bu tez benim edebi kariyerim açısından yaptığım ilk çalışmamdı. Başka bir dilden, özellikle Latin alfabetesinin dışındaki bir alfabeden çeviri yapıyordum. Bunun ne kadar zor olduğunu herhalde çeviri yapanlar daha iyi anlarlar. Eskiden çeviri yapmanın çok basit bir iş olduğunu düşünürdüm, şimdi ise ne kadar zor olduğunu gördüm. Sayın Doç. Dr. Habib Derzinevesi yardımcıları olmasayı bu çeviriyi asla yapamazdım.

Şu anda bu kitabın bir kısmını inceledim ama, ileriki hayatımda Allah nasip ederse tamamını Türkiye kültürü ile karşılaşmalı olarak inceleyip kültür dünyasına kazandırmayı umut ediyorum.

Mezuniyet çalışmam olan bu kitapta bana bilgisayar çalışmalarında ve düzen konusunda yardım eden fikirdaşım, ağabeyim Emin Oral'a, arkadaşlarım Ümmücan ve Elvan'a, maddi konuları halleden ağabeyim Niyazi Öksüz'e, değerli zamanını, bilgi birikimini benden esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Ömer Yaraşır Hocama ve öğrencisine kapısını yirmi dört saat açık tutan, kendini onlara adamış olan, benden hiçbir zaman yardımını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Habib Derzinevesi'ye en derin şükranlarımı sunmayı kendime bir borç bilirim.

Yunus ÖKSÜZ

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Emek Nağmeleri	1
Sayaçı Nağmeleri	4
Sağın Nağmeleri	9
Ovcu Nağmeleri	11
Balıkçı Nağmeleri	15
Kümçülpekçinağmeleri	18
Hana Nağmeleri	21
NAĞMEYE – SÖZE DÖNMÜŞ UNAMLAR, MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ	
Mövsüm Merasimi Nağmeleri	23
Yas Nağmeleri	29
İnançlar	33
Alkış ve Kargışlar	37
Efsunlar	40
Fallar	46
Türkeçareler	51
Yalanlar	53
Dualar	54

EMEK NAĞMELERİ

Sözün sihirkar kudrette beled olanlar yahşı bilirler, söz ulu geçmişlerden insanın elinden tutmuş ona yön göstermiş, derdini-melalını azaltmış, söz insanı yaşamış kamilleştirilmiştir. Okla, kamanla, kılıçla, kalkanla alınmayan kalalar söz gücüne feth edilmiştir. Söz hakanları, şahları tahtan salmış, kanlı fermanları değişmiş,söz seven (y)ürekleri bir-birine k(o)avuşturmuştur. Ecazkardır sözün kudreti...

Sözün sihirkar kudreti emeği nameye çevirmiş inamı, isteyi, sınağı sözün gücü ile nesillere yadigar etmiştir, inamdan sınaktan, alkıştan, kargaştan bedii abide yaratmıştır. Halkın hafızasında gündelik maişetine, diline hamin abideler yaşaya-yasaya bugüne kadar gelip çatmıştır.

Söz çok iptidanın sihat (cehat)yaratmıştır. Nağme yatomıştır. İnsanın emeğini, işini ritimleştirmiştir. İnsan sözün kudrette inanmış, inamını, sivrini, alkışını söyle geleceğe yadigar etmiştir... İnsan sözden kudretli bir maneviyyat kudretli bir sıhhat yaratmıştır. Onun her sözü, her kelimesi Yaddaşlar'da yaşamış, cılalanmış, günümüze kadar gelip çatmıştır, bu sahat dünyasının her kelamı ne kadar ulu, her kelpesi ne kadar müdriddir.

Bu müdrilik dünyasına gelin birlikte seyahat edek... Halk paeziyasının en kadim janlarından olan emek nağmelerinde ekin, biçin, cütçü hayatı terennüm edilir. Bu nağmeler ekincinin bilavasita emek prosesinde yaratdığı, ifa ettiği nağmelerdir. Onlar da “maksat ise emej (gi) ritimleştirmek ve yüncüllesdirmekden ibaret olmuştur.”¹ Emek nağmelerinde cütçü emeğin terennümü kutsiyetin, mukattesliğin, ekin prosesini yüngüllestiren vasıtalanın vasfi ecazkardır. Ekinci nağmeleri oturak hayat şeraitine geçen ilkin, ekincilik medeniyetinin esasını koyan ulu babalarımız tarafından yaratılan erkan nağmelerdir. Onlar bir ve iki sesten ibaret olup daimi tek lilleşme prosesi geçinmiştir. İnsanın ilk “a”ları, “ha”ları, “he”leri, “ho”ları halk poeziyasının bu ilkin ruşeymlerini yaratmıştır.

Bu sesler esasında ise ilkin misralar-görülen işin ahengine uygun ritimli sesler sistemi yaratmıştır, meselen, ilkin, merhalede yaranan ”ho, hola”, “ho” ritimli sesler sistemi,² hoooooo, holaaaa ve hoooooo bir sesler yaranmış ahenkli,vurgulu, alitrasiyalı poeziya formallaşmıştır. Bir heceli, bir misralı ikinci nağmelerinden 2-3 heceli 2-3-4 misralı emek nağmeleri yaranmıştır

Bugün bize gelip çatan emek nağmelerinde halkın ilk emek hayatı, binde iş prosesi ile bağlı elementleri muhafizası üçlündür;

Ehhe, ohhe güç ver, ho,
Güç ver ho, güç ver ho,
Avalım düzde kalib

¹ Paşa Efendiyyev, Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı. Bakı, 1981, C.74

² Bak: Azerbaycan folkloru antolojisi, 1. kitab bak, 1968, s.242

Güç ver ho,güç ver ho,güç ver ho.³

Bu ekinci nağmesinin halk içerisinde yayılmış başka bir varyantı ise aşağıdaki formada kayda alınmıştır.

Ehhe, ehhe,	Avalım
Güç ver ho,	Düzde kalıp
Güç ver, ho,	Güç ver,ho...
Güç ver,ho,	Güç ver, ho
Güç ver,ho	Güç ver,ho.

Ekincilik hayatı ile bağlı kayda alınmış başka bir nağmede ise çütçünün yakın gömekçisi olan öküzün iş güzün terennüm olunur, çütçü vefalı işyoldasını kalan tontpağı da şumlayıp başa çattırınca zahmete katlaşmağa çağın

Ho, ho,ho,ho
Ho,ho,ho,ho, öküzün

Büdü büto öküzüm
Bir karış toppak kalıp
Ho, ho, ho
Hoho, hoho öküzüm

Şekli bakımındanhusus ile Marak doğuran başka bir ekinci nağmesinde ise torpağı sumlayıp kurtaran çütçünün sepinin güyermesini sebinsizlizle gözlediğinin şahidi oluruk;

Toprağa atdım tümü, broj!
Göyer semenim broj !..
Osyek semenı broj!
Broj, broj, broj...

Şifahi poleziyamıza holavar adı ile dahil olan ekinci nameleri yarandığı dövrden başlayarak muhtelif inkişaf merhaleleri geçmiştir.”Her bent’I dört mısradan ibaret holavarlar nispet en yakın zamanın mahsülüdür.Lakin majgal , hodad ve düğüncüler ekserriyetle kadim, yahut iki mısradan ibaret holavarları okuyurlar. Dört mısradan ibaret holavarları okuyerken çok zaman iki mısranın İktisar’ a salır, evezinde kadim holavar’I nekerat yerinde okuyurlar.”⁴

³ Nameler, inançlar, alışlıklar bakım, 1968.

⁴ Azerbaycan fıkloru antolokiyası, C.242,

Zaman geçtikçe holavarlar öz formlarını sabitleştirmiştir. Yedilik şe'r yarandıktan sonra ise emek nağmelerinin bir çok başka nümunesi kimi holavarlar da bayatı şeklini kabul etmişler.

Kara kelim ,günde, men ,
Gölgede sen, jente, men,
Sen yat kaya dibinde,
Koy karalım jente men.

yahut

Ala kelim bize gel,
Dağdan inip düzeye gel
Dirnağının gözüyle
Kara düzü beze gel

Şüphesiz ki bu numuneler nispeten sonraki dövürlerin mahsuli olup,yaranış e'tibarı ile şifahi paziyamızda yeddilik şe'r'in hakim mövkeyi ile bağlı olmuştur. Halk içersinde bu formada yaranannumüneler de ekinci nağmelerinin ilkini yani hususiyetleri ile bağlı elementler-nakaratlar muhafize edilmiştir.

Toprağım ovut aldı,l
Tohumum koğut oldu
Huş ho
Kara narım, huş ho
Ala kelim, huş ho...

Nakarat hissesindeki "Kara narım","Ala kelim" ifadeleri değişken olup bazı numunelerde "ala kelim","kalça kelim",v.s sekillerde işlenmiştir.Şifahi nitkda nakaratsız ekinci nağmesine tesadüf edilmir.

Emek nağmelerinde marak doğuran meselelerden biri de sözün etimoloji izahıdır.Malumdur ki "holavar"sözünün menseinden bahsederken folklorşunas a.Ahumdov gösterir ki, "holavar"sözü "ho" ile "var" sözünün birleşmesinden emek gelmiştir. Çok ihtimal ki, "la" şkilcisi dilimizin ahengine uygun olarak bu iki sözü birleştirmek için araya girmiştir. "Ho"-hayvan, "var" ise- demektir (hayvan get!)”⁵

Lakin holavarlar dainsanın mukaddes varlıklara e'tikadının izleri nazara çarpmaktadır. Çin, Hind, İskandinav ve şark halklarının şifahi yaratılıcılığından "ho"mukaddes varlık mefhumunu ifade etmiştir.Türk dilli halkların, o cümden bizim şifahi poeziyamızdaki movsüm ve merasim nağmelerinde "ho"lar insanı öz

⁵ Azerbaycan, antolokiyası 1. kitabı, C.241

arzusuna kavuşturan saadet ve haşbehdliye yetiren nağmeler, mukaddes varlıklar kimi terennüm edilir.

A “ho” lara,		“ho”lara
“ho”lara	yahud	Kurban kesek
Yağış gönder		“ho”lara
“ho” lara		Tahıl bol olsun

Bir sıra hallar da ise “ho”lara sitayış eden insanın murada yetmesi nağmelerde terennüm edilirdi.

“ho”lara dilek
Ettim subh üstü murada
Yetdim...

Göründüğü kimi, “ho” mukaddes varlık mefhumunu ifade etmiştir. “Var”szü ise akşamı, nağme ma’nasını verir. Mukaddes varlıklar, totemler manasını taşıyan “holar” ifadesine koşulan “var” sözünden “holavar”fonması yaranmıştır. Bu ise harfi ma’nda mukaddes varlıklar hakkında nağme kimi izah oluna biler .Dilimizin ahengine uygun olarak “holavar” söz kökündeki çem şekilcisinin ”p” samiti düşmüş ve ilkin forma halkın şifahi poeziyasında holavar şeklinde yaşamıştır.

SAYACI NAĞMELERİ

Şifahi poeziyamıza köcheri tayfaların ilk emek nağmeleri kimi dahil olan sayacı nağmelerinde koyunculuk hayatı terennüm olunur bir çok membaldarda ise sayacı nağmeleri merasim nağmesi hesab edilir. Bu nağmelerin koyun kırkımlı, döl vakti, yaylaya göçerken ve an’anevi hadiselerle bağlı merasimler zamanı ifade edildiği gösterilir. “sayacı” merasimlerinin kadim Azerbaycanlılar-içerisinde sayacı”merasimlerinin kadim Azarbeycanlılar-içerisinde geniş yayılması bu nağmelerin sayacı merasimlerinde mühim yer tuttuğunu gösterir. Lakin bizce, hemin yaratıcılık prosesi nisbeyen sonraki dövrlerin mahsuli olmuştur. Koyunları ehlileştirme dövründe başlıca meşguliyeti koyunculuk olan Türk tayfalarının emekm hayat ile bağlı olan saya nağmelerine dikkatle nazar salındıkda kadim insanın bütün hayatının koyunculukla bağlı olduğunu gördük;

Koyunlu evler gördüm, Kurulu yaya benzer gezer,	Koyun var kere gezer, yahut; Koyun var, küre Geder dağları gezer,
Koyunsuz evler gördüm,	

Kurumuş çaya benzer.

Geler evleri gezer.⁶

Koyunlu evler abad, koyunlu hayatlar firavan olmuştur.Koyunculukla meşgul olan kadim Azerbaycanlılar içerisinde bu nağmeler kadimlerden kalmış, zaman geçtikçe tek milleşmiş, yeni-yeni formalara yaradılacak bugün gördüğümüz şekele gelip düşmüştür.Onu da demek lazımdır ki, sayacı nağmeleri öz ilkin mazmun hususiyetini nisbeten feal koruyan nağmelerden olmuştur.

Bu saya kimden kaldı?
Adem Atadan kaldı.
Adem Ata gelende,
Kızıl öküz duranda.

Bugda sünbül salanda
Dünya binnet olanda
Musa çoban olanda...
Şişliğimiz en keçdiz⁷

Görüldüyü kimi, eslinde saya nağmelerinin çok kadimlerden yaranmış ilkin nağmeler olması onların özünde terennüm edilmiştir. Yukarıda değiştiği kimi, nisbeten sonralar yeranan “sayacı” merasimi zamanı okunan saya nağmelerinde mahsülün bolluğu terennüm edilerdi.

Akademik M.Arif yazır ki , “... Koyunlar kuzulamağa başladığı zaman çoban paltarı geymiş adamlar kemdebekend gezib “sayacı” merasimi icra edirler”. Malumdur ki, Kadim Türk Tayfaları içerisinde bir sıra nağmeler insanın bolluk, varlık arzusu ile bağlı yaranmıştır.

Ölçülü şe'r kalibi yarandıktan sonra hemin kenlibde saya nağmeleri yaranmış, beş misralı , altı misralı saya nağmeleri formalaşmıştır, onların heca sistemi 5-6-7-8 arasında değişen olmuştur

Nenem , koyunun karası
Kıraklı polat parası,
Yaz günü delemesi
Payımızda küremesi,
Kış günü kovurması.⁸

Merasimde okunan nağmede ise hatta dokkuz misralı fonmaya tesadüf olunur.

Kısa-kısa gelenin
Kısnacağı dar olsun
Basa-basa gelenin
olsun

Bereketi bol olsun
Sizinde damağınız -
Görüm her vakt çağ

⁶ F.Köçerlü .Balalara hediyeye bak.1972C.20

⁷ Yene orada

⁸ F.Köçerlü .Balalara hediyeye.C.21

Basmacağı var olsun

Oğlumuz, kızımız,
Külfetiniz sağ olsun.

Ayrı-ayrı kargası ve alkışlardan ibaret olan bu saya nağmelerinde şifahi poeziyamızın daha kadim dövrleri ile bağlı izler muhafize edilmiştir. Saya nağmelerinde bu kabilden olan izlere kısmen daha tez-tez tesadüf olunur.

Saya nağmelerinde koyunculuk hayatının muhtelif seheleri-itin, altın vefası, sürünü sadakatle koruması, çetin anda çobanın vefalı itini (be'zi variantlarda atını) haraylaması ve s. ile bağlı nağmeler de vardır.

Herami geldi	
benek a benek	
koyunu basdı	yahud
benek a benek	
benek ha ,a benek ha	
benek ha, a benek ha	

Suyun bulakda kaldı,	
Benek a, benek ha	
Yalın yanakda kaldı.	
Benek ha, benek ha	
Benek ha, benek	

Tütekde "çobanı" havası üstünde okunan bu mahnında insanların ibtidai dövr emek hayatı terennüm olunur. Akun davun yazdığı kimi "çobanı" havası ve mahnısı çobanlar tarafından okunur ve tütekde çalınır. Bu mahnında çok kadımdır. Mahnında söz azdır. Lakin müzikisi tesirlidir. Çobanların koyunlar içersinde ifade ettiği hamimini sevdiği bu hava ile alakadar olarak halk halk arasında bir sıra efsanede vardır".

Koyunculuk nağmeleri içersinde "saykıç nağmeleri" veya "yahud" "yoklama" ve "cutlama" lar adı ile şifahi poeziyamıza dahil olan nağmeleri de dikkati celb eder. Aslında bu nağmeler "çobanın" devamı hesab olunur. Çoban bu mahni ile sürü sürü koyunları cutlayıp yaklaşıp itip yoka çıkan olursa derhal bilinir. Ala kara koyunu görür, tayıyı gözleyir, ala karanın tayıyı görendekara küre koyunun tayıyı gözleyir. Çoban hansı koyunu görmek isteyince, onun adını tutakda çekir, hemin koyun gelibarkaça geçir. Adını çekmediği koyunlar dayanıb çobanı gözleyir. Bu münvalla koyunların hamisini yoklayıp kurtarır.⁹

Ala kara, tayın gördüm ,
Sarı kara tayın gördüm
Kara kara tayın gördüm
Kumral şimşek tayın görmek gerek
Kara küre tayın gördüm
Önünü görmek gerek
Sarı kara tayın gördüm

⁹ Azerbaycan Folklörü antolokiyası, 1.kitab, C.277

Kumral kara tayın görmek gerek !

Çobanların okuduğu nağmeler içersinde ikid çobanların tarifine hesr olunan numuneler devardır. Profesör Paşa Efendiyev bu nağmelerden bahs ederken haklı olarak yazın: "çobanlar hakkındaki mahnila da sayacı sözlerinin bir kısmını teşkil eder ...burada...çoban tarif olunur, onun emeği yaşayışı , kidmeti, kasırgahlığı, kahramanlığı ön plana çekilir."¹⁰

Şifahi poeziyamızda yedidilik şe'r sabitleştikten sonra bayatı şeklinde de saya nağmeleri yaranmıştır:

Koyunun uzu geldi Dizlendi yüzü geldi keçi	Nenem o kallı keçi yahud Memesi ballı
Çobanın kucağında Bince cut kuzu geldi	Üca kaya başında Tutubdu yallı keçi

*

Sayacı sözlerinin bayatı şeklinde yayılmış bir çok numunesi ise "nenem" gelmesi şeklinde ile başlayıb

Nenem okurdu koyun Otdadı, durdu koyun koyun	Nenem onarış koyun yahud Yünü bir karış
Ayağın yeri doğün Görübüdü kurdu koyun	Çoban senden küsübdü Südü var barış koyun ¹¹

Sayacı sözlerinde işlenen "nenem" sözü azizleme okşama manasını daşıyır. Kadim Türk tayfaları içerisinde okşamak, azizlemekle daha çok mahsül elde etmek arzuyav isteye kavuşma an'anesi mövcud olmuştur. Hatta bir sıra merasimlerimizde güneş, yağış, kulek ve s. Azizlenmekle kömeye çağrılmıştır.

Sayacı sözlerinin menşe hususiyetleri, onları etimoloji kökü bir sıra araştırcıların dikkatini celb etmiştir

Saya sözünün hakiki ve mecazi manaları ilk defa F.Köçerli terefinden izah olunmuştur. Müellife göre saya Fars dilinde gölge manasını verir. Sözün mecazi manası ise müdafie, himaye etmektir."Zakafkaziya Tatarları (Azarbeycanlılar-A.H)bu sözü nemet, yakşılık, heyinkanlık manasını da işledirler. Buradan da sayacı nemet getiren bolluk getiren manasına gelip çıkar.Bu gezen, seyyah nağmekar aşık değil derviş degil, adı tarakama köceridir. Payızın ahırında, kişda evleri gezir, serbest şekilde olan nağmelerde ev hayvanlarının heyrini terennüm edir. Avazinde o, yağ pendir, um, bugda, duyu v.s şeyler alır.Bu mahnilarda

¹⁰ Paşa Efendiyev .Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı bak.1981C.76

¹¹ F.Köçerlü .Balbalara hediye,C.21-24

hayvanllara mühebbet ifade olunur, onların özlerine mahsus karakter cehetleri tasvir edilir, yahşı, bol mahsul arzusu ifade olunur.¹²

F.Köçerli'nin saya nağmeleri hakkında mülahazalarında iki kıymetli cihet hususıyla nazara çarpır.Birincisi, müellif tamam ile haklı olarak gösterir ki bu nağmeleri okuyan paşakar aşık veyahud derviş değil adı tarakama köceridir.Demek saya nağmeleri , koyunculukda meşgul olan Türk tayfalarının emek hayatı ile bağlı nağmelerden olmuştur.Onlar aşık repertuarlarına geçmezden evvel köceri tayfaların şifahi nitkinde mövcud olmuştur.Diğer tarafından F.Köçerli daha sonra gösterir ki, hemin nağmeler “serbest şekilde “¹³olmuşdur.Yeni Türk halkları içerisinde hele yeddilikseir kalibi formalaşmadan evvel bu nağmeler köceri tayfalar arasında ollitrasiya, ahenk, vurgu, intonasiya prensiplerine uygun şekilde yaranıp yayılmıştır.

Yukarıda dejindiği gibi, akademik M.Arif de sayaçı sözlerini maldarlık mahnıları hesap edin. Professör M.H.Tahmasb saya nağmeleri hakkında yazdı ki, Azerbeycanca say sözünü bir sıra manası vardır. Buradaki say sözü Dede Korkud destanında şair manasında işlenen say sözü ile alakadadır. Bazen dialektlerde “say”sav şeklindeindi de işlenmekdedir. “sözden, savdan” bazı rayonlarımızdan ise “sav” atalar sözü manasında işlenmiştir.Bütün bunları nazara alarak ihtimal etmek olar ki, saya nağmedemeddir.”Saya”sözü barada folklor şunas a.Kundovn mülahisesi de merak doğurur. Onun fikrinece “saya” say sözündendir. Sayacı mahnılarını yaradan ifa eden peşakar koyuncular ve çobanlardır.Sonralar koyuna da saya demişler. Çok ihtimal ki, bu saya adlanmıştır.

Sayacı nağmeleri barada profesör Paşa Efendiye gösterir ki say-söz atalar sözü, nağme manalarında işlenmiştir. Ancak dikkat edilirse, F.Köçerli'nin dediklerinde de hakikate uygun cihetler vardır.Ona göre ki, sayacı sözlerimiz sayalı olmak üçün se'rlerde ifade edilen heir-dualar bu hem de heyvandanlıkla alakadar muhtelif merasimlerde, meselen, döl, kırkım, yaylaga göçme, arama göçme, arama getme v.s vakılarda ifade edilmiştir. Profesör V.Veliyev bu barada yazır:”Babalarımız tabiata tesir göstermek, onu efsunlamak maksadı ile koyunların döl (kuzulama) ayında hususi merasim geçirmiştir.Bu merasim Türk dilli halkların dediği kimi”say” (“döl” “nesil”) merasimi kimi işlenmiştir. Merasim zamanı hususi nağmeler ifade edilmişdir. Nağmeni ifade edenlere “soyçular” okudukları nağmelere ise “soyu sözleri “demisler¹⁴

Folklarına Mürsel Hekimov saya sözlerinin birçok manalarla bağlılığını gösterir ki bunlarında muayyen hissesi polemik karekder taşıyır.

Bizce sayacı sözleri nağme manasında olub, kadim insanların ilkin tasavvurlarında mukaddesleştirilen ev heyvanlarına muhabbedle, ümidi, bağlı şekilde yaranmıştır.Bu nağmeler nisbeten sonralar tarakame köcerilerin döl zamanı bolluk, nemet arzusu doğuran saya nağmelerine çevrilmişdir.

¹² F.köçerli sayacı sözleri SMOMPK, 40-cı buraklış, 1910 C.1-10

¹³ Yene orada

¹⁴ Atrafi bak;Basuf Beluyev .Kaynan söz çekmesi, seh.28.

SAGIN NAĞMELERİ

Halkımızın kadim dövr maldarlık hayatı ile bağlı nağmeleri içerisinde sağın nağmeleri de müeyyen yer tutur. Sağın nağmeleri köcheri tayfalar içerisinde yaransa da kısa müddetde, oturak hayatı geçmiş tayfalar içerisinde daha çok yayılmıştır. Hatta bir müddetten sonra bu nağmeler onların arasında da, peşkar sağın nağmeleri kimi tanınmışdır. Şifahi poeziyamızda geniş yayılmış bu nağmelerin indiye dek ”sağın” adı ile yalnız bir numunesi malumdur.

Dütüm, Dütüm,
Nenem, Dütüm
Dütüm, Dütüm

Nenem Dütüm
Düyüm, Dütüm
Bacım Dütüm

Elde olan yalnız bir numune burada danışarken göstsirler ki ”Dütüm, nenem” mahnısı sağıcı kadınlar tarafından ancak inekler için yaratılmıştır. Lakin nazara almak lazımdır ki, bu nağmelerde ilk defa köcheri tayfalar içerisinde yaranmıştır. Koyunculukda bağlı nağmeler, o cümleden saya nağmelerinde de koyunun tarafını nenem kelimesi ile başlayır.

Nenem a nazlı koyun,
Kirkovul gözlü koyun.
Pendiri kesme kesme
Katığı üzlü koyun

Bu saya nağmesindeki ”nenemde” ”Dütüm ,Nenem” nağmesindeki ”nenemin” eyni menşeden olmasına şüphe etmek olmaz. İten iki nağmedeki ”nenem” sağınlı bağlı işlenmiştir.

İhtimalki koyunculukla meşgul olan tayfalar içerisinde yayılan sağın nağmeleri oturak tayfalar içerisinde yayıldıktan sonra özüne mahsus formalaşma merhalesi geçmiştir. Yeni şeraide koyun sağincılarının yarattığı nağmeler oturak tayfaların repertuarında yeni forma kesb etmiş, lakin öz ilkin hususiyeti ile bağlı ”nenem” poetik terkibini de muhafiza etmiştir. Peşkar sağincıların repertuarlarından yazıya alınmış sağın nağmelerinde -eydirmelerde de eyni hususiyet özünü gösterir.

Nenem, nenem	Ayağını
Seni sagan	İrahat koy
Nenem, nenem	Boynuzunda
Gül müncüğüm	Üzerriyim
Boynundadır,	Ev-Eşiyim
Memelerin	Bezeriyim

Koyundadır
Kuyruğunu
Farağat koy.

Nenem nenem
Seni sağan
Nenem nenem...

Görüldüğü kimi, bu nağmede sağım'ın bütün ritmi, ahengi aks olmuştur. Sağıncı hayvanın göze gelmesinden korkup onun boynuzuna überlik geçirmiş, bütün yaşayışının teğmin olunmasını onun adıyla bağlayarak, hatta "Ev eşiğin, bezeğin"değe onu aksamıştır.

Başka bir nemedede ise, sağıncı öz arzusunu bele ifade edir.

Dütüm dütüm
Nenem dütüm
Emçeginden
Koymak tütüm
Dütüm dütüm
Anam dütüm
Süb'h'den
Pendir tutun

Dutun dutun
Bacım dutun
Kupalarım
Dolsu yağla
Balalar mı
Bu yaz sakla
Dutun dutun
Anam dutun

Şifai poeziyamızın ilkin dövr numuneleri için repertuvarların tez-tez terarı,¹⁵ formâl karakter taşıyan söz, misra, hatta bentlerin mövcutluğu karakter cehaletleridir.

Diger emek namelerinde olduğu kimi sağım namelerinde bu hususiyet kısmende olsa muhafaza edilmiştir. Şüphesiz ki, bu nağmede işlenen "dutum dutum" "nenem dutum" misraları, yahut sözleri okşatma karakteri daşımıştır.¹⁶"Deli ve bad hemcinin taze doğanda bunağan inekler sütlerinin çok unu yebinlerinde gizledirler" "dutum dutum nenem" mahnası onları yumuşaltmakta ötrü sağlarken ifade edilir. Öz güzel sesi ile imeye tesir gösterir, onun yavaşamasına çok süt vermesine nail olur. Bu mahnada sözün ahenge uzadılır, kısaldırılması ile ifade edilir."Ses tekrar oldukça, aheng selişleşir ve güzelleşir".¹⁷

Yeni toplanmış başka bir sağın nağmesinde de bu hususiyet aydın şekilde nazara çarpır.

Dutum, dutum
Nenem, dutum
Dutum, dutum
Anam, dutum ,
Konşulara
Yağ borçlu yap,

Konça gelip
Dutum, dutum
Gülperiyе
Konça gelip
Nenem dutum
Çıkar meni Kızım yaza

¹⁵ yene orada

¹⁶ Azerbaycan folkloru antolokiyası, 1.kitab, seh.13

¹⁷ Azerbaycan folkloru antolokiyası,bir kitab seh 246-247

Orman bostan
Bağ borçluyam
Dutum, dutum
Gül üstünde

Dutum, dutum
Toy toy kayak
Kar niyaza

Görüldüğü kimi, sağıncı arzu ve isteklerini bir bir hatırlayın bütün bunların hayata geçmesine mahsülü, bolluğu çokluğu ile bağlayır. Hatta nağmeden göründüğü kimi, bayram goncası gelen gül perinin goncasının gaytarılması ailenin yazca çıkarılması yazda Kor Niyazca toy doğdürülmeye arzusunuda sağıncı nağmede hazır bir ahengle ifade edilir. Artık burada hayvana antro pomarfik tasavvurun izlerini görürük. Hahvandan bol mahsül almak için onu azizleyen sağıncı emekprosesinde ahengin, okşar. Seslerin ritmik tesiri ile bağlı okşadığı eyvanı insanlaştırır, öz arzu ve isteğinin onunla bölüşür ki bu da çok kadim tasavvurlarla bağlı yaratılıcılık anesi kimi nazara çarpar. Tabii ki forma itibarıyla da bu nağmeler merak doğurur ve onların birçoğu “Karaöülü” ve “Kitab-ı Dede Korkut” poatik üslubunu hatırlatır.

Sağın nağmelerinin sonraki dövülerde de yaranması devam etmiş ve sağıncılar arasında bugün bayati şeklinde yayılmış sağıın nağmeleri vardır. Mesela :

Süzü! Ah kahriz inek
Süt sağam kaymak tutum yahud
olmayım sensiz inek

Etirli darçın inek
Yelini kırçın inek
Anberli yağın olub
Duruşu hırçın inek

Sağın nağmeleri hala toplanma mehelesindedir. Ayrı ayrı peşkar sağıncıların şifahi nitkinde yaşamakda olan bu nağmelerin toplanıp yazıya alınması ve neşri şifahi poyoziyamızın çok meraklı numunelerinin öğrenilmesine, şüphesiz mühim kömek olacaktır.

OVCU NAĞMELERİ

Azerbaycan halk poeziyasında yaranması daha kadim dövülerde bağlı olan nağmeler içersinde ovcu nağmeleri de hususi yer tutar. Ovcu nağmeleri ovculuk peşası ile bağlı yaranmıştır. İlk ovcu nağmeleri nidalı, çağrıaklı sözlerden ibaret olmuştur. Bu nağmeler az sözlü nağmeler kimi şifahi poeziyamıza dahil olmuşdur. Ovcu nağmeleri bir sıra hallarda tüfekde, fidde çalınan havalarla müşahide olunmuşdur. Peşkar ovcuların, çobankarın çaldığı bu havalar ba'zen kuşları, hayvanları yatarlardı. “Davla ile ova çıkan bir nefer “Cütleme” havasına

çaldırırdı. Musikiye alude olan hayvanlar ve kuşlar ovcunun tamamile unudurlar. Ovcu bu münvalla daha çok hayvan ve kuş ovlara bilir”.

İlk ovcu nağmelerinde Ovcu uğurlu olması, “av avlayan, kuş kuşlayan” ovcunun bütün ovculuk adetlerinden – okundan, kamanından kemesinden, torundan, şahininden, tulasından tutmuş, ovcunun ov gözlemesi, onun heyecanı, soyuğa düzümü, kar üstünde sürüşmesi ve i. ve i. a. Hami şifahi poeziyamızda aks olunmuşdur. Yazıya alınmış bazı numuneler ovcu nağmelerinin umumi mazmunu barada müeyyen tasavvur yaratır.¹⁸

Ova geder,	Kurd-kuşu
Ovun tuş,	Seher-akşam
Ovun olsun	Lerze-lürze
Maral, kuş	Senan gel..
Ovu vuran	Bedheybel den
Kamanın	Bade silden,
Batsın gezne	Bed nazerden
Yamanın	Dolan gel.
Dağ-dere	

Adeten ovcunun arkasında araların, sevgililerin okuduğu bu nağmede ovcu uğurlu ovla yanaşı bed heybedden badesinde ve bed nezerden korunub eve kayıtmağı arzu olunur. Yazıya alınmış bir ovcu nağmesi fonma etibarı ile marak doğurduğu kimi, mazmunca da nazarı celb edir.

Delen avcum,	Aşdım Divardan
Gülen avcum,	Divler yıkan
Bizim sırrı	Kamanı
Biler avcum	Geler avcum
Götürdüm yeddi	Güler avcum
Alayı	Bizim sırrı;
Bağladım	Biler avcum;
Yeddi boğacını,	Biler avcum
Yeddi belayı,	Geler avcum
Doğdum oğlani.	Güler avcum.

Ovcu hayatı ile bağlı yaranmış bu nağmelerin sonundaki parça nakaratdır. Nağmelerin daha kadim dövrlerde bağlı yaranması seksizdir. Mazmundan görülür ki, yeddi kızı olan ovcu evden baş götürüb çetmiştir. Evinin divarından elek asıp evden çıkışmış ve demiştir ki, oğlum olsa divardan kaman as, kayıdıb gelerek

¹⁸ Azerbaycan folkloru antolokiyası, seh 2k7.

kalsa, yurda bir de kayıtmanam. Moğullarda ovcu hayatı ile bağlı past geldiyimiz bu motiv ovcu nağmelerinde de yaşayırılmış. Oğlan doğan ana divardan yeddi kızın alayızi götürüb, yerine kaman aşılıb, kızlarını ovundurub atalarının galib çıkacağı ümidi ile onları sevindirir. Başka bir nağmede ise oku kurtaran ovcunun dilinden bele değilir:

Ay ahum,	Ay ahum
Geze ahum	Dala ahum
Dağları	Dırmaşıb
Beze ahum,	Yala ahum.
Ay ahum	Kamanda
Ala ahum	Okum yokdur,
Ok atım	Düše sen
Hara ahum.	Tona, ahum.

Ovcu nağmelerinde tesvir olan objekt bilavasita insanın hayatı, maişeti, oculuk peşası ile bağlı olub ayrı-ayrı lövheleri göz karşısında canlandırır. Yaranış etibarı ile nisbeten sonralar tapmaca şekline dönüşmüştür. Meselen gece baht, puskuda dayanan ovcunun çobanla pastlaşarken geyri-ihtiyarı olarak dediği aşağıdaki nağmeye fikir ederek:

Hind – hindiçe,
Dişi eyriçe
Hera yedirsen,
Bu yarı gece?

Yahud, ceyran ovlamak isteyen ovcu puskuda ovunu görür ve sevincek astadan okuyur:

Hilmi – hilmi kahar at,
Kilmi mercan kahar at
Azında kıl siçım
Başında tir kahar at.

Ovcu nağmelerinde daha kadim görüş ve tasavvurlarda bağlı motiflere, sujetlere, obrazlara da tesadüf olunur. Malumdur ki, oculukda bağlı esatiri tesevvür Türk tayfaları içerisinde daha kadim tasavvurlardan olmuşdur. Onlardan birine göre öv ovlamağa gede ovcunun karşısında ov dayanır lakin Ov Tanrısı ovcuya ateş açmağa imkan vermir. Ok, kaman sonraki dövrlerdeki silah kimi işlenir. Ovcunun lap yanından galib geçen ova ok, gülle tuş gelmiş. Yahud aksine, ton kur'an ovcu yolda yuhanır, vaktinda tora yetişmir, ton kırıp, ov azat olunur.

Bir sına hallarda ise Ov Tanrısi ovcuyu yukuya verir. Melen, Ovcu nağmelerinin birinde bununşahidi oluruk:

Seyyada bak, seyyada
Torun kurub kayada
Toruna tarlan düşüb
Kimsesi yok oyada.

Ovculukla bağlı mifik sujetlerden biri da Ov Tanrısinın Kümeyi ile ovcunun Ov tarafından oylanmasıdır. Adeten oylanması yasak olan hayvanların ovuna çıkan ovcular bele vaziyette düşürler. Ov Tanrısi onları olayıb düştak edir, onlara çok cezalar verir yasaklı hayvanlara ok atmayacağına ant içilir: Ovcular tikanlardan çeper çekir, meseliklerden yol açır, kankanlık edir, çok zahmetli işler görür. Ve' da vakti tamam olduğndan Ov ilahesi güzel bir kiza çevrilir, ovcu ona vurulur. Ele elin uzadıb vüsade yetmek isteyende ilahenin eli kamçı kamçılı dayesi gelib, ovcunun evvelki ov yerine koyub getirir. Halkda olan bezi sujetlerde üreyi geçen ovcunu daye evvelki ov yerine getirib atır. Ovcu husa gelende gördüklerin yuku olduğunu zenn edir.

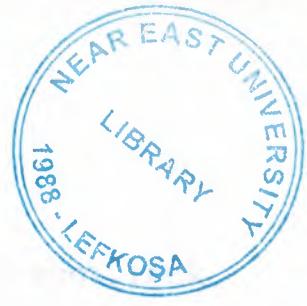
Şifahi poeziyamızda “Ekil- Bakil “ adlı kadim ovcu nağmesi vardır. Bu nağme uzun müddet Uşak folklörü numunesi hesab edilen ”Düzungü” adlı ile halk poeziyasına dahil olmuşdur. Lakin ildoğu aydın nazara çarpır.

Uşak folkloru nağmesi hesab edilen bu nağmede kadim mifik tasavvurlar aydın şekilde aks olmuşdur. Kadim insanlar Akıl-Bakılı Ov Tanrısi hesab ederler. Onlara secde etmek insanlara hoş behtlik getirdiği kimi, inkar etmek de ovcu üçün son derece tehlikeli idi.

Getdim onu tutmağa,
O, meni tutmuş idi.

İnsan kilas eden ise başka mifik Tanrıdır. Bu mifik Tanrı Ov arkasında gelen ovcuyu tutub metdana salmış, ona işkence vermiş, Tanrıdan farklı olarak insana çeper çekip yol açmakda kümek edir. Ovcu burada ”kızıl güle dolaşır”, Güzel peri libasında gözüze görünen ilaheye vurulur. Elini uzadıb murada yetmek isteyende kayd edildiyi kimi ilaheni dayesi gelir ve ovcu esir olduğu meydandan kaçır. Eslinde eli kamçılı daye ovcunun karşısında kaçmak için yol açır. Göründüyü kimi, düzgü adı altında verilmiş küçük nağmede terennüm olunan motiv kadim Türk tayfalarının Ov Tanrısi ile bağlı tesevvürleri ile çok yakınlaşır, bezi hallarda ise eginleşir.

Nağmede mifik tesevvürlerle yakından sesleşen bir neçe motifi nazarda geçirek: meseleni Akıl - Bakıl ikar gerdaş, iki Tanrıdur. Mitoloji tesevvürlerindizde insanın guş, yahud eksine, guşun insan şekline düşmesi tez-tez tesadüf edilir. Diğer taraftan kadim Türk tesevvürlerinde koşalaşdırma derk

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

EL NAĞMELERİ HALK OYUNLARI
MEZUNİYET ÇALIŞMASI

Yazarı: Azad Nebiyev

Çeviri: Yunus ÖKSÜZ

980411

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Yunus Öksüz".

Danışman: Doç. Dr. Habib Derzinevesi

Kabul edildi mi?

Lefkoşa - 2002

ÖNSÖZ

Azerbaycan halk bilimcisi Azad Nebiyev'in "El Nağmeleri Halk Oyunları" adlı bu kitabı, Azerbaycan folklörünü bize tanıtırken, aynı zamanda bütün Türk dünyasının folklörü hakkında da bilgi vermiş oluyor.

Bu kitabın ancak bir bölümünü inceleyebildim, ama kitabın geneline de göz gezdirme fırsatım oldu. Bununla da gördüm ki, ayrı-ayrı coğrafyalarda yaşasak da, ayrı bayraklar altında bulunsak da, biz, yani Oğuz'un soyları hala öz kültürümüzü korumaktayız.

Sayın Doç.Dr.Habib Derzinevesi bu kitabı bana mezuniyet çalışması olarak sunduğunda hiç tereddüsüz kabul ettim. Gerçi Kril alfabesiyle yazılmıştı ama sonuçta bir Türk devletinin, hatta bir Türk dünyasının eğlencesi, üzüntüsü ve inanış şeklivardı bu kitapta. Adeta rüyamda kendi kültürümü bir kitap haline ben getiriyordum. Her ne kadar Azad Nebiyev yazmış olsa da.

Bu çalışmayı yaparken zorlanmadım dersem yalan olur. Çünkü bu tez benim edebi kariyerim açısından yaptığım ilk çalışmamdı. Başka bir dilden, özellikle Latin alfabetesinin dışındaki bir alfabeden çeviri yapıyordum. Bunun ne kadar zor olduğunu herhalde çeviri yapanlar daha iyi anlarlar. Eskiden çeviri yapmanın çok basit bir iş olduğunu düşünürdüm, şimdi ise ne kadar zor olduğunu gördüm. Sayın Doç. Dr. Habib Derzinevesi yardımcıları olmasayı bu çeviriyi asla yapamazdım.

Şu anda bu kitabın bir kısmını inceledim ama, ileriki hayatımda Allah nasip ederse tamamını Türkiye kültürü ile karşılaşmalı olarak inceleyip kültür dünyasına kazandırmayı umut ediyorum.

Mezuniyet çalışmam olan bu kitapta bana bilgisayar çalışmalarında ve düzen konusunda yardım eden fikirdaşım, ağabeyim Emin Oral'a, arkadaşlarım Ümmücan ve Elvan'a, maddi konuları halleden ağabeyim Niyazi Öksüz'e, değerli zamanını, bilgi birikimini benden esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Ömer Yaraşır Hocama ve öğrencisine kapısını yirmi dört saat açık tutan, kendini onlara adamış olan, benden hiçbir zaman yardımını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Habib Derzinevesi'ye en derin şükranlarımı sunmayı kendime bir borç bilirim.

Yunus ÖKSÜZ

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Emek Nağmeleri	1
Sayaçı Nağmeleri	4
Sağın Nağmeleri	9
Ovcu Nağmeleri	11
Balıkçı Nağmeleri	15
Kümçülpekçinağmeleri	18
Hana Nağmeleri	21
NAĞMEYE – SÖZE DÖNMÜŞ UNAMLAR, MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ	
Mövsüm Merasimi Nağmeleri	23
Yas Nağmeleri	29
İnançlar	33
Alkış ve Kargışlar	37
Efsunlar	40
Fallar	46
Türkeçareler	51
Yalanlar	53
Dualar	54

EMEK NAĞMELERİ

Sözün sihirkar kudrette beled olanlar yahşı bilirler, söz ulu geçmişlerden insanın elinden tutmuş ona yön göstermiş, derdini-melalını azaltmış, söz insanı yaşamış kamilleştirilmiştir. Okla, kamanla, kılıçla, kalkanla alınmayan kalalar söz gücüne feth edilmiştir. Söz hakanları, şahları tahtan salmış, kanlı fermanları değişmiş,söz seven (y)ürekleri bir-birine k(o)avuşturmuştur. Ecazkardır sözün kudreti...

Sözün sihirkar kudreti emeği nameye çevirmiş inamı, isteyi, sınağı sözün gücü ile nesillere yadigar etmiştir, inamdan sınaktan, alkıştan, kargaştan bedii abide yaratmıştır. Halkın hafızasında gündelik maişetine, diline hamin abideler yaşaya-yasaya bugüne kadar gelip çatmıştır.

Söz çok iptidanın sihat (cehat)yaratmıştır. Nağme yatomıştır. İnsanın emeğini, işini ritimleştirmiştir. İnsan sözün kudrette inanmış, inamını, sivrini, alkışını söyle geleceğe yadigar etmiştir... İnsan sözden kudretli bir maneviyyat kudretli bir sıhhat yaratmıştır. Onun her sözü, her kelimesi Yaddaşlar'da yaşamış, cılalanmış, günümüze kadar gelip çatmıştır, bu sahat dünyasının her kelamı ne kadar ulu, her kelpesi ne kadar müdriddir.

Bu müdrilik dünyasına gelin birlikte seyahat edek... Halk paeziyasının en kadim janlarından olan emek nağmelerinde ekin, biçin, cütçü hayatı terennüm edilir. Bu nağmeler ekincinin bilavasita emek prosesinde yaratdığı, ifa ettiği nağmelerdir. Onlar da “maksat ise emej (gi) ritimleştirmek ve yüncüllesdirmekden ibaret olmuştur.”¹ Emek nağmelerinde cütçü emeğin terennümü kutsiyetin, mukattesliğin, ekin prosesini yüngüllestiren vasıtalanın vasfi ecazkardır. Ekinci nağmeleri oturak hayat şeraitine geçen ilkin, ekincilik medeniyetinin esasını koyan ulu babalarımız tarafından yaratılan erkan nağmelerdir. Onlar bir ve iki sesten ibaret olup daimi tek lilleşme prosesi geçinmiştir. İnsanın ilk “a”ları, “ha”ları, “he”leri, “ho”ları halk poeziyasının bu ilkin ruşeymlerini yaratmıştır.

Bu sesler esasında ise ilkin misralar-görülen işin ahengine uygun ritimli sesler sistemi yaratmıştır, meselen, ilkin, merhalede yaranan ”ho, hola”, “ho” ritimli sesler sistemi,² hoooooo, holaaaa ve hoooooo bir sesler yaranmış ahenkli,vurgulu, alitrasiyalı poeziya formallaşmıştır. Bir heceli, bir misralı ikinci nağmelerinden 2-3 heceli 2-3-4 misralı emek nağmeleri yaranmıştır

Bugün bize gelip çatan emek nağmelerinde halkın ilk emek hayatı, binde iş prosesi ile bağlı elementleri muhafizası üçlündür;

Ehhe, ohhe güç ver, ho,
Güç ver ho, güç ver ho,
Avalım düzde kalib

¹ Paşa Efendiyyev, Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı. Bakı, 1981, C.74

² Bak: Azerbaycan folkloru antolojisi, 1. kitab bak, 1968, s.242

Güç ver ho,güç ver ho,güç ver ho.³

Bu ekinci nağmesinin halk içerisinde yayılmış başka bir varyantı ise aşağıdaki formada kayda alınmıştır.

Ehhe, ehhe,	Avalım
Güç ver ho,	Düzde kalıp
Güç ver, ho,	Güç ver,ho...
Güç ver,ho,	Güç ver, ho
Güç ver,ho	Güç ver,ho.

Ekincilik hayatı ile bağlı kayda alınmış başka bir nağmede ise çütçünün yakın gömekçisi olan öküzün iş güzün terennüm olunur, çütçü vefalı işyoldasını kalan tontpağı da şumlayıp başa çattırınca zahmete katlaşmağa çağın

Ho, ho,ho,ho
Ho,ho,ho,ho, öküzün

Büdü büto öküzüm
Bir karış toppak kalıp
Ho, ho, ho
Hoho, hoho öküzüm

Şekli bakımındanhusus ile Marak doğuran başka bir ekinci nağmesinde ise torpağı sumlayıp kurtaran çütçünün sepinin güyermesini sebinsizlizle gözlediğinin şahidi oluruk;

Toprağa atdım tümü, broj!
Göyer semenim broj !..
Osyek semenı broj!
Broj, broj, broj...

Şifahi poleziyamıza holavar adı ile dahil olan ekinci nameleri yarandığı dövrden başlayarak muhtelif inkişaf merhaleleri geçmiştir.”Her bent’I dört mısradan ibaret holavarlar nispet en yakın zamanın mahsülüdür.Lakin majgal , hodad ve düğüncüler ekserriyetle kadim, yahut iki mısradan ibaret holavarları okuyurlar. Dört mısradan ibaret holavarları okuyerken çok zaman iki mısranın İktisar’ a salır, evezinde kadim holavar’I nekerat yerinde okuyurlar.”⁴

³ Nameler, inançlar, alışlıklar bakım, 1968.

⁴ Azerbaycan fıkloru antolokiyası, C.242,

Zaman geçtikçe holavarlar öz formlarını sabitleştirmiştir. Yedilik şe'r yarandıktan sonra ise emek nağmelerinin bir çok başka nümunesi kimi holavarlar da bayatı şeklini kabul etmişler.

Kara kelim ,günde, men ,
Gölgede sen, jente, men,
Sen yat kaya dibinde,
Koy karalım jente men.

yahut

Ala kelim bize gel,
Dağdan inip düzeye gel
Dirnağının gözüyle
Kara düzü beze gel

Şüphesiz ki bu numuneler nispeten sonraki dövürlerin mahsuli olup,yaranış e'tibarı ile şifahi poziyamızda yeddilik şe'r'in hakim mövkeyi ile bağlı olmuştur. Halk içersinde bu formada yaranannumüneler de ekinci nağmelerinin ilkini yani hususiyetleri ile bağlı elementler-nakaratlar muhafize edilmiştir.

Toprağım ovut aldı,l
Tohumum koğut oldu
Huş ho
Kara narım, huş ho
Ala kelim, huş ho...

Nakarat hissesindeki "Kara narım","Ala kelim" ifadeleri değişken olup bazı numunelerde "ala kelim","kalça kelim",v.s sekillerde işlenmiştir.Şifahi nitkda nakaratsız ekinci nağmesine tesadüf edilmir.

Emek nağmelerinde marak doğuran meselelerden biri de sözün etimoloji izahıdır.Malumdur ki "holavar"sözünün menseinden bahsederken folklorşunas a.Ahumdov gösterir ki, "holavar"sözü "ho" ile "var" sözünün birleşmesinden emek gelmiştir. Çok ihtimal ki, "la" şkilcisi dilimizin ahengine uygun olarak bu iki sözü birleştirmek için araya girmiştir. "Ho"-hayvan, "var" ise- demektir (hayvan get!)”⁵

Lakin holavarlar dainsanın mukaddes varlıklara e'tikadının izleri nazara çarpmaktadır. Çin, Hind, İskandinav ve şark halklarının şifahi yaratılıcılığından "ho"mukaddes varlık mefhumunu ifade etmiştir.Türk dilli halkların, o cümden bizim şifahi poeziyamızdaki movsüm ve merasim nağmelerinde "ho"lar insanı öz

⁵ Azerbaycan, antolokiyası 1. kitabı, C.241

arzusuna kavuşturan saadet ve haşbehdliye yetiren nağmeler, mukaddes varlıklar kimi terennüm edilir.

A “ho” lara,		“ho”lara
“ho”lara	yahud	Kurban kesek
Yağış gönder		“ho”lara
“ho” lara		Tahıl bol olsun

Bir sıra hallar da ise “ho”lara sitayış eden insanın murada yetmesi nağmelerde terennüm edilirdi.

“ho”lara dilek
Ettim subh üstü murada
Yetdim...

Göründüğü kimi, “ho” mukaddes varlık mefhumunu ifade etmiştir. “Var”szü ise akşamı, nağme ma’nasını verir. Mukaddes varlıklar, totemler manasını taşıyan “holar” ifadesine koşulan “var” sözünden “holavar”fonması yaranmıştır. Bu ise harfi ma’nda mukaddes varlıklar hakkında nağme kimi izah oluna biler .Dilimizin ahengine uygun olarak “holavar” söz kökündeki çem şekilcisinin ”p” samiti düşmüş ve ilkin forma halkın şifahi poeziyasında holavar şeklinde yaşamıştır.

SAYACI NAĞMELERİ

Şifahi poeziyamıza köcheri tayfaların ilk emek nağmeleri kimi dahil olan sayacı nağmelerinde koyunculuk hayatı terennüm olunur bir çok membaldarda ise sayacı nağmeleri merasim nağmesi hesab edilir. Bu nağmelerin koyun kırkımlı, döl vakti, yaylaya göçerken ve an’anevi hadiselerle bağlı merasimler zamanı ifade edildiği gösterilir. “sayacı” merasimlerinin kadim Azerbaycanlılar-içerisinde sayacı”merasimlerinin kadim Azarbeycanlılar-içerisinde geniş yayılması bu nağmelerin sayacı merasimlerinde mühim yer tuttuğunu gösterir. Lakin bizce, hemin yaratıcılık prosesi nisbeyen sonraki dövrlerin mahsuli olmuştur. Koyunları ehlileştirme dövründe başlıca meşguliyeti koyunculuk olan Türk tayfalarının emekm hayat ile bağlı olan saya nağmelerine dikkatle nazar salındıkda kadim insanın bütün hayatının koyunculukla bağlı olduğunu gördük;

Koyunlu evler gördüm, Kurulu yaya benzer	.	Koyun var kere gezer, yahut; Koyun var, küre
gezer, Koyunsuz evler gördüm,	.	Geder dağları gezer,

Kurumuş çaya benzer.

Geler evleri gezer.⁶

Koyunlu evler abad, koyunlu hayatlar firavan olmuştur.Koyunculukla meşgul olan kadim Azerbaycanlılar içerisinde bu nağmeler kadimlerden kalmış, zaman geçtikçe tek milleşmiş, yeni-yeni formalara yaradılacak bugün gördüğümüz şekele gelip düşmüştür.Onu da demek lazımdır ki, sayacı nağmeleri öz ilkin mazmun hususiyetini nisbeten feal koruyan nağmelerden olmuştur.

Bu saya kimden kaldı?
Adem Atadan kaldı.
Adem Ata gelende,
Kızıl öküz duranda.

Bugda sünbül salanda
Dünya binnet olanda
Musa çoban olanda...
Şişliğimiz en keçdiz⁷

Görüldüyü kimi, eslinde saya nağmelerinin çok kadimlerden yaranmış ilkin nağmeler olması onların özünde terennüm edilmiştir. Yukarıda değiştiği kimi, nisbeten sonralar yeranan “sayacı” merasimi zamanı okunan saya nağmelerinde mahsülün bolluğu terennüm edilerdi.

Akademik M.Arif yazır ki , “... Koyunlar kuzulamağa başladığı zaman çoban paltarı geymiş adamlar kemdebekend gezib “sayacı” merasimi icra edirler”. Malumdur ki, Kadim Türk Tayfaları içerisinde bir sıra nağmeler insanın bolluk, varlık arzusu ile bağlı yaranmıştır.

Ölçülü şe'r kalibi yarandıktan sonra hemin kenlibde saya nağmeleri yaranmış, beş misralı , altı misralı saya nağmeleri formalaşmıştır, onların heca sistemi 5-6-7-8 arasında değişen olmuştur

Nenem , koyunun karası
Kıraklı polat parası,
Yaz günü delemesi
Payımızda küremesi,
Kış günü kovurması.⁸

Merasimde okunan nağmede ise hatta dokkuz misralı fonmaya tesadüf olunur.

Kısa-kısa gelenin
Kısnacağı dar olsun
Basa-basa gelenin
olsun

Bereketi bol olsun
Sizinde damağınız -
Görüm her vakt çağ

⁶ F.Köçerlü .Balalara hediyeye bak.1972C.20

⁷ Yene orada

⁸ F.Köçerlü .Balalara hediyeye.C.21

Basmacağı var olsun

Oğlumuz, kızımız,
Külfetiniz sağ olsun.

Ayrı-ayrı kargası ve alkışlardan ibaret olan bu saya nağmelerinde şifahi poeziyamızın daha kadim dövrleri ile bağlı izler muhafize edilmiştir. Saya nağmelerinde bu kabilden olan izlere kısmen daha tez-tez tesadüf olunur.

Saya nağmelerinde koyunculuk hayatının muhtelif seheleri-itin, altın vefası, sürünü sadakatle koruması, çetin anda çobanın vefalı itini (be'zi variantlarda atını) haraylaması ve s. ile bağlı nağmeler de vardır.

Herami geldi	
benek a benek	
koyunu basdı	yahud
benek a benek	
benek ha ,a benek ha	
benek ha, a benek ha	

Suyun bulakda kaldı,	
Benek a, benek ha	
Yalın yanakda kaldı.	
Benek ha, benek ha	
Benek ha, benek	

Tütekde "çobanı" havası üstünde okunan bu mahnında insanların ibtidai dövr emek hayatı terennüm olunur. Akun davun yazdığı kimi "çobanı" havası ve mahnısı çobanlar tarafından okunur ve tütekde çalınır. Bu mahnında çok kadımdır. Mahnında söz azdır. Lakin müzikisi tesirlidir. Çobanların koyunlar içersinde ifade ettiği hamimini sevdiği bu hava ile alakadar olarak halk halk arasında bir sıra efsanede vardır".

Koyunculuk nağmeleri içersinde "saykıç nağmeleri" veya "yahud" "yoklama" ve "cutlama" lar adı ile şifahi poeziyamıza dahil olan nağmeleri de dikkati celb eder. Aslında bu nağmeler "çobanın" devamı hesab olunur. Çoban bu mahni ile sürü sürü koyunları cutlayıp yaklaşıp itip yoka çıkan olursa derhal bilinir. Ala kara koyunu görür, tayıyı gözleyir, ala karanın tayıyı görendekara küre koyunun tayıyı gözleyir. Çoban hansı koyunu görmek isteyince, onun adını tutakda çekir, hemin koyun gelibarkaça geçir. Adını çekmediği koyunlar dayanıb çobanı gözleyir. Bu münvalla koyunların hamisini yoklayıp kurtarır.⁹

Ala kara, tayın gördüm ,
Sarı kara tayın gördüm
Kara kara tayın gördüm
Kumral şimşek tayın görmek gerek
Kara küre tayın gördüm
Önünü görmek gerek
Sarı kara tayın gördüm

⁹ Azerbaycan Folklörü antolokiyası, 1.kitab, C.277

Kumral kara tayın görmek gerek !

Çobanların okuduğu nağmeler içersinde ikid çobanların tarifine hesr olunan numuneler devardır. Profesör Paşa Efendiyev bu nağmelerden bahs ederken haklı olarak yazın: "çobanlar hakkındaki mahnila da sayacı sözlerinin bir kısmını teşkil eder ...burada...çoban tarif olunur, onun emeği yaşayışı , kidmeti, kasırgahlığı, kahramanlığı ön plana çekilir."¹⁰

Şifahi poeziyamızda yedidilik şe'r sabitleştikten sonra bayatı şeklinde de saya nağmeleri yaranmıştır:

Koyunun uzu geldi Dizlendi yüzü geldi keçi	Nenem o kallı keçi yahud Memesi ballı
Çobanın kucağında Bince cut kuzu geldi	Üca kaya başında Tutubdu yallı keçi

*

Sayacı sözlerinin bayatı şeklinde yayılmış bir çok numunesi ise "nenem" gelmesi şeklinde ile başlayıb

Nenem okurdu koyun Otdadı, durdu koyun koyun	Nenem onarış koyun yahud Yünü bir karış
Ayağın yeri doğün Görübüdü kurdu koyun	Çoban senden küsübdü Südü var barış koyun ¹¹

Sayacı sözlerinde işlenen "nenem" sözü azizleme okşama manasını daşıyır. Kadim Türk tayfaları içerisinde okşamak, azizlemekle daha çok mahsül elde etmek arzuyav isteye kavuşma an'anesi mövcud olmuştur. Hatta bir sıra merasimlerimizde güneş, yağış, kulek ve s. Azizlenmekle kömeye çağrılmıştır.

Sayacı sözlerinin menşe hususiyetleri, onları etimoloji kökü bir sıra araştırcıların dikkatini celb etmiştir

Saya sözünün hakiki ve mecazi manaları ilk defa F.Köçerli terefinden izah olunmuştur. Müellife göre saya Fars dilinde gölge manasını verir. Sözün mecazi manası ise müdafie, himaye etmektir."Zakafkaziya Tatarları (Azarbeycanlılar-A.H)bu sözü nemet, yakşılık, heyinkanlık manasını da işledirler. Buradan da sayacı nemet getiren bolluk getiren manasına gelip çıkar.Bu gezen, seyyah nağmekar aşık değil derviş degil, adı tarakama köceridir. Payızın ahırında, kişda evleri gezir, serbest şekilde olan nağmelerde ev hayvanlarının heyrini terennüm edir. Avazinde o, yağ pendir, um, bugda, duyu v.s şeyler alır.Bu mahnilarda

¹⁰ Paşa Efendiyev .Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı bak.1981C.76

¹¹ F.Köçerlü .Balbalara hediye,C.21-24

hayvanllara mühebbet ifade olunur, onların özlerine mahsus karakter cehetleri tasvir edilir, yahşı, bol mahsul arzusu ifade olunur.¹²

F.Köçerli'nin saya nağmeleri hakkında mülahazalarında iki kıymetli cihet hususıyla nazara çarpır.Birincisi, müellif tamam ile haklı olarak gösterir ki bu nağmeleri okuyan paşakar aşık veyahud derviş değil adı tarakama köceridir.Demek saya nağmeleri , koyunculukda meşgul olan Türk tayfalarının emek hayatı ile bağlı nağmelerden olmuştur.Onlar aşık repertuarlarına geçmezden evvel köceri tayfaların şifahi nitkinde mövcud olmuştur.Diğer tarafından F.Köçerli daha sonra gösterir ki, hemin nağmeler “serbest şekilde “¹³olmuşdur.Yeni Türk halkları içerisinde hele yeddilikseir kalibi formalaşmadan evvel bu nağmeler köceri tayfalar arasında ollitrasiya, ahenk, vurgu, intonasiya prensiplerine uygun şekilde yaranıp yayılmıştır.

Yukarıda dejindiği gibi, akademik M.Arif de sayaçı sözlerini maldarlık mahnıları hesap edin. Professör M.H.Tahmasb saya nağmeleri hakkında yazdı ki, Azerbeycanca say sözünü bir sıra manası vardır. Buradaki say sözü Dede Korkud destanında şair manasında işlenen say sözü ile alakadadır. Bazen dialektlerde “say”sav şeklindeindi de işlenmekdedir. “sözden, savdan” bazı rayonlarımızdan ise “sav” atalar sözü manasında işlenmiştir.Bütün bunları nazara alarak ihtimal etmek olar ki, saya nağmedemeddir.”Saya”sözü barada folklor şunas a.Kundovn mülahisesi de merak doğurur. Onun fikrinece “saya” say sözündendir. Sayacı mahnılarını yaradan ifa eden peşakar koyuncular ve çobanlardır.Sonralar koyuna da saya demişler. Çok ihtimal ki, bu saya adlanmıştır.

Sayacı nağmeleri barada profesör Paşa Efendiye gösterir ki say-söz atalar sözü, nağme manalarında işlenmiştir. Ancak dikkat edilirse, F.Köçerli'nin dediklerinde de hakikate uygun cihetler vardır.Ona göre ki, sayacı sözlerimiz sayalı olmak üçün se'rlerde ifade edilen heir-dualar bu hem de heyvandanlıkla alakadar muhtelif merasimlerde, meselen, döl, kırkım, yaylaga göçme, arama göçme, arama getme v.s vakılarda ifade edilmiştir. Profesör V.Veliyev bu barada yazır:”Babalarımız tabiata tesir göstermek, onu efsunlamak maksadı ile koyunların döl (kuzulama) ayında hususi merasim geçirmiştir.Bu merasim Türk dilli halkların dediği kimi”say” (“döl” “nesil”) merasimi kimi işlenmiştir. Merasim zamanı hususi nağmeler ifade edilmişdir. Nağmeni ifade edenlere “soyçular” okudukları nağmelere ise “soyu sözleri “demisler¹⁴

Folklarına Mürsel Hekimov saya sözlerinin birçok manalarla bağlılığını gösterir ki bunlarında muayyen hissesi polemik karekder taşıyır.

Bizce sayacı sözleri nağme manasında olub, kadim insanların ilkin tasavvurlarında mukaddesleştirilen ev heyvanlarına muhabbedle, ümidi, bağlı şekilde yaranmıştır.Bu nağmeler nisbeten sonralar tarakame köcerilerin döl zamanı bolluk, nemet arzusu doğuran saya nağmelerine çevrilmişdir.

¹² F.köçerli sayacı sözleri SMOMPK, 40-cı buraklış, 1910 C.1-10

¹³ Yene orada

¹⁴ Atrafi bak;Basuf Beluyev .Kaynan söz çekmesi, seh.28.

SAGIN NAĞMELERİ

Halkımızın kadim dövr maldarlık hayatı ile bağlı nağmeleri içerisinde saigin nağmeleri de müeyyen yer tutur. Saigin nağmeleri köcheri tayfalar içerisinde yaransa da kısa müddetde, oturak hayata geçmiş tayfalar içerisinde daha çok yayılmışdır. Hatta bir müddetten sonra bu nağmeler onların arasında da, peşkar saigin nağmeleri kimi tanınmışdır. Şifahi poeziyamızda geniş yayılmış bu nağmelerin indiye dek "saigin" adı ile yalnız bir numunesi malumdur.

Dütüm, Dütüm,
Nenem, Dütüm
Dütüm, Dütüm

Nenem Dütüm
Düyüm, Dütüm
Bacım Dütüm

Elde olan yalnız bir numune burada danışarken göstsirler ki "Dütüm, nenem" mahnısı sağıcı kadınlar tarafından ancak inekler için yaratılmıştır. Lakin nazara almak lazımdır ki, bu nağmelerde ilk defa köcheri tayfalar içerisinde yaranmıştır. Koyunculukda bağlı nağmeler, o cümleden saya nağmelerinde de koyunun tarafını nenem kelimesi ile başlayır.

Nenem a nazlı koyun,
Kirkovul gözlü koyun.
Pendiri kesme kesme
Katığı üzlü koyun

Bu saya nağmesindeki "nenemde" "Dütüm ,Nenem" nağmesindeki "nenemin" aynı menşeden olmasına şüphe etmek olmaz. İten iki nağmedeki "nenem" saiginla bağlı işlenmiştir.

İhtimalki koyunculukla meşgul olan tayfalar içerisinde yayılan saigin nağmeleri oturak tayfalar içerisinde yayıldıktan sonra özüne mahsus formalaşma merhalesi geçmiştir. Yeni şeraide koyun sağincılarının yarattığı nağmeler oturak tayfaların repertuarında yeni forma ksb etmiş, lakin öz ilkin hususiyeti ile bağlı "nenem" poetik terkibini de muhafiza etmiştir. Peşkar sağincıların repertuarlarından yazıya alınmış saigin nağmelerinde -eydirmelerde de aynı hususiyet özünü gösterir.

Nenem, nenem	Ayağını
Seni sagan	İrahat koy
Nenem, nenem	Boynuzunda
Gül müncüğüm	Üzerriyim
Boynundadır,	Ev-Eşiyim
Memelerin	Bezeriyim

Koyundadır
Kuyruğunu
Farağat koy.

Nenem nenem
Seni sağan
Nenem nenem...

Görüldüğü kimi, bu nağmede sağım'ın bütün ritmi, ahengi aks olmuştur. Sağıncı hayvanın göze gelmesinden korkup onun boynuzuna überlik geçirmiş, bütün yaşayışının teğmin olunmasını onun adıyla bağlayarak, hatta "Ev eşiğin, bezeğin"değe onu aksamıştır.

Başka bir nemedede ise, sağıncı öz arzusunu bele ifade edir.

Dütüm dütüm
Nenem dütüm
Emçeginden
Koymak tütüm
Dütüm dütüm
Anam dütüm
Süb'h'den
Pendir tutun

Dutun dutun
Bacım dutun
Kupalarım
Dolsu yağla
Balalar mı
Bu yaz sakla
Dutun dutun
Anam dutun

Şifai poeziyamızın ilkin dövr numuneleri için repertuvarların tez-tez terarı,¹⁵ formâl karakter taşıyan söz, mîsra, hatta bentlerin mövcutluğu karakter cehaletleridir.

Diger emek namelerinde olduğu kimi sağım namelerinde bu hususiyet kısmende olsa muhafaza edilmiştir. Şüphesiz ki, bu nağmede işlenen "dutum dutum" "nenem dutum" mîsraları, yahut sözleri okşatma karakteri daşımıştır.¹⁶"Deli ve bad hemcinin taze doğanda bunağan inekler sütlerinin çok unu yebinlerinde gizledirler" "dutum dutum nenem" mahnası onları yumuşaltmakta ötrü sağlarken ifade edilir. Öz güzel sesi ile imeye tesir gösterir, onun yavaşamasına çok süt vermesine nail olur. Bu mahnada sözün ahenge uzadılır, kısaldırılması ile ifade edilir."Ses tekrar oldukça, aheng selişleşir ve güzelleşir".¹⁷

Yeni toplanmış başka bir sağın nağmesinde de bu hususiyet aydın şekilde nazara çarpır.

Dutum, dutum
Nenem, dutum
Dutum, dutum
Anam, dutum ,
Konşulara
Yağ borçlu yap,

Konça gelip
Dutum, dutum
Gülperiyel
Konça gelip
Nenem dutum
Çıkar meni Kızım yaza

¹⁵ yene orada

¹⁶ Azerbaycan folkloru antolokiyası, 1.kitab, seh.13

¹⁷ Azerbaycan folkloru antolokiyası,bir kitab seh 246-247

Orman bostan
Bağ borçluyam
Dutum, dutum
Gül üstünde

Dutum, dutum
Toy toy kayak
Kar niyaza

Görüldüğü kimi, sağıncı arzu ve isteklerini bir bir hatırlayın bütün bunların hayata geçmesine mahsülü, bolluğu çokluğu ile bağlayır. Hatta nağmeden göründüğü kimi, bayram goncası gelen gül perinin goncasının gaytarılması ailenin yazca çıkarılması yazda Kor Niyazca toy doğdürülmeye arzusunuda sağıncı nağmede hazır bir ahengle ifade edilir. Artık burada hayvana antro pomarfik tasavvurun izlerini görürük. Hahvandan bol mahsül almak için onu azizleyen sağıncı emekprosesinde ahengin, okşar. Seslerin ritmik tesiri ile bağlı okşadığı eyvanı insanlaştırır, öz arzu ve isteğinin onunla bölüşür ki bu da çok kadim tasavvurlarla bağlı yaratılıcılık anesi kimi nazara çarpar. Tabii ki forma itibarıyla da bu nağmeler merak doğurur ve onların birçoğu “Karaöülü” ve “Kitab-ı Dede Korkut” poatik üslubunu hatırlatır.

Sağın nağmelerinin sonraki dövülerde de yaranması devam etmiş ve sağıncılar arasında bugün bayati şeklinde yayılmış sağıın nağmeleri vardır. Mesela :

Süzü! Ah kahriz inek
Süt sağam kaymak tutum yahud
olmayım sensiz inek

Etirli darçın inek
Yelini kırçın inek
Anberli yağın olub
Duruşu hırçın inek

Sağın nağmeleri hala toplanma mehelesindedir. Ayrı ayrı peşkar sağıncıların şifahi nitkinde yaşamakda olan bu nağmelerin toplanıp yazıya alınması ve neşri şifahi poyoziyamızın çok meraklı numunelerinin öğrenilmesine, şüphesiz mühim kömek olacaktır.

OVCU NAĞMELERİ

Azerbaycan halk poeziyasında yaranması daha kadim dövülerde bağlı olan nağmeler içersinde ovcu nağmeleri de hususi yer tutar. Ovcu nağmeleri ovculuk peşası ile bağlı yaranmıştır. İlk ovcu nağmeleri nidalı, çağrıaklı sözlerden ibaret olmuştur. Bu nağmeler az sözlü nağmeler kimi şifahi poeziyamıza dahil olmuşdur. Ovcu nağmeleri bir sıra hallarda tüfekde, fidde çalınan havalarla müşahide olunmuşlardır. Peşkar ovcuların, çobankarın çaldığı bu havalar ba'zen kuşları, hayvanları yatarlardı. “Davla ile ova çıkan bir nefer “Cütleme” havasına

çaldırırdı. Musikiye alude olan hayvanlar ve kuşlar ovcunun tamamile unudurlar. Ovcu bu münvalla daha çok hayvan ve kuş ovlara bilir”.

İlk ovcu nağmelerinde Ovcu uğurlu olması, “av avlayan, kuş kuşlayan” ovcunun bütün ovculuk adetlerinden – okundan, kamanından kemesinden, torundan, şahininden, tulasından tutmuş, ovcunun ov gözlemesi, onun heyecanı, soyuğa düzümü, kar üstünde sürüşmesi ve i. ve i. a. Hami şifahi poeziyamızda aks olunmuşdur. Yazıya alınmış bazı numuneler ovcu nağmelerinin umumi mazmunu barada müeyyen tasavvur yaratır.¹⁸

Ova geder,	Kurd-kuşu
Ovun tuş,	Seher-akşam
Ovun olsun	Lerze-lürze
Maral, kuş	Senan gel..
Ovu vuran	Bedheybel den
Kamanın	Bade silden,
Batsın gezne	Bed nazerden
Yamanın	Dolan gel.
Dağ-dere	

Adeten ovcunun arkasında araların, sevgililerin okuduğu bu nağmede ovcu uğurlu ovla yanaşı bed heybedden badesinde ve bed nezerden korunub eve kayıtmağı arzu olunur. Yazıya alınmış bir ovcu nağmesi fonma etibarı ile marak doğurduğu kimi, mazmunca da nazarı celb edir.

Delen avcum,	Aşdım Divardan
Gülen avcum,	Divler yıkan
Bizim sırrı	Kamanı
Biler avcum	Geler avcum
Götürdüm yeddi	Güler avcum
Alayı	Bizim sırrı;
Bağladım	Biler avcum;
Yeddi boğacını,	Biler avcum
Yeddi belayı,	Geler avcum
Doğdum oğlani.	Güler avcum.

Ovcu hayatı ile bağlı yaranmış bu nağmelerin sonundaki parça nakaratdır. Nağmelerin daha kadim dövrlerde bağlı yaranması seksizdir. Mazmundan görülür ki, yeddi kızı olan ovcu evden baş götürüb çetmiştir. Evinin divarından elek asıp evden çıkışmış ve demiştir ki, oğlum olsa divardan kaman as, kayıdıb gelerek

¹⁸ Azerbaycan folkloru antolokiyası, seh 2k7.

kalsa, yurda bir de kayıtmanam. Moğullarda ovcu hayatı ile bağlı past geldiyimiz bu motiv ovcu nağmelerinde de yaşayırılmış. Oğlan doğan ana divardan yeddi kızın alayızi götürüb, yerine kaman aşılıb, kızlarını ovundurub atalarının galib çıkacağı ümidi ile onları sevindirir. Başka bir nağmede ise oku kurtaran ovcunun dilinden bele değilir:

Ay ahum,	Ay ahum
Geze ahum	Dala ahum
Dağları	Dırmaşıb
Beze ahum,	Yala ahum.
Ay ahum	Kamanda
Ala ahum	Okum yokdur,
Ok atım	Düše sen
Hara ahum.	Tona, ahum.

Ovcu nağmelerinde tesvir olan objekt bilavasita insanın hayatı, maişeti, oculuk peşası ile bağlı olub ayrı-ayrı lövheleri göz karşısında canlandırır. Yaranış etibarı ile nisbeten sonralar tapmaca şekline dönüşmüştür. Meselen gece baht, puskuda dayanan ovcunun çobanla pastlaşarken geyri-ihtiyarı olarak dediği aşağıdaki nağmeye fikir ederek:

Hind – hindiçe,
Dişi eyriçe
Hera yedirsen,
Bu yarı gece?

Yahud, ceyran ovlamak isteyen ovcu puskuda ovunu görür ve sevincek astadan okuyur:

Hilmi – hilmi kahar at,
Kilmi mercan kahar at
Azında kıl siçım
Başında tir kahar at.

Ovcu nağmelerinde daha kadim görüş ve tasavvurlarda bağlı motiflere, sujetlere, obrazlara da tesadüf olunur. Malumdur ki, oculukda bağlı esatiri tesevvür Türk tayfaları içerisinde daha kadim tasavvurlardan olmuşdur. Onlardan birine göre öv ovlamağa gede ovcunun karşısında ov dayanır lakin Ov Tanrısı ovcuya ateş açmağa imkan vermir. Ok, kaman sonraki dövrlerdeki silah kimi işlenir. Ovcunun lap yanından galib geçen ova ok, gülle tuş gelmiş. Yahud aksine, ton kur'an ovcu yolda yuhanır, vaktinda tora yetişmir, ton kırıp, ov azat olunur.

Bir sına hallarda ise Ov Tanrısi ovcuyu yukuya verir. Melen, Ovcu nağmelerinin birinde bununşahidi oluruk:

Seyyada bak, seyyada
Torun kurub kayada
Toruna tarlan düşüb
Kimsesi yok oyada.

Ovculukla bağlı mifik sujetlerden biri da Ov Tanrısinın Kümeyi ile ovcunun Ov tarafından oylanmasıdır. Adeten oylanması yasak olan hayvanların ovuna çıkan ovcular bele vaziyette düşürler. Ov Tanrısi onları olayıb düştak edir, onlara çok cezalar verir yasaklı hayvanlara ok atmayacağına ant içilir: Ovcular tikanlardan çeper çekir, meseliklerden yol açır, kankanlık edir, çok zahmetli işler görür. Ve' da vakti tamam olduğndan Ov ilahesi güzel bir kiza çevrilir, ovcu ona vurulur. Ele elin uzadıb vüsade yetmek isteyende ilahenin eli kamçı kamçılı dayesi gelib, ovcunun evvelki ov yerine koyub getirir. Halkda olan bezi sujetlerde üreyi geçen ovcunu daye evvelki ov yerine getirib atır. Ovcu husa gelende gördüklerin yuku olduğunu zenn edir.

Şifahi poeziyamızda “Ekil- Bakil “ adlı kadim ovcu nağmesi vardır. Bu nağme uzun müddet Uşak folklörü numunesi hesab edilen ”Düzungü” adlı ile halk poeziyasına dahil olmuşdur. Lakin ildoğu aydın nazara çarpır.

Uşak folkloru nağmesi hesab edilen bu nağmede kadim mifik tasavvurlar aydın şekilde aks olmuşdur. Kadim insanlar Akıl-Bakılı Ov Tanrısi hesab ederler. Onlara secde etmek insanlara hoş behtlik getirdiği kimi, inkar etmek de ovcu üçün son derece tehlikeli idi.

Getdim onu tutmağa,
O, meni tutmuş idi.

İnsan kilas eden ise başka mifik Tanrıdır. Bu mifik Tanrı Ov arkasında gelen ovcuyu tutub metdana salmış, ona işkence vermiş, Tanrıdan farklı olarak insana çeper çekip yol açmakda kümek edir. Ovcu burada ”kızıl güle dolaşır”, Güzel peri libasında gözüze görünen ilaheye vurulur. Elini uzadıb murada yetmek isteyende kayd edildiyi kimi ilaheni dayesi gelir ve ovcu esir olduğu meydandan kaçır. Eslinde eli kamçılı daye ovcunun karşısında kaçmak için yol açır. Göründüyü kimi, düzgü adı altında verilmiş küçük nağmede terennüm olunan motiv kadim Türk tayfalarının Ov Tanrısi ile bağlı tesevvürleri ile çok yakınlaşır, bezi hallarda ise eginleşir.

Nağmede mifik tesevvürlerle yakından sesleşen bir neçe motifi nazarda geçirek: meseleni Akıl - Bakıl ikar gerdaş, iki Tanrıdur. Mitoloji tesevvürlerindizde insanın guş, yahud eksine, guşun insan şekline düşmesi tez-tez tesadüf edilir. Diğer taraftan kadim Türk tesevvürlerinde koşalaşdırma derk

etmenin mühüm amillerindendir. Bir obraz esasında, folklor sujet yaramak an'anesi hale kadimlerden mevcud olmuşdur. F. Engels kadim kaldey medeniyetinden bahs ederken gösterir ki, efsunkarlıkla bağlı sanatın amillerden biri olmuşdur. Akılı kuşalaşdırma Bakıl Tanrısını yaratan halk sonradan Kıratı koşalaşdırır. Dürati yaratmış ve Ümmilikde Hastan yaratılıçlığımızda koşalaşdırma yolu ile silsile obrazlar yaradmıştır.

BALIKÇI NAĞMELERİ

Yaranış etibarı ile daha kadimlerle bağlı olan nağmeler içerisinde balıkçı nağmeleri de hususi yer tutur. Dünya halklarının şifahi poeziyasında bu nağmelerin deniz ve çay etrafında yaşayan halkların şifahş poeziyasında ilkin inkisaf merhelelerinde yarandığı ehtimal olunur. Zakefkaziya arazisinde yaşayan gürcü, acar ve diğer halkın balıkçı nağmeleri tesevvürlerini ask eldiren ve ayrı-ayrı ibtidai poetik terkibler, bendler, bazı hallerde ise misra, yarımisra ve kosa misralar, okşer sözlerin ve seslerin birleşmesinden yaranmış nakaratlar ve's. Toplanıp neşr edilmişdir. Gürcü folklorunun toplanması sahasında aparılan ekspedisiyalar zamanı 7 min misraya yakın balıkçı nağmesi yazıya alınıp neşr edilmiştir. Bu nağmelerin büyük ekseriyetinin Kara Deniz sahili boyunca uzanmış yaşayış mantakderinin sakinleri içerisinde yayıldığı kayd olunur. Zakafkoziyanın geoloji coğrafi arazisinde deniz, çay hövzelerinde balıkçılığın inkisafı için hala çok kadimlerden elverişli ehemmiyyete malik olan mühüm hövzeleri Azerbayca'nın payına düşdürü ma'lumdur. Bele bir fakt marak doğurur ki, Azerbaycanın arazisinden akib geçen 40-a yakın çay balıkçılığının inkisafı üçün bilavasita elverişli imkanlara malik olmuştur. Vakt ile İl boyu akib denize tökülen, yahud denize çatınmayan bu çaylara balıkçılığın inkaşını aks ettiren fakdaların bize gelip çatmışdır. Azerbaycan arazisinde çok büyük hissesini ehata eden Kezerin ise hale b.e.keyli evvel "Serkin balık anbarı olması" faktı malumdur. Tebirdir ki ister Gür, Azer ve başka büyülü-kiçikli çay kenarında istersede Kazar atrafi yaşayış maskunlarının ahalisi balıkçılıkla meşgul olmuş ve bu meşguliyyet onların şifahi poeziyasında balıkçılıkla bağlı nağmelerin yaranmasında sebep olmuştur. Görkemli Avstriya seyyahı Tur Heyerdal 1981-ci ilde Bakıda olurken Kovuştan kaya resimlerine bakmış bu resimlere büyük ekseriyetin balıkçılık hayatı ile bağlı olduğunu göstermişdi.¹⁹

Kazaratrafi yaşayış mantakalarında folklor ekspedisiyasında olarken balıkçı nağmeleri ilk defa, 1980-ci ilde alınmış, bu nağmelerin deniz ve çay etrafında yaşayanların şifahi poeziyasında çok kadimden mühüm yer tuttuğu malum olmuştur. Peşkar balıkçılardan sohbet zamanı mühüm olmuşdur ki, balıkçılardan "vataga nağmeleri" adıyla gelenler bu nağmeleri örenmiş balık ovuna çıkmazlaşmış. Balıkçılardan dedigine göre vataga nağmeleri ayın doğmasını

¹⁹ Ayrıtlı bak; Azad Nebuyev Tipolokir. İ. Vzimosvrzi azerbaijani djanskoko i Üzbekskoko folklor Doktor Diss. Tbilisi 1981C. 50-52

terennüm eden nağme ile başlar, kayışın mühkemliğini yelkenlerin etibarlığını, salların kilas olmasını, torun mühkemliyini, ovun uygunluğunu, avurlarının davamlılığını ve sehada edir sahilin, torpağın görünmemesini ışığın açılmamasını alkışlayan konularla-nağmelerle kurtarardı. Balıkçı nağmeleri içerisinde balığı tora çağırın nağmeler mühüm yer tutmuşdur. Fitla başlayan bu nağmeler hususi harakatlı korlarla kutanmışdır. Toru yiğarken, külek, fırtına kalkarken okunan balıkçı nağmeleride olmuşdu. Toru attıldan sonra ov gözleyen balıkçının sevgi, mahabbet hakkında okuduğu nağmelerin nakaratları ile başlasa da, ortada balıkçıların şahsi arzu ve istekleri ile bağlı motivleri, taladan, mahabbetten uğursuzluk, yetimlik kimsesizlik gariplik ve skimi motivleri ehata etmiştir. Balıkçı nağmelerinde mifolojik tesavürlerin mühafizesi-deniz adamlarının su perilerinin ankomlarının, Tanrıların tasviri kuvvetli olmuştur. Bu nağmelerde Allahı çağrış çok kuvvetlidir.

Balıkçı nağmeleri “yahū” çağrıış indalı harekatlarla müsaahide olunur. Yazıya aldığımız balıkçı nağmeleri demek olan ki, hamısında “yahū” harekatı mühafiza edilmişdir. Meselen:

Yahu,	Sirrimi bildi
Hu, hu	Hu, hu Yahu
Hu, hu	Deryalara
Yahu..	Top atdım
Nöyyama girdi	Üzüme güldü
Yahu	Yahu..

Nağmesinde evvelde verilen harekat korla tekrar edilir. Deyildigine göre, korla okunan bu harekat ovanların sesine, ritmine uygun olarak tekrar olunur ve bazen de kayığa hucum etmek isteyen nahenk balıkların vahimeye düşüb kayıkdan uzaklaşmasına sebeb olmuşdur.

Nağmeden görülür ki, “yahū” burada aakcömek eden ankodür, Tanrıdır. Bütün balıkçı nağmelerindeki bu ankonun Tanrınu çağrıış nidalı nakaratlar ise tabii ki, balıkçının ibtidai tesevvürlerini görüşleri ile bağlıdır.

Meselen, aşağıdaki nağmeye dikkat edilirsek, burada felakete düşmüş balıkçı hayatının tasvilerini aydın göre bilerik.

Katan üzüldü
Yahu,
Suya düzüldü
Yahu,
Kayığım
Yele düşdü,
Buruldu
Sele düşdü.

Sal getir
Sala gelsin

Nağmenin poetid kuruşundan görürük ki, o ya evvelden ahıra dek horla okunmuş, ya da nakaratlar honla tekrar edilmişdir. Çok maraklıdır ki, balıkçı nağmeleri içerisinde hayatı şekline yakın nakarathı formaya da tesadüf ederik.

Kara yol, esdi, yahu,
Sabrimi kesdi, yahu,
Yeddi novçavanım uddun
Kan etdin besdi, yahu,
Ya hu,hu, hu
Hu, hu, yahu

Burada insanın “yahu” ya-deniz Tanrısına çok keskin gazabı etibarı aks olunur. Ele bil insan uzun müddet sitayış eddiği Tanrıını inkar etmeye hazırlaşır. Bu etiraz ise nağmeden göründüyü kimi, denizde baş veren felekete alakadandır. Yeddi ikindi denizde baş veren felaketle alakadandır yeddi ikindi denizde garb olan ananın dilinden söyleyen nağmede ona ingarancılığı özün gösterir. Denize çıkışmış ikindiden nigaran kalan ara “kara yel” esmesinden korkur, coşkun dalgalı bir daha kan etmeye çağırır.

Balıkçı hayatı ile yazıya alınmış başka nağmede ise ova çıkan balıkçının yola düşmesini onun dahili heyecanını balıkçı çağrıış nidalarını ve ümmünlük de bütün ovporosesini görürük.

Ton doldu	Doru açan
Tarım oldu	Doru çek
Kayığım	Salı, Salı,
Yarım oldu	Salı tut
Toru atan	Toru salan
Toru çek	Toru tut...

Nağme bir neçe hisseye bölünür birinci hissede ova çıkan balıkçının geceden yola düşmor, ova hazırlık görmesidir. İkinci hissede “yel baban, nonniye girişlemek isteyen” balıkçının arzusu ifade edilir. Buradan görülür ki deniz sakiddir. Yel baba neneİYE yatır, balıkçı ise onu oyutmağa çalışır. Üçüncü hissede balıkların tora yiğilması, kayığın yarıyam yiğilması, kayığın yarıya kadar balıkla dolması tasvir edilir. Dördüncü hisse ise sahile talasan balıkçının heyacanına aks ettirir. Çok güman ki, bu nağme muhtelif hisselere bölünmüştür, onların arasında harekatlar ifade edilmiştir. Bu harekatlar, uzun müddet tekrar edilmiş ve nağmelerin ayrı-ayrı hisselerini bir-birine sık şekilde bağlanmıştır. Nağmeye dikkat edildikde, burada kadim mifik tesevvürlerin aks olunduğunuza görürük.

Meselen , “Yel Baban nenni dedir” ifadesini kileyin neneide yatırılması baradaki esatı sujetle bağlı olduğu aydınlatır. Kadim Azerbaycanlıların ilkin tesevvürlerine göre Yel Babanı kirişle yatağa bağlayan ikid pehlivan onu bazen 7, bazen de 40 gün nenie saklıyor . Görüldüğü kimi, Külekde kadim insanın sitayı ettiyi Tanrılardan olmuşdur. Larun olanda insanlar onun kömeye çağırıldığı ikimi, lazım geldikde onu saklamağa, yatırmağa cehd göstermişler sonraki tesevvürlerde insan iradesine tabe olmak isteyen kuvvetleri ayrı-ayrı kahramanların gücü, kömeyi ile ram etmişler. Bu an’ane kadim Türklerin destan yaradıcılığında mühüm yaradıcılık an’anelerinden birine çevirmiş, bir çok destan sujetlerinin töremesine sebep olmuştur. “Kitabi-Dede Korkud” daki “Tepegöz-Basat” sujeti de hem an’ane ile bağlı yaranmıştır. “Yel”in Tanrı, Allah kimi vast edilme motivine bir sıra başka halkların şifahi poeziyasında da tesadüf edilir. Meselen, mifolojiyasında Eol külek Allah, kimi tasvir edilmildir. Burada Eolün dörd oğlu hakkındaki esatır kütbler ve cehatlarda bağlanmış sonralar ise Bibliyada dörd növ yel ilahesi tasvir olunmuşdur.”Yel baba” ifadesi Yel Allahi’nin adıdır. Trialet urumlarında külek Allahi ele-belçe “Yelli baba” adlandırılır.²⁰

Balıkçı nagmelerinin şekil hususiyeti dahili poctik struktürüda tatnikat bakımından merak doğurur. İlkin müşaideler onların orasına yaranış etibarıyla daha kadim olduğu alitrasiyalı poeziyanın yaranma dövrünü mahsuli olduğu söylemeye imkan verir.

KÜMÇÜ _ İPEKÇİ NAĞMELERİ

Halk içerisinde bazende Kümcü (Kümzar)nagmeleri adıyla tanınan ipekçi nagmeleri şifahi poeziyamızda müeyyen yer tutur. Bu nagmelerde esasen boroma, onun ehemmiyeti boroma kuntlarının beslenmesi, muhtelif yaş derecelerinde onları kulluk kaydoları boromanın bak nazardan korunması, onun insan hayatına güzellik getirmesi dokanocok vasıtası olması ve so Tasfir olunur.

“Boroma Kurdunun halk arasında azizleyirler. Onu hususi besleyer ve bahtlı- bahtında yemleyerler... Boroma Kurdu olan Konoya emzathı, çileli arvat, bed nazar ve silahlı edam bırakmazlar. Korkerler ki Kurd çileye düşsin ve ona göz deşsin.Her tona çaya bir yumurta koyarlarki kurda göz değmesin”.²¹

Malumdurki, hele orta asırlardan heyli kabak, bizim eranım evvellerinden Şirvan ipeyi bütün şerkda meşhur olmuşdur. Sonralar şirvana gelen dünya seyyahları Şirvan ipeyni şöhretini öz seyyahatnagmelerinde, salnağmelerinde done-döne kayd etmişler. Demek, Şirvan hala çok kadimden ipek kurdunun

²⁰ Mifolokiçes kin slovarb,M-L.s.171

²¹ M. Abdulov .Miye Beledeyirik .baki ,1974.C87-89
Azerbaycan folkloru antolokiyası, 1. kitab C.275 -276

yetiştirdiyini, tüksek keyfiyetli Şenk ineyini istahsal edildiği menkezlerden biri olmuşdur. Kurdun beslenmesini hususi kaydalarıvardırki, onlar bu gün de halkımızın içerisinde yaşamaktadır.

“Borama kurdunu teneçelere koyarlar. Teneçeden kamışdan kayrılır. Kurdun tohumu koyulmuş yere peç koyular. İsti 16-26 deece olmalıdır. 25 derecede kurd dirilir.

Borama kurdunun beş yucusu olur:

1-ci yukuda kurd az-az yeyir. Buna “kara yuku” deyirler.

2-ci yuku kurdun başı ağaranda olur ki, buna “cümsaz” veya “cemtay” deyerler.

3-cü yukuda kurdların başı büyütür, bedeni şişirki, buna “kiçik yuku” deyerler.

4-cü yukuda kurd yekerler, uzanırki, buna “ulu yuku” deyerler.

5-ci yuku 4-cü yukudan 7-8 gün sonra başlıyor. Kurd evini tikir, boramaları hörür. Bu yukuda kurd berk işleyir. Zerif tut yaprağı ile kidalanın borama kurduına yemi vakıtlı-vaktında verilende, yerini isti saklayanda her kutuda 90-100 kk ,bazen daha çok mahsül götürürler.Borama kurdı suda kaynadılıp öldürüldükten sonra ipeynin istihzalı-ipek liflerin sarılması, daha sonraları ise zarif ipek parçalarının tokunma merhaleleri gelirki bütün bunlar ipekçinin iş vaktında okuduğu muhtelif nağmelerle müşahide edilir. Vaktiyle ipekçi nağmeleri halk arasında geniş yayılmıştı. Hatta deyildigine göre, 30-cu illere kadar “borama toplananda şenlik geçiriler, plov pişirilerdi”. Pesekar kuçulanı dediyine göre mahsulin yiğilması, borama kurdunun “bişirilmesi” –kaynadılması merhelesinde muhtelif nağmeler okunandı. Kurd kaynadanın merhelesinde muhtelif nağmeler okunardı. Kurd kaynadanın günahından geçilmesini Tanrıdan bağışlaması kahis edilen nağmeler icra olunardı. Teesüfki, bu nağmeler vaktunda yazıya alınmadığına göre bize gelib çatmamışdır. Saki rayonu arazisinde folklör ekspedisiyası zamanı yazıya alınmış bir sıra harekat, misra, kosa misra, hatta ayrı-ayrı maraklı parçalar kayda alınsa da ilkin kümçü tasavvurarlarını aks ettiren nağme metlerini bepa etmek mümkün olmadığına göre onları neşre vermek yeni akdariş. Aşıklar, kocalar, hususen kümçü nesilleri arasında aktarışlar aparmağı taleb edir. Elde edilen kümçü nağmelerinin yalnız bir neşe numunesi şifahi birinde boramanın yeniçe yukuya yetmesi, onun bed nezerden korunması ve s.tasvir edilir.²²

Çıkdı kızım
Taraçaya.
Büküb koydum
Balaçaya.
Yorganı

Yazdımı
Gözden kunu
Deyinti
Sözden koru...
Çıkdı kızım

²² Yene orada

Yorganı
Naz-naz olsun
Yarpağı
Az-az olun.

Çıkdı kızum
Tora çaya
Büküb koydum
Balaçaya.

Göründüğü kimi, bu nağme kurduń toraçaya koyulması merhelesinde söylenir. Kümçü kurduń taraçaya çıkışına sevinir, onu korumak, az-az tut yaprağı vermeyi arzulayır. Nağmenin boramanın birinci yükü dövründe söylendiyi aydınlatır. Yazıya alınmış başka bir nağmede ise “Kara yuku” dur ikinci yükuda olan borama vasf olunur:

“ Kara yuku”
Yatanum
Yukuma
Goş er katanın
Yorganı
İsti olsun
Yad göze
Tüstü olsun.
Talas, ay kız,
Nergize
Çok vermeyin
Ses-sese

Her boraman
Beçeli
Ari kimi
Veçali...
Tut yarpağım
Bağdadı
Arandadı
Dağdadı..
İşlerim
Avaz olur
Kurtların
“Çümsaz” olur.

Başka bir nağmede ise boramanın “kıçık yukusu” ndan danışılır. Soyuga düşer, nazara tokunar boramanı “felaketten kurtaran kümçü heycanı nağmede bele izah olunur”:

Boramı
“Kiçik yuku”
Apardı
Hesir üste
Nenem
Haşır kapandı.
Atlas yığdım
Tut ağacı
Boyunca
Kurda verdim,
Kurd yemedi
Doyunca

Tez bastırdım
Pencereni
Bu çağrı
Haraylayıb
Oda saldım
Ocağı.
Od üstünde
Üzeriki
Yandırdım
Bednazari
Yeleteddim
Sindirdim...!

Elde edilen diğer ipekçi nağmelerinde boramacılık ve ipekçilikle bağlı bir sıra eltirad ve görüşler aks olunmuşdur. Başka jamrlarda ba'zen nazara çarpan bir hususiyyet kümçü-ipekçi nağmelerinde özünü gösterir gündelik müşahide zamanı söylenen nağme sonradan tapmaça şekline düşmüş ve hafızalarda tapmaça şeklär deyaşamışdır. Meselen, kurdun yavaş-yavaş borama tokunduğunu gören künçü onu bele ma'nalandırır:

Özüne bir ev tiker,
Ne kapı koyar, ne
Allaha dirildik²³

Kırgın geldi,kırıldık,
yahud; Şükr

ve ya Düştedi, ha düştedi,
Tahtı-revan üstedi,
Camış kimi ot otlar
Su içmeye hestedi²⁴

Kurdun tokuduğu boramadan hazırlanmış ipeye isare eden ipekçi deyir:

O toydan gelir fil,
Yükü zencefil.
Ölüden töremiş
Bilmir samce, bil.²⁵

Göründüğü kimi, sonradan tapmacalaşan bu nağmeler ilkin merhelede hakiki ma'na çalarını ifade etmiş küçünün-ipekçinin dilinden bilavasita emek prosesinin özünde söylenen nağmelerden olmuştur.

Şüphesiz ki, kümçü-ipekçi nağmeleri toplanıp, neşr edildikçe onlar daha etrafı tatkik edilecek bu nağmelerin kümçü-ipekçi hayatı ile bağlılığı, ayrı-ayrı e'tikad ve ayinler, merasimlerle alakası ve s. etrafı araştırılacakdır.

Kadim insanın emek hayatı geniş ve çok cehedli olduğundan ayrı-ayrı poşa ve meşguliyetlerle bağlı yaranan nağmelerde muhtelifdir ve renga renktir. Tabiiği, bütün bunların da hamısı bize onları hale toplayabilmemiş. Meselen, Halk içerisinde devecilik, arıcılıkla bağlı nağmeler vakti ile geniş yayılsa da onların büyük kısmı bu gün unudulub yetmiştir.

HANA NAĞMELERİ

Peşa ve meşguliyetle bağlı emek nağmeleri içerisinde tokuculuk ve kalçacılıkla bağlı nağmeler mühüm yer tutur. malumdur ki Azerbaycan halkın

²³ Yene orada

²⁴ Yene orada

²⁵ Yene orada

hele çok kadimlerden başlıca meşguliyedlerinden biri de tohunculuk ve halçacılıkla nübağlı olmuşdur. Azerbaycan halçaları orta asrlarda bütün dünyada meşhur olmuşdur. Bu mühüm pesa ile bağlı tohuculuklarının dilinde hususi nağmeler yaranmış, onlar zaman-zaman nesillerin yadaşında yaşayarak bu güne kadar gelib çıkmışdır. Yazıya alınan ilk hava nağmesi beledir:

Asma gül	Ezel barmakdan
Basma gül	Gözel barmakdan
Gülü kirolı	Üzül heroma
Döşü birolı	Düzül heroma

Yazıya alınmış başka bir hava nağmesi ise bilavasita emek prosesinde söylenen-ilme düğülerden nağmelerdendir. Haçaçı ele bilki, halası ile söhbet edir, onun koynundan çıkan halilater hatırladır, onlara boş baht heyat arzu edir. Aslında halçaçı hamamı ve tokuduğu halçaları öz nazarında insanlaşdırır, onlara artopomorfik münasebet besleyir. Halçaçı havanın gördüğü işi de bir nağmeye benzedir. Bu benzeme ilmeleri sesinden, ritminden, yaranan; tohucu ehtirası ile zinetlenen nağme kimi dodaklıdan süzülüp hora çevrilir, çok ağır el emeyini ela bil yüngüllesdirir, süretlendirir, ona bir, şirinlik, ülvilik bahş edir:

Ohu hanam,	“Sarı gülüm”
Ohu hanam,	Bayakdadı
Honça güller	“Küçük kız”
Konca güller	“Sonam”
Toku hanam,	Dayakdadı.
Toku hanam.	Koy ünүме
“Kızılgül”ün	Balam gelsin,
“Ağ baht olsun,”	Sonam gelsin,
“Piremsen “in	Anam gelsin...
Hoşbaht olsun,	Oku hanam,
Ağ gül görsün.	Oku hanam,
Yüz-yüz iller	Konça güller,
Ömür sürsün	Toku hanam
İlmelerim	Toku hanam...
Ayakdadı .	

Hava nağmeleri içerisinde bayakçılığı vasf eden bir nağme öz mazmunu ve şekil hususiyeti ile nazari celb edir. Bu nağmede halçacılığın başlıca ünsürlerinden biri halçaçının dilinden söylediyine göre biz onu hava nağmesi heseb edirik. Bele bir faktı da hemin mülahizeye elave etmek yerine düşer ki, nağme havadan bir neçe renkli sap asılarken bilevasita halçanın tokunduğu proseste okunur. Nağmeleri olduğu kimi aşağıda veririk:

Kendalaşı dermişem
Derib yere sermişem
Üzül boyağım
Düzül boyağım
Ketan içinden

Süzül boyağım

Kendirim zendeladır.
Boyağım kapkaradır.
Ezildi
Üzüldü
Kırk tahçadan

Süzüldü.

Boyağım zenkanadır
Boyağım kapkaradır
Kara hallar
Düzerem.
Siyah teller
Bezerem.

Nağmede boyak alma tasvir olunur. Vahti ile rengi solmayan en yüksek keyfiyetli bayağın kandalaşın ucundaki kara tohumlardan alınması malumdur. Bu nağmenin halça kabağında söylenilmesi de çok günanki, renklerin solmazlığı pozulmazlığı arzusu ile bağlı olmuştur.

Görüldüğü kimi sözün kudreti aslında halkın emek prosesinde onun elinden tutmuşdur. Emek hayatı ile bağlı sayısız-hesapsız nağmeler zaman-zaman dünyanın dolaşıp ölmez bir müdriklik yaratmış, halkımızın ilkin emek hayatı da hemin müdriftliğinin kanadından bu günümüze kadar gelip çatmışdır.

NAĞMEYE SÖZE DÖNMÜŞ UNAMLAR

MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ

MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ

İnsanlar hala kadimden onu ehata eden dünyaya şehrli bir alem kimi bakmışlar. Lakin birçok hallarda bu alamin sehrini başa düşe bilmeseler de, onu denk etmeyi, öğrenmeyi öz fantaziyanları na uygun şekilde tavır etmeyilarına maksad koymuşlar. K. Marks'ın gösterdiği kimi, insan mahiyetini denk edebilmeyi tabiat hadiseleri üzerinde hükümrان olmağa, bu hadiseleri öz iradesinde asılı vaziyete salmağa çalışırdı: Tabiki,maişetinde denk etmeyi bu hadiselerde insan öz gündelik maişetinde rastlaşmıştır. Bu maişethayatını daim ileriye, inkisafa çağrışı insanda tebiata hükümrانlık idealini doğurmuştur. Bir maişet hayatı ki,insanda yeni duygular idealler, oyadır ve demek geniş ma'na derk

edilmededir. Türk tayfalarının hele çok-çok evvellerden görüb müşahide eddikleri onlarda erken etikad ve inamları doğurmuşdur. Zaman geçtikçe bu etikad ve inamlar nağmeye, bedii söze çevrilmiş, zaman geçtikçe mövsüm ve maişet merasimi nağmeleri kimi tanınmışdır.

Mövsümlerle bağlı merasim nağmelerini halkın maişet heyatından kenarda tesavvur etmek olmaz. Bu nağmeler halkın gündelik maişeti ile bağlı olmuş, onun bu veya diğer isteyinden doğmuştur. Bu istek ise ümmilikde insanın ağır emek hayatını yüngüllestirmek arzusu ile bağlı olmuştur. Bu nağmeler özleri de iki yere ayrılır. Ayrı-ayrı tabiat hadiseleri ve etikadlarla bağlı yaranan nağmeler ilin müeyyen fesillerinde halkın birge emeğine yekunlaşdırınan nağmeler.

Ayrı-ayrı tabiat hadiseleri ve etikadlarla bağlı yaranan nağmeler içerisinde yağışın yağması, güneşin çıkması, küleğin esmesi, göğün gurulaması ve umumilikte ara, suya, kuleye, toprağa etikadla bağlı nağmeler öz kadimliği ile dikkati celb edir. Bu nağmelerde halk güneşini kızı oğlu kimi umuileşyirir, çetin anda onu çağırmala baş vere bilecek felaketin aradan kaldırmağa çalışırlar.

Meselen güneşin çağrıyla bağlı nağmeye nazar salsak evvela bu nağmede çok kadim görüşlerden olan antropomorfik tesevvürün izini aydın görür. Güneşi kümeye çağırın onu insanileştirir,

Gün-çık, gün çıkış,
Keher atı min çıkış.

İlkin tesevvüre göre güneş kırmızı renkli keher ata minerse, hem özünü tez yitirer, hem de bollu istilik getirerdi. İnsan onun telesdülerken öz arzusunu güneşin özü ile istilik getime arzusunu ani olarak arka plana geçirir, isteyine gizledir.

Oğlun kayadan uçtu,
Kızın tendire düşdü,

deye güneş felaket yerine telesdirir. Lakin ele buradaça da insanın gündelik maişet hayatında güneşin ehtiyacın büyüklüğü ile bağlı duygular poedikleşdirir:

Keçel kızı koy evde
Saçlı kızı götürçük.

Mifik tesevvürlere göre geçen kız bulud, yağış, saçlı kızı ise güneşin al şefekleri idi.

Güneşin lengimesi insanın ümidińı kırmır:

Gün getdi su içmeye
Kırmızı don biçmeye,

_deyen insan inanır ki, onun çağrısını güneş cavabsız koymayacaktır:

Gün özünü yitirecek,
Geçel kızı aparacak,
Saçlı kızı getirecek

Göründüğü kimi, inam kalıp gelir. Güneş bu çağrısına öz içti şualara ile cevab verir.

Yelle, külekle elakadar başka bir nağmede de gündelik maişet hayatı ön plandadır . Tahila yerde kalan insan küleyi kömeye çağrıır(34 syf)

A yel baba , yel baba,
Kurban sana kel baba,
Tahılımız terde kaldı
Yakamız elde kaldı...
A yel baba , yel baba,
Kurban sana kel baba

“Yel baba”nu, Tanrı hesab eden insan onun kömeye geleceğine umidini itirmiş, bu ise natice itibarı ile insanı arzusuna kavuşdurur.

Mövsüm nağmeleri içerisinde yağışın yağmasının karşısını almak dumanın çekilmesine nail olmak maksadı ile söylenen nağmeler mühüm yer tutur. Bu bakımından “ duman kaç-kaç”nağmesi hususile marak doğurur,

Duman kaç, kaç,
rüben divi aç aç
Küreyivi dağlaram
Kaysağıra
Yağ çekerem
Yağlaram...

Rüben divi aç aç
Yaralarum
Bağlaram
Seni yoldan
Saklaram...
Duman kaç, kaç,

Duman kaç, kaç...

Göründüğü kimi nağmeda insanların dumanla sohbeti verilmiştir. Burada insanların güclü, kudretli lazım gelirse, dumanı cezalandırmak kudretine malik olduğu aks olunmuştur. Halkın kadim maişethayatında insanların onu ehata eden tebiattaki bütün hadiseleri üzerinde hükümrان olmak ideyası ile bağlı idi insanda bele bir tasavvur var idi ki onu ehata eden tebiattaki bütün hadiseleri ehlileşdirmeye başladığı heyvanlar kimi cezalandırmak, korkutmakla özüne ram edebilir.

Mövsüm nağmeleri, içerisinde kışın kurtarması ve yazın gelmesini aks ediren “Kar ile martin değişmesi” marak doğurur. Evvela demek lazımdır ki halk arasında kışın çıkışmasını arzulayan bele nağmeler çohdur:

mart çıktı	
mart çıktı	mart çıktı
Dend çıktı	yahud
Hamı yaza	mart çıktı
Mend çıktı	Yaman kart çıktı
	kart çıktı

Bele bir revayed de vardır ki, kışın çıkışmasına sevinen karı mart çıkar kimi çirtma çirtma çalıp oynayarak okuyur:

Mart gözünde barmağım,
Çıkdı yaza oğlanım.

Bunu işiden kış üç gün boru alıp karının ovlaklarını kırır: “Kar ile martin değişmesi” adı ile kayde alınmış nağmenin esas motivi deeple bundan ibarettir.

Ay oğlарım,	buynuzu
Oğlanım	beş – beş oldu
Çıktı yaza	kilları
Oğlanım.	şes – şes oldu
Payız üstü	mart gözüne
Beş oldu	bakmağın
Yaz geldi	çıkçı yaza
On beş oldu	oğlanım

Mart karının inamını kırabilmiş, onun on oğlunu öldürse de, karı payız üstü oğlağının orta çağına inanır.

Yaz mövsümüyle bağlı bele nağmeler halk içerisinde geniş yayılmıştır. Bu nağmelerin geniş ekseriyeti halkın maişet hayatı ile sık bağlı olduğundan onlarda maişet, lövheleri erken inam ve e'tikadlar güclü şekilde mühafiza edilmişdir.

İlin müeyyen fesillerinde halkın binke emeyini yekunlaşdırın , yeni emek mövsümünü başlandığını terennüm eden nağmeler mövsüm nağmeleri içerisinde mühüm yer tutmuşdur.Türk tayfaları içirisinde hele kadimlerden ilin iki mövsümü – yazın geliş , yeni emek mövsümünün başlaması ile bağlı merasimler geçirilmiştir.

Her iki merasimde mövsümün harakat cehetleri ile bağlı nağmeler okunmuş, ayinler icra edilmişdir.Eslinde merasimlerle bağlı nağmelerin yaranması insanın emek hayatının başlanması ile elakadar olmuş, zaman geçtikçe oyeni-yeni e'tikadlarla , görüşlerle, tesavvurlarla bağlanmıştır.

Daha kadimlerde tabiatın oyanmasına hoşbahtlık ve saadet remzi kimi bakan insanlar yazın geliş, habarın istileşmesi, tabiatın yeniden canlanması, yeşilleşmesi ile bağlı nağmeler yaratmışlardır.Bu merasimler sonralar yukarıda kayd edildiyi kimi, ayrı-ayrı görüş ve etikadları,ayinleri yaştan vasıtalar, amillere çevrilmiştir.Kadim insanların ilkin mövsümlerle bağlı nağmeleri nisbeten sonralar Novruz merasimi etrafında çemlenmiştir. Novruz merasimi ve onun tarihi hakkında muhtelif illerde tedkikatçılar bahs etmiş, bezileri onu zerdüştilikle, diğerleri ise İslamla bağlamışlar. Hele 1913 –cü ilde T.Bayramelibeyov yazdıktı, “bahar bayramı lan novruz ateşperestliği banisi (36sy)zerdüşdün adı ile bağlıdır”. A.O Makavelski ise gösterirki, zerdüşt sadakalar ve kurbanlar vermek avazine, mehsül bolluğu ugrünada nağmeler koşmağı vacib hesab edilir. Abdulla Şaiq hetirelerinde yazırkı ki, Növrüz bayramı günlerinde keçirilen bir çok merasimler ateşperestlerin adetleri ile alakadardır.

Növrüz bayramını islam dini ile bağlayanlar da vardır.İslam terikadlarına göre bu merasim sîrf islam dini ile bağlıdır.

Din hadimleri bazen onu Alının tahta çıktıgı gün- yenigün kimi kaleme verip islamla bağlı merasimlerden birine çevirmeye çalışmışlar.

Lakin kayıt etmek lazımdır ki torpağın oyanması, yazın geliş ile bağlı yaranan bu merasim muhtelif adlar altında dünya halklarının şifahi poeziyasında özünü gösterir.

Bize bele gelir ki sonralar Növrüz adını kabul eden bu merasim hele zerdüştilikden çok-çok evvel mevcud olmuşdur.Zerdüştilik halkın hafızasından bu merasimler sistemini sile bilmedikde onu özünün küleşdirmiş, merasimi zerdüşt ayinleri ile bezemiş, ziynedlenmiştir.Ola da bilen ki, Zerdüstiler Növrüzüraigbetle karşılamış, onu yeni çalarla zenginleştirdirken Növrüzü zerdüştün adı ile bağlı yarandığını resmileşdirmeye çalışmışlar.Lakin bütün ciddi-cehlerene bakmayarak, Növrüz merasiminin ayrı-ayrı ayinlerinde zerdüştilikten evvelki tesavvurlar korunub saklanmış ve onların bir kısmı bize gelib çatmıştır. Meselen , su üzerinden tellanmak, üzerlik yandırmak kın kaçardan su dökmek vs kimi ayinler zerdüştilikten önceki dövrlerde bağlıdır. Su üzerinden tellanmak, kır kaçadan su tökmek(ahin çerşenba günü) vs kimi ayinler su kültü ile elakadar olub daha erken tesavvürlerin izleriyle bağlıdır.Üzerlik yandırmak da kadim şumerin

efsun ve nazar sundırmak tesavvürleri ile bağlı olub Türk tayfaları içerisindeki erken itikatlardan olmuşdur.

Sonralar tankal yandırmak, od üzerinden atılmak vs kimi an'aneler bilavasita ateşperestliğin tesiri ile Nörvüzü tenteneli geçinmek arzularıyla bağlı olmuşdur. Ateş perestliye kadar ki an'analer ya unudulmuş, ya da zerdüştilik ayinleri ile çarpazlaşmışdır. Bir sıra an'analer ise bila vasita zerdüştün adı ile bağlanmıştır. Meselen, Nörvüz arefesinde semenı köyertmek buğda göyertmek an'anesi zerdüştlikten daha evvel halkın, çöreye, kudsiyyete ehtirami, secdesi kimi remzi mahiyet daşmış, kadim halkların şifahi poeziyasında bolluk, saadet arzusunu ifade etmiştir. Bu etikad zerdüşt tarafından da kabul edilmiş, hatta evvelki dövrlerden tecrid olunub onun adı ile bağlanmıştır.

Yeni gelmişkem bele bir ceheti kayd etmek yerine düşer ki bazen tedkikad da "avesta" daadı kayd edilen kaom – semsem çiçeyi semenle eynileşdirir. "Avesta" da "heyat ve ebediyyed" çiçeyi hesab edilen "kaom –semsem" "kitabi Dede Korkud" da buğacın yarasını sağıdan semdir- dağ çiçeyidir. Bu zarif dağ çiçeyini ana südü ile melhemi yaraları sağlardır, insanı yaniden hayatı kaytarır. Şifahi poeziyamızda cem çiçeyi hakkındaki nağmeler iki veriantta kayda alınmıştır.

Açıdı çiçek,	Dağda çiçek
Geldi yaz	Sem-semim
Eyledi	Bağda çiçek
Dağlar avaz.	Sem-semim
Kar üzeri	Beyaz gülüm
Sem oldu,	Naz gülüm
Her taraf	Derde derman
Sem-sem oldu.	Yaz gülüm –

Deye halkın vesf etdiği bu sem çiçeyi baharın gelişî ile bağlı adamlar tarafından göyerdilen semen, süman, yahud semenî deyildir. Semeni-semen çiçek değil, baharın gelişini tasdikleyen, buna sevinen insanın bolluk ve seadet dileyini ifade eden göyertiştir. Tesadüfü deyil ki, halk arasında işlenen "buğda göyertmek" ifadesi de ele bu görüşle bağlıdır. Bu meseleden bahs eden Prof. M.h. Tahmasib suman halvasının semden deyil, semeniden hazırlandığını kayd edir. Semeni yasemenle alakalan dırması da bizce hakikate uygun değildir. Semeninin muhtelif lugatler de "yasim", "yasem" kimi yazılan "sem"le hiçbir alakası yokdur. Sem çiçeği ile aynı olduğu güman edilen yasemenin baharın ilk günlerinde çiçeklemesine tesadüf etmek çetindir. Yasemen adeta aprelin sonu, mayın evvelllerinde çiçekleyir. Sem ise kar altından martın evvellerinden baş kaldırın dağ çiçeğidir. Yasemenle bağlı revayetlerden görünür ki zerdüştlik dövründe yasemen mukaddes hesab edilen çiçeklerden olmuşdur. İslam hadimleri bu çiçeyi

imamın cenazesи üste tökmekle onun karakterini deyişmiş, yasemen matem çiçeyi kimi pemzileşdirmiş, onu müselmanlara haram buyurmuşlar.

Halk yaradıcılığı numunelerinden malum olur ki, yasemen oğuzlar içerisinde azadlık ve müstekillik remzi olmuş, oğuzbeyleri onu papaklarına sançmağı çok sevmiş döyük aletlerinde ve libaslarında, hususen papaklarında, yapıcılarının döşünde yasemen çiçeğinin tesviri olmuşdur.Bütün bunlar gösterir ki, sem, semen –semeni ve yasemeni bir- biri ile aynileştirmek olmaz, kadim tesevvürlerde onların herbirinin özüne göre yeri olmuşdur.

Halkımızın şifahi poeziyasında baharın gelişи ile elakadar olunan nağmeler esasen Nörvüz merasimi ile bağlı yaranmışdır.

Halk içerisinde çeltik, dari, tahıl, meyve vs yiğilmasının başlanması ve kurtarması ile bağlı mövsümü karakter taşıyan merasim nağmeleri de olmuştur. Meselen, ağ almanın çiçeklenmesi yetişmesi, korunması, denilmesi ile bağlı halk içerisinde yayılan bugün bize helalik müeyyen izleri gelib çatan mövsüm nağmeleri mevcud olmuşdur.Bu nağmelerden malum olur ki yılın mövsümü başlayan gün dan yeri çökülende derilen ilk alma insana ebedi hayat verir, kiş mövsümünün dokkuzuncu gecesi gece yarından sonra ay ışığında ayaz vurmuş sonuncu alma övladsızlığının dermanıdır. İl sünbü'lün derilmesi, son sünbü'lün kırılması ile bağlı da halk içerisinde mövsüme nağmeler olmuşdur.

Künçüler sonuncu barama kurdulu taraçadan götürüren günü çalıb okuyan nağmeler çağrırdı.

Halk içerisinde her bir feslin başlanma ve kurtarmasını terennüm eden mövsüm nağmeleri olmuştur.Adeten,fesil başlayanda onu tarifler, kurtaranda ise yeni fesli çağırardılar.Her fesilde ayrı-ayrı mahsul mövsümleri barede halkın şifahi poeziyasında nağmeler yaranmıştır.

Yas Nağmeleri

Maişet merasimi nağmeleri içerisinde yas ve defin merasimi ile bağlı nağmeler de geniş yayılmıştır.Malumdur ki, bu nağmeler halkın kederi, hüznü ile bağlı yaranmış, halk baş veren hüznü nağmelerde ifade etmekle bir taraftan merasimin geçirilmesini resmileştiirmiş, diğer taraftan nağmelerde özüne teskinlik vermiş, geleceğin ümitle bakmış, istiraplarını, kederini yüngülleştirmiştir.

Yas nağmelerinin mühim hissesini ağıilar-ağılar teşkil eder.Ağılar halkımızın kadim nağmelerinden olup yuğ-yuğlara sözü ile bağlı yaranmıştır.Ölen kahramanlar üçün ağlamak Şark halklarının ilkin adetlerinden olmuştur.Hatta daha kadimlerde insan cenazeleri serdabalara koyulanda,suya atılında,kesrler üzerinde koyulanda,oda atılında evvelce cenazenin etrafına dövre vurup ağlayar,sonra defn merasimini icar ederdiler.Me'lum olduğu kimi torpağa defn etme nispeten sonraki merasimlerden olmuştur.Vakt ile E.Hakverdiyev yazdırdıki,"Kadim Azerbaycan'da ölen büyük kahramanlar üçün ağlamak bir adet idi.Kahraman ölen günü camaatı bir yere toplayardılar.Toplantıya

“yuk”deyirdiler.Toplananlar üçün konaklık düzelerdi,hususi devet edilmiş “yukçular” ise ikincimli kopuz çalıp oynayardılar¹.Kopuz çalıp okumak kadimlerde adet olmuşdur. Karaoğlu dastanında okuyuruk:....İndi yeri, handedemini hayla gelsin, bu oğlumun adın koysun. Men ölürem, kopuz çalsın, ağu döysün.

Dedem geldi, kopuz çaldı, ağu döydü. Sedrek Beyin adın koydu Karaoğlu Bey.Karakoyun Karanlığını göz yaşanan götürdüler, kopuz çalıp, ağu döyüp son menzile ötürdüler².

Göründüyü kimi, ölen kehreman vasiyyet edir ki, onun cenazesi üstünde kopuz çalıp ağu döysünler.Demek, E. Hakverdiyev'in dediyi kimi , ağuculukb daaaaaha kedimden halk arasında meşhur olmuş,

Yas merasimlerinde ağıları kopuz müşayiet etmiştir. Sonralar müeyyen tesevvürlerde bağlı cenaze etrafında reks etmek, kopuz çalmak aradan kaldırılmıştır. Bu gün dünya halklarının birçoğunun yas merasimleri müsiki ile müşayiet olunur.Ehtimal ki,bizde yas merasimlerinde müsikinin aradan çıkması İslam dininin müsikini haram bulması ile bağlı olmuştur. Yeni defn merasimlerinin yaranması ile elekadarme'lum olduğu kimi, defn merasimlerin müsiki yeniden dahil olmağa başlayır.Onu da demek yerinde düşer ki, ister tarihte, isterse de müeyyen merhelede halkın maişetinde müsiki ile müşahide olunan merasimler olmuştur.Meselen, muhtelif dövrlerde vaktsız ölen cavanların, övladsız ölen tanınmış şehsiyyetlerin müsiki ile defn olunması hatırlerde yaşayır.

Yas merasimlerinde okunan ağılar bu gün tekce bayatı şeklinde yazılmış numunelerde mehdutlaşmıştır.Halk içerisinde onların daha evvellerde yaranan numunelerinden de bize gelip çatanı var.

Sel geldi,
Belden oldu
Kan kusdu,

Yelden oldu.
Bay düştü
Sarayıma

Ve yahut:

Gün batdı,
Kana kaldı,
Ay doğdu.
Dona kaldı.

Zülfü kıızılı
Kızım...
Kebir kıızılı
Kızım...

Nümunelerden aydın görünür ki, onlar bayatı şekilli ağılardan evveldir,burada Oğul Hay, Vay Vergil, Harayıma kitapları onların Kitabi-Dede Korkut üslubu ile bağlılığı ehtimalını doğurur. Ehtimal ki, bu tipli ağı nağmeleri daha kedimlerden yas merasimlerinde feal mövke tutmuşdur.

Sonralar ise bayatı şekilli ağılar yaranmış ve yas nağmeleri içerisinde üstün mövküye geçmeye başlamışdır:

Sarı gül
Sarı gonca, sarı gül
Bilidin solasisan
Açmayayaydın barı gül.

Navat istedi
Kuşdan kanat istedi
Elin sınsın yad oğlu
İkid mürat isstedi.

Yas neğmeleri içerisinde cenazenin dövresinde oturup hor ve yahut ayrı-ayrı kadınlar, bir çok hallarda ise ağıcılar terefinden okunan Şahsey-vahsey neğmeleri de vardır. Bu neğmeler feryad koparan ananın, bacının, gelinin dilinden de ucalır:

Gelen balan olaydı,
Yurdum talan olaydı,
Ölümün yalan olaydı
Şahsey-vahsey,
Vahsey-şahsey...

Yaman gülüm daldadır
Karvan geldi yoldadır
Keher atın yaldadır.
Şahsey-vahsey,
Vahsey-şahsey.

Yas merasimlerinde merswiyeler vefat edenin şanı, şöhreti ile bağlı merasiyelerle yanaşı, din kadimlerini, imamların adı ile bağlı revayetler danışar, muhtelif merasimler okuyardı. Son illerde yeni defn adetlerinin yaranması ile bağlı bu kimineğmelerin ifasına yas merasimlerinde demek olar ki, tesadüf edilmir.

Halk içerisinde beş günlük dünya tesevvürü ile bağlı merasimler devardır. Yeri gelmişken demek lazımdır ki, Avesta'da ruhların yad etme En'enesi ile bağlı zerdüşüler terefinden keyd olunan bu mersimin adı dilimize tercüme edilerken yanlış olarak Dede-Baba günü merasimi kimi verilmişdir. merasim köhne ilin sonu-yeni ilin -Nörvüzü gelmesi erektesinde icra olunur.

Zerdüşilikle bağlanan bu merasimin kökleri eslinde daha kadimlere gedip çıkar. Faktlar gösterir ki, hemin merasim zerdüşilikten hele heyli evvel kadim Türk, Ereb, Yunan ve Roma tayfaları içerisinde demövcud olmuşdur.

Kadim Şarkda bir sıra me'lum tekvimlere göre il 360 günden ibaret olmuştur. Hemin tevimlerde 13-cüay cemi 5gün davan etmiştir. Kaddim insanlar bu ayın evvelinde ölmüşlerin ruhunu yadetme merasimi geçirmişler. Bundan sonra bütün beş günü yemiş, içmiş, iş, eylenmiş, günlerini ancak dincelmek ve istirehet etmekle geçirmişler. Belelikle, 13-cü ay adamların hetirinde dünyanın beş günlük olması anlayışı da buradan yaranmıştır.

Professör Musa Adilov bu merasimden behs ederken yazır ki, kedim zamanlarda ilin üzüldüğü ve ayları teşkil eden günlerin mikdarı hakkında mahtelif halkların tesevvürlü muhtelif idi. Odur ki, bir-birinden farklı teknik sistemleri yaranmıştır.

Başkalarından farklı olarak kedim Misir tekviminde ilin üzüldüğü nisbeten dekik nezere alınır. Misir tekvimlerinde il 356 gün hesab olunur ve her biri otuz günden ibaret olan onik, i hisseye bölündür. Kalan beş gün ise elave hesab

edilirdi. Artık kalmış hesab edilen buberş gün bayramlara, ölüler için duaya , günahların bağışlanmasıına hasr edilirdi . Bu tekvim reaj güneş ilinden tehminen 6 saat nazara almındı. Odur ki, her dört ilden biri orada bir gece-gündüz itmiş olurdu.

Misir tekvimi Babilistan tekvimi esasında düzeltilebilmiştir.Babil tekvimine göre her biri 30 günden inaret olan 12 aya bölündü (Misir tekvimi kadim Sasaniler döneminde İran'da ve Ermenistan'da işledildi).

Profesör M. Adilov daha sonra gösterir ki, 11. esrin meşhur alimi Biruni diğer Şerk tekvimi kimi Zerdüşt tekvimi hakkında da etraflı malumat verir. Bu tekvime göre evveller bu elave beş günlük ay ilinin sonuna düşürdü ve çok mühüm bir dini bayramla elakadar idi . Bu beş günlük ay ölenlerin ruhuna ehtiram , hörmət ayı hesab olunurdu .Sasaniler döneminde kadim Farslar buna Seadet (hosbehtlik)ayı adı vermişdir. Tetkikatçılar gösterirler ki, güneş ilinin $12 \times 30 + 5$ terzinde hesaplanması bütün kitelerde bir sıra halklar arasında tetbiq edilmişdir⁴.

Halk yaratıcılığında ve eleced de klassik edebiyatta dünyanın beşgününlük olması ifadesi de ehtimal ki, buradan yaranmışdır. Yukarıda deyildiyi kimi kadim tesevvürler göre insan yalnız bu beş günde bütün dünya lezzetlerini daddığı üçün onlar dünyanın manasının bu beş günden ibaret olması kenaetine gelmişler.

Zerdüştilik ve İslam dini bu merasimi özünemahsus çalarlarla zenginleştirmiştir. İslam tesevvürleri merasimin hakiki mahiyyetini deyişdirmiştir. Bu gün halk arasında yaşayan ruhlari hatırlama merasiminde növruza bir gün kalmış adamlar kabristanlığı gedir, dede-babalarının kabri üstünü sahmana salır, üzerinde gül , çiçek ekirler. Günün ikinci yarısında kabir üzerinde dini merasimler icra edilir. Evde körek asılarken dede-babanın ruhu hatırlanır, onların adına kazan asılır.

Bu mersimde okunan nağmelerin ekseriyyeti dini hareket taşıyır.

Yas merasimi neğmeleri halkın meşet hayatında mühüm yer tutmuş, onlara halkın çoksılık adeti, enenesi, dünyabaklısı ifade olunmuştur.

Ele ağrı numuneleri de vardır ki, onlarda üzgür gurbetle bağlanır, analar ayrı-ayrı Mukeddes günlerde Kebri-mezarı mme'lum olmayan ezizleri-erleri ve gardaşları hakkında okuyurlar:

Gar daşdan
Seçilermi gardaşdan
Tebriz yolu bağlandı
Ayrı düşdüm gardaşdan*

Veten ve gurbetle, ayrılık ve hesretle bağlı hele yüzlerle teze-ter ağları vardır ki, onlarda halkımızın min bir kederi ve hesreti ifade edilmişdir.

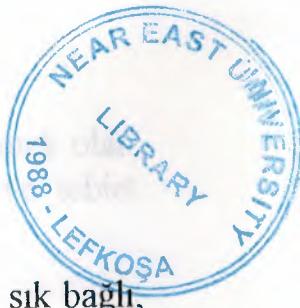
1- E.Hazberduyev. Seçilmiş eserleri, 2 cilt, Bakı, 1957, s.392.

2- Karaoğlu. Azerbaycan dastanları, Bakı, 1977, s. 71.

3- Kasim Kerumov. Mütselman merasimleri ve bayramları. Şeriat ve onun sosial mahiyyeti. Bakı. 1987, s.30-87

4- Musa Adulov . Niye bele deyirik ,Bakı, 1982,s. 57-59.

* Hoyrattı bize vermiş folklorşunas K.Paşayev 'e minnetdarık.

İNANÇLAR

Şifahi poeziyamızın yaranması uzun çeken, hayatı derketme ile sık bağlı, zaman geçdikçe teknilleşen bir yaratıcılık prosesidir. Halk yaratıcılığının birçok janrı insanın tebiatda görüp müşahide etdiği hadiselere inamı ile baplı olmuşdur. Bu inam sınaklardan, tecrübeilerden geçirildikten sonra katılmış ve müstekil janra çevrilmiştir. Şifahi poeziyanın bir sıra ilkin janrları kadim insanları, M. Korkinin gösterdiği gibi, öz emellerini yüngüllesdirmeye çalışmalarından ve hemcinin söz kuvvesi ile sehr ve efsun usulleri ile tebiatin insana düşmen olan belalarına tesir etmek arzuları ile bağlı yaranmıştır.

F. Engels kadim Yehudi ve Kaldey medeniyetinden danışarken sehr ve efsunun incesenetin yaranmasındaki rolünü hususi kayd etmiştir. Kadim halkların inam ve etikatlarla bağlı yaranan sehr ve umumiyyetle incesenetinin derin köklü zemini olmuşdur.

İnanç-Azerbaycan şifahi yaratıcılığının arkaik janrlarındandır. Bu janr halk arasında sınama, yozum, yozma, inam adları ile de yayılmışdır.

Evvela, halk içerisinde muhtelif adlarla yaşayan inancı yozum ve yozma adlandırma olmarmı? Tebii ki, yok. Çünkü yozme ve ya yozumda halk inamı katileşmemip. Burada inam hele ehtimal, güman, ferziyye şeklindedir. İnanç sınama adlandırmak da doğru olmaz. İnançda sınamaya esaslanma bir elemet, hususiyetidir. İnanç daha geniş mefhumdur, inanç sınamalarla tesssssdiklenir. Muhtelif sınamalardan sonra inançda inam katilesir. İnançlar sınamalar neticesinde katilen hökümler bedii ifadesidir.

Sınama halk yaratıcılığının aşık, karğış, efsun, cadu, atalar sözü gibi janrlarının yaranmasında mühüm rol oynamıştır. Halk öz müşahidelerini yoklamak, kati müeyyenleşdirmek meksedi ile sınaklar geçirmiş, sonra ise fikrini hokm şeklinde katileşdirmiştir.

İnançların yaranma sebeplerini kediş mifolojiyalarda, esatırlerde aktarmak düzgün olmaz. Şüphesiz ki, esatır inamlarla bağlı inançlarda yaranmıştır ve bu gün halk inançları içerisinde onlar müeyyen yer tutur.

İnancın yaranması ilkin merhelede rea hayat hadisesi ve şeraiti ile bağlı olmuşdur. Kadim insan ova yola düşerken kabağına boş kab çıkarır. Akşam ovdan eli boş kayıdır. Bir neçe defa boş kabı sınayır. Görür ki, kabağına boş kap çıkışında işi uğursuz olur. Başka defa dolu kabı sınayır, işi uğurlu olur. Belelike, sınamalar neticesinde kati inama esaslanan inanç yaranır. Kabağına boş kabla çıkışında getdiğin yoldan geri kayıt.

İbtidai insan aile, meiset hayatı, tebieti derk etme prosesinde rast geldiği yüzlerle hadiselerle bağlı inançlar yaratmıştır. Kadim insanın çoksaheli emek hayatı, real ve mifik tesevvürleri, astral görüşleri halk inançlarının yaranmasına mühüm te' göstermiştir.

Umumilikde Azerbaycan halk inançlarını aşağıdaki kimi tesnif etmek olar: Meşet hayatı ile bağlı olan inançlar; Bitki, çiçek, od, su, torpak ve tebiet hediseleri ile bağlı inançlar; Astral tesevvürler sayesinde yarananlar; Esatırı görüşlere bağlı inançlar.

Meşet hayatı ile bağlı inançlar. Halkın gündelik meşet hayatı muhtelif inam ve itikatlarla bağlı olmuşdur. Hele çok kadimlerden başlayarak adamlar gündelik meşet hayatında rast geldiği bir çok hadiselerle bağlı inam ve etiket yaranmış, onları sinakdan geçirmiş, bütün bu sinakdan ise şifahi yaradıcılıkda muhtelif janrlarda öz bdii ifdesini tapmışdır. Meselen, Çöreği bir ellen kesmezler, nahar vakdı danışmazlar, Süfreye duz dağılanda dava düşer, Elden çörek sıçrayanda sevinerler ve s. Kimi inançlar sinaklardan çıkarılmış müşahidelerin neticesi kimi yaranmıştır.

Kadim insanların ilkin tesvürlerde uğur ve uğursuzluk anlayışları ile bağlı sinaklar geniş yer tutmuştur. Bir sıra ilkin inamların yaranması da bununla elakadar olmuşdur. Uğur ve uğursuzluk esasen iş arkasında getme, seyehete çıkma ve elecede gündelik meşet hayatı çerçivesindeki müşahidelerle elemetdar olmuşdur. Boş kap, kara pişik, küren kozbel kabı (kadın), boz dovsan uğrsuzluk remzi hesab edilmiştir. Bu inamlarla bağlı yaranan inançlar halk içerisinde geniş yayılmıştır: Kabağına boş kabla çıksalar, getdiğin yoldan geri kayıt, Kozbel karının üzü düşeriksiz olar.

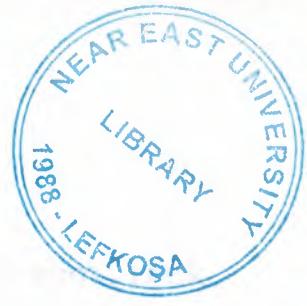
Kabağından kara pişik geçse, işin uğrлу olmaz, Kabapından dovsan kaçsa, ovun boş geçer ce s. Gözellik, ehlakilik, hebercilik, gözdeyme, nezerle bağlı sinaklar inançlarda aks olunmuştur. Bu gün meşet hayatının ele bir sehesi yokdur ki, halk inançlarında aks olunmasın.

Toy ve yas merasimleri, ayrı-ayrı ayinlæle baplı inançlarda halkın muhtelif dövülerdeki ehlak kaydaları, görüşleri aks olunmuştur. Doğum, ölüm, adkoyma merasimleri aks ettiren inançların halkın şifahi yaradıcılığında daha kadimlerden yarandığı güman edilir.

Tebiat hediseleri, bitki ve heyvanat alemi ile bağlı inançlar. İnançların büyük kisimi tebiat hediseleri, bitki ve heyvanat alemi ile bağlı yaranmıştır. Yağışın yağması, günün çıkması ile elekadar inançlarda halkın mehtelif sinaklarının neticesi umumileşdirilmiştir: “Baltanı üzü yukarı koysan yağmur yağar”, “Tısbağanı ayağından assan yağmur yağar”, “Ay tutulanda gülle atarlar”, “Ay tutulanda mis kabları döyerler”, “Gün batan vaht evi süpürmezler”, “Ziyarete gedende evden gün doğmamış çıkarlar” ve s.

Canavar, at, it ile bağlı inançlar da halk arasında geniş yayılmıştır. “kurt üzü mübarek olar”(Kitabi Dede Korkut), “At muratdır”, “Yukuda at gören murada yeter”, “At balın kapıdan asan bereketli olar”, “İtin ulayani bereket getirmez”, “it köye hurup dildali gelerse, heyir olmaz” ve s.

Uzun müddet yağışların yağması, çayların daşması, kuraklığın olması inançlarda aks olunmuş, halkın muhtelif ayinleri icra etmekle insanlara büyük zarar vuran bu tebiat hadiselerini ram etmeye çalışmış ve inançlar tyaratmışlardır:

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

EL NAĞMELERİ HALK OYUNLARI
MEZUNİYET ÇALIŞMASI

Yazarı: Azad Nebiyev

Çeviri: Yunus ÖKSÜZ

980411

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Yunus Öksüz".

Danışman: Doç. Dr. Habib Derzinevesi

Kabul edildi mi?

Lefkoşa - 2002

ÖNSÖZ

Azerbaycan halk bilimcisi Azad Nebiyev'in "El Nağmeleri Halk Oyunları" adlı bu kitabı, Azerbaycan folklörünü bize tanıtırken, aynı zamanda bütün Türk dünyasının folklörü hakkında da bilgi vermiş oluyor.

Bu kitabın ancak bir bölümünü inceleyebildim, ama kitabın geneline de göz gezdirme fırsatım oldu. Bununla da gördüm ki, ayrı-ayrı coğrafyalarda yaşasak da, ayrı bayraklar altında bulunsak da, biz, yani Oğuz'un soyları hala öz kültürümüzü korumaktayız.

Sayın Doç.Dr.Habib Derzinevesi bu kitabı bana mezuniyet çalışması olarak sunduğunda hiç tereddüsüz kabul ettim. Gerçi Kril alfabesiyle yazılmıştı ama sonuçta bir Türk devletinin, hatta bir Türk dünyasının eğlencesi, üzüntüsü ve inanış şeklivardı bu kitapta. Adeta rüyamda kendi kültürümü bir kitap haline ben getiriyordum. Her ne kadar Azad Nebiyev yazmış olsa da.

Bu çalışmayı yaparken zorlanmadım dersem yalan olur. Çünkü bu tez benim edebi kariyerim açısından yaptığım ilk çalışmamdı. Başka bir dilden, özellikle Latin alfabetesinin dışındaki bir alfabeden çeviri yapıyordum. Bunun ne kadar zor olduğunu herhalde çeviri yapanlar daha iyi anlarlar. Eskiden çeviri yapmanın çok basit bir iş olduğunu düşünürdüm, şimdi ise ne kadar zor olduğunu gördüm. Sayın Doç. Dr. Habib Derzinevesi yardımcıları olmasayı bu çeviriyi asla yapamazdım.

Şu anda bu kitabın bir kısmını inceledim ama, ileriki hayatımda Allah nasip ederse tamamını Türkiye kültürü ile karşılaşmalı olarak inceleyip kültür dünyasına kazandırmayı umut ediyorum.

Mezuniyet çalışmam olan bu kitapta bana bilgisayar çalışmalarında ve düzen konusunda yardım eden fikirdaşım, ağabeyim Emin Oral'a, arkadaşlarım Ümmücan ve Elvan'a, maddi konuları halleden ağabeyim Niyazi Öksüz'e, değerli zamanını, bilgi birikimini benden esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Ömer Yaraşır Hocama ve öğrencisine kapısını yirmi dört saat açık tutan, kendini onlara adamış olan, benden hiçbir zaman yardımını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Habib Derzinevesi'ye en derin şükranlarımı sunmayı kendime bir borç bilirim.

Yunus ÖKSÜZ

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Emek Nağmeleri	1
Sayaçı Nağmeleri	4
Sağın Nağmeleri	9
Ovcu Nağmeleri	11
Balıkçı Nağmeleri	15
Kümçülpekçinağmeleri	18
Hana Nağmeleri	21
NAĞMEYE – SÖZE DÖNMÜŞ UNAMLAR, MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ	
Mövsüm Merasimi Nağmeleri	23
Yas Nağmeleri	29
İnançlar	33
Alkış ve Kargışlar	37
Efsunlar	40
Fallar	46
Türkeçareler	51
Yalanlar	53
Dualar	54

EMEK NAĞMELERİ

Sözün sihirkar kudrette beled olanlar yahşı bilirler, söz ulu geçmişlerden insanın elinden tutmuş ona yön göstermiş, derdini-melalını azaltmış, söz insanı yaşamış kamilleştirilmiştir. Okla, kamanla, kılıçla, kalkanla alınmayan kalalar söz gücüne feth edilmiştir. Söz hakanları, şahları tahtan salmış, kanlı fermanları değişmiş,söz seven (y)ürekleri bir-birine k(o)avuşturmuştur. Ecazkardır sözün kudreti...

Sözün sihirkar kudreti emeği nameye çevirmiş inamı, isteyi, sınağı sözün gücü ile nesillere yadigar etmiştir, inamdan sınaktan, alkıştan, kargaştan bedii abide yaratmıştır. Halkın hafızasında gündelik maişetine, diline hamin abideler yaşaya-yasaya bugüne kadar gelip çatmıştır.

Söz çok iptidanın sihat (cehat)yaratmıştır. Nağme yatomıştır. İnsanın emeğini, işini ritimleştirmiştir. İnsan sözün kudrette inanmış, inamını, sivrini, alkışını söyle geleceğe yadigar etmiştir... İnsan sözden kudretli bir maneviyyat kudretli bir sıhhat yaratmıştır. Onun her sözü, her kelimesi Yaddaşlar'da yaşamış, cılalanmış, günümüze kadar gelip çatmıştır, bu sahat dünyasının her kelamı ne kadar ulu, her kelpesi ne kadar müdriddir.

Bu müdrilik dünyasına gelin birlikte seyahat edek... Halk paeziyasının en kadim janlarından olan emek nağmelerinde ekin, biçin, cütçü hayatı terennüm edilir. Bu nağmeler ekincinin bilavasita emek prosesinde yaratdığı, ifa ettiği nağmelerdir. Onlar da “maksat ise emej (gi) ritimleştirmek ve yüncüllesdirmekden ibaret olmuştur.”¹ Emek nağmelerinde cütçü emeğin terennümü kutsiyetin, mukattesliğin, ekin prosesini yüngüllestiren vasıtalanın vasfi ecazkardır. Ekinci nağmeleri oturak hayat şeraitine geçen ilkin, ekincilik medeniyetinin esasını koyan ulu babalarımız tarafından yaratılan erkan nağmelerdir. Onlar bir ve iki sesten ibaret olup daimi tek lilleşme prosesi geçinmiştir. İnsanın ilk “a”ları, “ha”ları, “he”leri, “ho”ları halk poeziyasının bu ilkin ruşeymlerini yaratmıştır.

Bu sesler esasında ise ilkin misralar-görülen işin ahengine uygun ritimli sesler sistemi yaratmıştır, meselen, ilkin, merhalede yaranan ”ho, hola”, “ho” ritimli sesler sistemi,² hoooooo, holaaaa ve hoooooo bir sesler yaranmış ahenkli,vurgulu, alitrasiyalı poeziya formallaşmıştır. Bir heceli, bir misralı ikinci nağmelerinden 2-3 heceli 2-3-4 misralı emek nağmeleri yaranmıştır

Bugün bize gelip çatan emek nağmelerinde halkın ilk emek hayatı, binde iş prosesi ile bağlı elementleri muhafizası üçlündür;

Ehhe, ohhe güç ver, ho,
Güç ver ho, güç ver ho,
Avalım düzde kalib

¹ Paşa Efendiyyev, Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı. Bakı, 1981, C.74

² Bak: Azerbaycan folkloru antolojisi, 1. kitab bak, 1968, s.242

Güç ver ho,güç ver ho,güç ver ho.³

Bu ekinci nağmesinin halk içerisinde yayılmış başka bir varyantı ise aşağıdaki formada kayda alınmıştır.

Ehhe, ehhe,	Avalım
Güç ver ho,	Düzde kalib
Güç ver, ho,	Güç ver,ho...
Güç ver,ho,	Güç ver, ho
Güç ver,ho	Güç ver,ho.

Ekincilik hayatı ile bağlı kayda alınmış başka bir nağmede ise çütçünün yakın gömekçisi olan öküzün iş güzün terennüm olunur, çütçü vefalı işyoldasını kalan tontpağı da şumlayıp başa çattırınca zahmete katlaşmağa çağın

Ho, ho,ho,ho
Ho,ho,ho,ho, öküzün

Büdü büto öküzüm
Bir karış toppak kalıp
Ho, ho, ho
Hoho, hoho öküzüm

Şekli bakımındanhusus ile Marak doğuran başka bir ekinci nağmesinde ise torpağı sumlayıp kurtaran çütçünün sepinin güyermesini sebinsizlizle gözlediğinin şahidi oluruk;

Toprağa atdım tümü, broj!
Göyer semenim broj !..
Osyek semenı broj!
Broj, broj, broj...

Şifahi poleziyamıza holavar adı ile dahil olan ekinci nameleri yarandığı dövrden başlayarak muhtelif inkişaf merhaleleri geçmiştir.”Her bent’I dört mısradan ibaret holavarlar nispet en yakın zamanın mahsülüdür.Lakin majgal , hodad ve düğüncüler ekserriyetle kadim, yahut iki mısradan ibaret holavarları okuyurlar. Dört mısradan ibaret holavarları okuyerken çok zaman iki mısranın İktisar’ a salır, evezinde kadim holavar’I nekerat yerinde okuyurlar.”⁴

³ Nameler, inançlar, alışlıklar bakım, 1968.

⁴ Azerbaycan fıkloru antolokiyası, C.242,

Zaman geçtikçe holavarlar öz formlarını sabitleştirmiştir. Yedilik şe'r yarandıktan sonra ise emek nağmelerinin bir çok başka nümunesi kimi holavarlar da bayatı şeklini kabul etmişler.

Kara kelim ,günde, men ,
Gölgede sen, jente, men,
Sen yat kaya dibinde,
Koy karalım jente men.

yahut

Ala kelim bize gel,
Dağdan inip düzeye gel
Dirnağının gözüyle
Kara düzü beze gel

Şüphesiz ki bu numuneler nispeten sonraki dövürlerin mahsuli olup,yaranış e'tibarı ile şifahi paziyamızda yeddilik şe'r'in hakim mövkeyi ile bağlı olmuştur. Halk içersinde bu formada yaranannumüneler de ekinci nağmelerinin ilkini yani hususiyetleri ile bağlı elementler-nakaratlar muhafize edilmiştir.

Toprağım ovut aldı,l
Tohumum koğut oldu
Huş ho
Kara narım, huş ho
Ala kelim, huş ho...

Nakarat hissesindeki "Kara narım","Ala kelim" ifadeleri değişken olup bazı numunelerde "ala kelim","kalça kelim",v.s sekillerde işlenmiştir.Şifahi nitkda nakaratsız ekinci nağmesine tesadüf edilmir.

Emek nağmelerinde marak doğuran meselelerden biri de sözün etimoloji izahıdır.Malumdur ki "holavar"sözünün menseinden bahsederken folklorşunas a.Ahumdov gösterir ki, "holavar"sözü "ho" ile "var" sözünün birleşmesinden emek gelmiştir. Çok ihtimal ki, "la" şkilcisi dilimizin ahengine uygun olarak bu iki sözü birleştirmek için araya girmiştir. "Ho"-hayvan, "var" ise- demektir (hayvan get!)”⁵

Lakin holavarlar dainsanın mukaddes varlıklara e'tikadının izleri nazara çarpmaktadır. Çin, Hind, İskandinav ve şark halklarının şifahi yaratılıcılığından "ho"mukaddes varlık mefhumunu ifade etmiştir.Türk dilli halkların, o cümden bizim şifahi poeziyamızdaki movsüm ve merasim nağmelerinde "ho"lar insanı öz

⁵ Azerbaycan, antolokiyası 1. kitabı, C.241

arzusuna kavuşturan saadet ve haşbehdliye yetiren nağmeler, mukaddes varlıklar kimi terennüm edilir.

A “ho” lara,		“ho”lara
“ho”lara	yahud	Kurban kesek
Yağış gönder		“ho”lara
“ho” lara		Tahıl bol olsun

Bir sıra hallar da ise “ho”lara sitayış eden insanın murada yetmesi nağmelerde terennüm edilirdi.

“ho”lara dilek
Ettim subh üstü murada
Yetdim...

Göründüğü kimi, “ho” mukaddes varlık mefhumunu ifade etmiştir. “Var”szü ise akşamı, nağme ma’nasını verir. Mukaddes varlıklar, totemler manasını taşıyan “holar” ifadesine koşulan “var” sözünden “holavar”fonması yaranmıştır. Bu ise harfi ma’nda mukaddes varlıklar hakkında nağme kimi izah oluna biler .Dilimizin ahengine uygun olarak “holavar” söz kökündeki çem şekilcisinin ”p” samiti düşmüş ve ilkin forma halkın şifahi poeziyasında holavar şeklinde yaşamıştır.

SAYACI NAĞMELERİ

Şifahi poeziyamıza köcheri tayfaların ilk emek nağmeleri kimi dahil olan sayacı nağmelerinde koyunculuk hayatı terennüm olunur bir çok membaldarda ise sayacı nağmeleri merasim nağmesi hesab edilir. Bu nağmelerin koyun kırkımlı, döl vakti, yaylaya göçerken ve an’anevi hadiselerle bağlı merasimler zamanı ifade edildiği gösterilir. “sayacı” merasimlerinin kadim Azerbaycanlılar-içerisinde sayacı”merasimlerinin kadim Azarbeycanlılar-içerisinde geniş yayılması bu nağmelerin sayacı merasimlerinde mühim yer tuttuğunu gösterir. Lakin bizce, hemin yaratıcılık prosesi nisbeyen sonraki dövrlerin mahsuli olmuştur. Koyunları ehlileştirme dövründe başlıca meşguliyeti koyunculuk olan Türk tayfalarının emekm hayat ile bağlı olan saya nağmelerine dikkatle nazar salındıkda kadim insanın bütün hayatının koyunculukla bağlı olduğunu gördük;

Koyunlu evler gördüm, Kurulu yaya benzer gezer,	Koyun var kere gezer, yahut; Koyun var, küre Geder dağları gezer,
Koyunsuz evler gördüm,	

Kurumuş çaya benzer.

Geler evleri gezer.⁶

Koyunlu evler abad, koyunlu hayatlar firavan olmuştur.Koyunculukla meşgul olan kadim Azerbaycanlılar içerisinde bu nağmeler kadimlerden kalmış, zaman geçtikçe tek milleşmiş, yeni-yeni formalara yaradılacak bugün gördüğümüz şekele gelip düşmüştür.Onu da demek lazımdır ki, sayacı nağmeleri öz ilkin mazmun hususiyetini nisbeten feal koruyan nağmelerden olmuştur.

Bu saya kimden kaldı?
Adem Atadan kaldı.
Adem Ata gelende,
Kızıl öküz duranda.

Bugda sünbül salanda
Dünya binnet olanda
Musa çoban olanda...
Şişliğimiz en keçdiz⁷

Görüldüyü kimi, eslinde saya nağmelerinin çok kadimlerden yaranmış ilkin nağmeler olması onların özünde terennüm edilmiştir. Yukarıda değiştiği kimi, nisbeten sonralar yeranan “sayacı” merasimi zamanı okunan saya nağmelerinde mahsülün bolluğu terennüm edilerdi.

Akademik M.Arif yazır ki , “... Koyunlar kuzulamağa başladığı zaman çoban paltarı geymiş adamlar kemdebekend gezib “sayacı” merasimi icra edirler”. Malumdur ki, Kadim Türk Tayfaları içerisinde bir sıra nağmeler insanın bolluk, varlık arzusu ile bağlı yaranmıştır.

Ölçülü şe'r kalibi yarandıktan sonra hemin kenlibde saya nağmeleri yaranmış, beş misralı , altı misralı saya nağmeleri formalaşmıştır, onların heca sistemi 5-6-7-8 arasında değişen olmuştur

Nenem , koyunun karası
Kıraklı polat parası,
Yaz günü delemesi
Payımızda küremesi,
Kış günü kovurması.⁸

Merasimde okunan nağmede ise hatta dokkuz misralı fonmaya tesadüf olunur.

Kısa-kısa gelenin
Kısnacağı dar olsun
Basa-basa gelenin
olsun

Bereketi bol olsun
Sizinde damağınız -
Görüm her vakt çağ

⁶ F.Köçerlü .Balalara hediyeye bak.1972C.20

⁷ Yene orada

⁸ F.Köçerlü .Balalara hediyeye.C.21

Basmacağı var olsun

Oğlumuz, kızımız,
Külfetiniz sağ olsun.

Ayrı-ayrı kargası ve alkışlardan ibaret olan bu saya nağmelerinde şifahi poeziyamızın daha kadim dövrleri ile bağlı izler muhafize edilmiştir. Saya nağmelerinde bu kabilden olan izlere kısmen daha tez-tez tesadüf olunur.

Saya nağmelerinde koyunculuk hayatının muhtelif seheleri-itin, altın vefası, sürünü sadakatle koruması, çetin anda çobanın vefalı itini (be'zi variantlarda atını) haraylaması ve s. ile bağlı nağmeler de vardır.

Herami geldi	
benek a benek	
koyunu basdı	yahud
benek a benek	
benek ha ,a benek ha	
benek ha, a benek ha	

Suyun bulakda kaldı,	
Benek a, benek ha	
Yalın yanakda kaldı.	
Benek ha, benek ha	
Benek ha, benek	

Tütekde "çobanı" havası üstünde okunan bu mahnında insanların ibtidai dövr emek hayatı terennüm olunur. Akun davun yazdığı kimi "çobanı" havası ve mahnısı çobanlar tarafından okunur ve tütekde çalınır. Bu mahnında çok kadımdır. Mahnında söz azdır. Lakin müzikisi tesirlidir. Çobanların koyunlar içersinde ifade ettiği hamimini sevdiği bu hava ile alakadar olarak halk halk arasında bir sıra efsanede vardır".

Koyunculuk nağmeleri içersinde "saykıç nağmeleri" veya "yahud" "yoklama" ve "cutlama" lar adı ile şifahi poeziyamıza dahil olan nağmeleri de dikkati celb eder. Aslında bu nağmeler "çobanın" devamı hesab olunur. Çoban bu mahni ile sürü sürü koyunları cutlayıp yaklaşıp itip yoka çıkan olursa derhal bilinir. Ala kara koyunu görür, tayıyı gözleyir, ala karanın tayıyı görendekara küre koyunun tayıyı gözleyir. Çoban hansı koyunu görmek isteyince, onun adını tutakda çekir, hemin koyun gelibarkaça geçir. Adını çekmediği koyunlar dayanıb çobanı gözleyir. Bu münvalla koyunların hamisini yoklayıp kurtarır.⁹

Ala kara, tayın gördüm ,
Sarı kara tayın gördüm
Kara kara tayın gördüm
Kumral şimşek tayın görmek gerek
Kara küre tayın gördüm
Önünü görmek gerek
Sarı kara tayın gördüm

⁹ Azerbaycan Folklörü antolokiyası, 1.kitab, C.277

Kumral kara tayın görmek gerek !

Çobanların okuduğu nağmeler içersinde ikid çobanların tarifine hesr olunan numuneler devardır. Profesör Paşa Efendiyev bu nağmelerden bahs ederken haklı olarak yazın: "çobanlar hakkındaki mahnila da sayacı sözlerinin bir kısmını teşkil eder ...burada...çoban tarif olunur, onun emeği yaşayışı , kidmeti, kasırgahlığı, kahramanlığı ön plana çekilir."¹⁰

Şifahi poeziyamızda yedidilik şe'r sabitleştikten sonra bayatı şeklinde de saya nağmeleri yaranmıştır:

Koyunun uzu geldi Dizlendi yüzü geldi keçi	Nenem o kallı keçi yahud Memesi ballı
Çobanın kucağında Bince cut kuzu geldi	Üca kaya başında Tutubdu yallı keçi

*

Sayacı sözlerinin bayatı şeklinde yayılmış bir çok numunesi ise "nenem" gelmesi şeklinde ile başlayıb

Nenem okurdu koyun Otdadı, durdu koyun koyun	Nenem onarış koyun yahud Yünü bir karış
Ayağın yeri doğün Görübüdü kurdu koyun	Çoban senden küsübdü Südü var barış koyun ¹¹

Sayacı sözlerinde işlenen "nenem" sözü azizleme okşama manasını daşıyır. Kadim Türk tayfaları içerisinde okşamak, azizlemekle daha çok mahsül elde etmek arzuyav isteye kavuşma an'anesi mövcud olmuştur. Hatta bir sıra merasimlerimizde güneş, yağış, kulek ve s. Azizlenmekle kömeye çağrılmıştır.

Sayacı sözlerinin menşe hususiyetleri, onları etimoloji kökü bir sıra araştırcıların dikkatini celb etmiştir

Saya sözünün hakiki ve mecazi manaları ilk defa F.Köçerli terefinden izah olunmuştur. Müellife göre saya Fars dilinde gölge manasını verir. Sözün mecazi manası ise müdafie, himaye etmektir."Zakafkaziya Tatarları (Azarbeycanlılar-A.H)bu sözü nemet, yakşılık, heyinkanlık manasını da işledirler. Buradan da sayacı nemet getiren bolluk getiren manasına gelip çıkar.Bu gezen, seyyah nağmekar aşık değil derviş degil, adı tarakama köceridir. Payızın ahırında, kişda evleri gezir, serbest şekilde olan nağmelerde ev hayvanlarının heyrini terennüm edir. Avazinde o, yağ pendir, um, bugda, duyu v.s şeyler alır.Bu mahnilarda

¹⁰ Paşa Efendiyev .Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı bak.1981C.76

¹¹ F.Köçerlü .Balbalara hediye,C.21-24

hayvanllara mühebbet ifade olunur, onların özlerine mahsus karakter cehetleri tasvir edilir, yahşı, bol mahsul arzusu ifade olunur.¹²

F.Köçerli'nin saya nağmeleri hakkında mülahazalarında iki kıymetli cihet hususıyla nazara çarpır.Birincisi, müellif tamam ile haklı olarak gösterir ki bu nağmeleri okuyan paşakar aşık veyahud derviş değil adı tarakama köceridir.Demek saya nağmeleri , koyunculukda meşgul olan Türk tayfalarının emek hayatı ile bağlı nağmelerden olmuştur.Onlar aşık repertuarlarına geçmezden evvel köceri tayfaların şifahi nitkinde mövcud olmuştur.Diğer tarafından F.Köçerli daha sonra gösterir ki, hemin nağmeler “serbest şekilde “¹³olmuşdur.Yeni Türk halkları içerisinde hele yeddilikseir kalibi formalaşmadan evvel bu nağmeler köceri tayfalar arasında ollitrasiya, ahenk, vurgu, intonasiya prensiplerine uygun şekilde yaranıp yayılmıştır.

Yukarıda dejindiği gibi, akademik M.Arif de sayaçı sözlerini maldarlık mahnıları hesap edin. Professör M.H.Tahmasb saya nağmeleri hakkında yazdı ki, Azerbeycanca say sözünü bir sıra manası vardır. Buradaki say sözü Dede Korkud destanında şair manasında işlenen say sözü ile alakadadır. Bazen dialektlerde “say”sav şeklindeindi de işlenmekdedir. “sözden, savdan” bazı rayonlarımızdan ise “sav” atalar sözü manasında işlenmiştir.Bütün bunları nazara alarak ihtimal etmek olar ki, saya nağmedemeddir.”Saya”sözü barada folklor şunas a.Kundovn mülahisesi de merak doğurur. Onun fikrinece “saya” say sözündendir. Sayacı mahnılarını yaradan ifa eden peşakar koyuncular ve çobanlardır.Sonralar koyuna da saya demişler. Çok ihtimal ki, bu saya adlanmıştır.

Sayacı nağmeleri barada profesör Paşa Efendiye gösterir ki say-söz atalar sözü, nağme manalarında işlenmiştir. Ancak dikkat edilirse, F.Köçerli'nin dediklerinde de hakikate uygun cihetler vardır.Ona göre ki, sayacı sözlerimiz sayalı olmak üçün se'rlerde ifade edilen heir-dualar bu hem de heyvandanlıkla alakadar muhtelif merasimlerde, meselen, döl, kırkım, yaylaga göçme, arama göçme, arama getme v.s vakılarda ifade edilmiştir. Profesör V.Veliyev bu barada yazır:”Babalarımız tabiata tesir göstermek, onu efsunlamak maksadı ile koyunların döl (kuzulama) ayında hususi merasim geçirmiştir.Bu merasim Türk dilli halkların dediği kimi”say” (“döl” “nesil”) merasimi kimi işlenmiştir. Merasim zamanı hususi nağmeler ifade edilmişdir. Nağmeni ifade edenlere “soyçular” okudukları nağmelere ise “soyu sözleri “demisler¹⁴

Folklarına Mürsel Hekimov saya sözlerinin birçok manalarla bağlılığını gösterir ki bunlarında muayyen hissesi polemik karekder taşıyır.

Bizce sayacı sözleri nağme manasında olub, kadim insanların ilkin tasavvurlarında mukaddesleştirilen ev heyvanlarına muhabbedle, ümidi, bağlı şekilde yaranmıştır.Bu nağmeler nisbeten sonralar tarakame köcerilerin döl zamanı bolluk, nemet arzusu doğuran saya nağmelerine çevrilmişdir.

¹² F.köçerli sayacı sözleri SMOMPK, 40-cı buraklış, 1910 C.1-10

¹³ Yene orada

¹⁴ Atrafi bak;Basuf Beluyev .Kaynan söz çekmesi, seh.28.

SAGIN NAĞMELERİ

Halkımızın kadim dövr maldarlık hayatı ile bağlı nağmeleri içerisinde sağın nağmeleri de müeyyen yer tutur. Sağın nağmeleri köcheri tayfalar içerisinde yaransa da kısa müddetde, oturak hayatı geçmiş tayfalar içerisinde daha çok yayılmıştır. Hatta bir müddetten sonra bu nağmeler onların arasında da, peşkar sağın nağmeleri kimi tanınmışdır. Şifahi poeziyamızda geniş yayılmış bu nağmelerin indiye dek ”sağın” adı ile yalnız bir numunesi malumdur.

Dütüm, Dütüm,
Nenem, Dütüm
Dütüm, Dütüm

Nenem Dütüm
Düyüm, Dütüm
Bacım Dütüm

Elde olan yalnız bir numune burada danışarken göstsirler ki ”Dütüm, nenem” mahnısı sağıcı kadınlar tarafından ancak inekler için yaratılmıştır. Lakin nazara almak lazımdır ki, bu nağmelerde ilk defa köcheri tayfalar içerisinde yaranmıştır. Koyunculukda bağlı nağmeler, o cümleden saya nağmelerinde de koyunun tarafını nenem kelimesi ile başlayır.

Nenem a nazlı koyun,
Kirkovul gözlü koyun.
Pendiri kesme kesme
Katığı üzlü koyun

Bu saya nağmesindeki ”nenemde” ”Dütüm ,Nenem” nağmesindeki ”nenemin” eyni menşeden olmasına şüphe etmek olmaz. İten iki nağmedeki ”nenem” sağınlı bağlı işlenmiştir.

İhtimalki koyunculukla meşgul olan tayfalar içerisinde yayılan sağın nağmeleri oturak tayfalar içerisinde yayıldıktan sonra özüne mahsus formalaşma merhalesi geçmiştir. Yeni şeraide koyun sağincılarının yarattığı nağmeler oturak tayfaların repertuarında yeni forma ksb etmiş, lakin öz ilkin hususiyeti ile bağlı ”nenem” poetik terkibini de muhafiza etmiştir. Peşkar sağincıların repertuarlarından yazıya alınmış sağın nağmelerinde -eydirmelerde de eyni hususiyet özünü gösterir.

Nenem, nenem	Ayağını
Seni sagan	İrahat koy
Nenem, nenem	Boynuzunda
Gül müncüğüm	Üzerriyim
Boynundadır,	Ev-Eşiyim
Memelerin	Bezeriyim

Koyundadır
Kuyruğunu
Farağat koy.

Nenem nenem
Seni sağan
Nenem nenem...

Görüldüğü kimi, bu nağmede sağım'ın bütün ritmi, ahengi aks olmuştur. Sağıncı hayvanın göze gelmesinden korkup onun boynuzuna überlik geçirmiş, bütün yaşayışının teğmin olunmasını onun adıyla bağlayarak, hatta "Ev eşiğin, bezeğin"değe onu aksamıştır.

Başka bir nemedede ise, sağıncı öz arzusunu bele ifade edir.

Dütüm dütüm
Nenem dütüm
Emçeginden
Koymak tütüm
Dütüm dütüm
Anam dütüm
Süb'h'den
Pendir tutun

Dutun dutun
Bacım dutun
Kupalarım
Dolsu yağla
Balalar mı
Bu yaz sakla
Dutun dutun
Anam dutun

Şifai poeziyamızın ilkin dövr numuneleri için repertuvarların tez-tez terarı,¹⁵ formâl karakter taşıyan söz, misra, hatta bentlerin mövcutluğu karakter cehaletleridir.

Diger emek namelerinde olduğu kimi sağım namelerinde bu hususiyet kısmende olsa muhafaza edilmiştir. Şüphesiz ki, bu nağmede işlenen "dutum dutum" "nenem dutum" misraları, yahut sözleri okşatma karakteri daşımıştır.¹⁶"Deli ve bad hemcinin taze doğanda bunağan inekler sütlerinin çok unu yebinlerinde gizledirler" "dutum dutum nenem" mahnası onları yumuşaltmakta ötrü sağlarken ifade edilir. Öz güzel sesi ile imeye tesir gösterir, onun yavaşamasına çok süt vermesine nail olur. Bu mahnada sözün ahenge uzadılır, kısaldırılması ile ifade edilir."Ses tekrar oldukça, aheng selişleşir ve güzelleşir".¹⁷

Yeni toplanmış başka bir sağın nağmesinde de bu hususiyet aydın şekilde nazara çarpır.

Dutum, dutum
Nenem, dutum
Dutum, dutum
Anam, dutum ,
Konşulara
Yağ borçlu yap,

Konça gelip
Dutum, dutum
Gülperiyel
Konça gelip
Nenem dutum
Çıkar meni Kızım yaza

¹⁵ yene orada

¹⁶ Azerbaycan folkloru antolokiyası, 1.kitab, seh.13

¹⁷ Azerbaycan folkloru antolokiyası,bir kitab seh 246-247

Orman bostan
Bağ borçluyam
Dutum, dutum
Gül üstünde

Dutum, dutum
Toy toy kayak
Kar niyaza

Görüldüğü kimi, sağıncı arzu ve isteklerini bir bir hatırlayın bütün bunların hayata geçmesine mahsülü, bolluğu çokluğu ile bağlayır. Hatta nağmeden göründüğü kimi, bayram goncası gelen gül perinin goncasının gaytarılması ailenin yazca çıkarılması yazda Kor Niyazca toy doğdürülmeye arzusunuda sağıncı nağmede hazır bir ahengle ifade edilir. Artık burada hayvana antro pomarfik tasavvurun izlerini görürük. Hahvandan bol mahsül almak için onu azizleyen sağıncı emekprosesinde ahengin, okşar. Seslerin ritmik tesiri ile bağlı okşadığı eyvanı insanlaştırır, öz arzu ve isteğinin onunla bölüşür ki bu da çok kadim tasavvurlarla bağlı yaratılıcılık anesi kimi nazara çarpar. Tabii ki forma itibarıyla da bu nağmeler merak doğurur ve onların birçoğu “Karaöülü” ve “Kitab-ı Dede Korkut” poatik üslubunu hatırlatır.

Sağın nağmelerinin sonraki dövülerde de yaranması devam etmiş ve sağıncılar arasında bugün bayati şeklinde yayılmış sağıın nağmeleri vardır. Mesela :

Süzü! Ah kahriz inek
Süt sağam kaymak tutum yahud
olmayım sensiz inek

Etirli darçın inek
Yelini kırçın inek
Anberli yağın olub
Duruşu hırçın inek

Sağın nağmeleri hala toplanma mehelesindedir. Ayrı ayrı peşkar sağıncıların şifahi nitkinde yaşamakda olan bu nağmelerin toplanıp yazıya alınması ve neşri şifahi poyoziyamızın çok meraklı numunelerinin öğrenilmesine, şüphesiz mühim kömek olacaktır.

OVCU NAĞMELERİ

Azerbaycan halk poeziyasında yaranması daha kadim dövülerde bağlı olan nağmeler içersinde ovcu nağmeleri de hususi yer tutar. Ovcu nağmeleri ovculuk peşası ile bağlı yaranmıştır. İlk ovcu nağmeleri nidalı, çağrıaklı sözlerden ibaret olmuştur. Bu nağmeler az sözlü nağmeler kimi şifahi poeziyamıza dahil olmuşdur. Ovcu nağmeleri bir sıra hallarda tüfekde, fidde çalınan havalarla müşahide olunmuşdur. Peşkar ovcuların, çobankarın çaldığı bu havalar ba'zen kuşları, hayvanları yatarlardı. “Davla ile ova çıkan bir nefer “Cütleme” havasına

çaldırırdı. Musikiye alude olan hayvanlar ve kuşlar ovcunun tamamile unudurlar. Ovcu bu münvalla daha çok hayvan ve kuş ovlara bilir”.

İlk ovcu nağmelerinde Ovcu uğurlu olması, “av avlayan, kuş kuşlayan” ovcunun bütün ovculuk adetlerinden – okundan, kamanından kemesinden, torundan, şahininden, tulasından tutmuş, ovcunun ov gözlemesi, onun heyecanı, soyuğa düzümü, kar üstünde sürüşmesi ve i. ve i. a. Hami şifahi poeziyamızda aks olunmuşdur. Yazıya alınmış bazı numuneler ovcu nağmelerinin umumi mazmunu barada müeyyen tasavvur yaratır.¹⁸

Ova geder,	Kurd-kuşu
Ovun tuş,	Seher-akşam
Ovun olsun	Lerze-lürze
Maral, kuş	Senan gel..
Ovu vuran	Bedheybel den
Kamanın	Bade silden,
Batsın gezne	Bed nazerden
Yamanın	Dolan gel.
Dağ-dere	

Adeten ovcunun arkasında araların, sevgililerin okuduğu bu nağmede ovcu uğurlu ovla yanaşı bed heybedden badesinde ve bed nezerden korunub eve kayıtmağı arzu olunur. Yazıya alınmış bir ovcu nağmesi fonma etibarı ile marak doğurduğu kimi, mazmunca da nazarı celb edir.

Delen avcum,	Aşdım Divardan
Gülen avcum,	Divler yıkan
Bizim sırrı	Kamanı
Biler avcum	Geler avcum
Götürdüm yeddi	Güler avcum
Alayı	Bizim sırrı;
Bağladım	Biler avcum;
Yeddi boğacını,	Biler avcum
Yeddi belayı,	Geler avcum
Doğdum oğlani.	Güler avcum.

Ovcu hayatı ile bağlı yaranmış bu nağmelerin sonundaki parça nakaratdır. Nağmelerin daha kadim dövrlerde bağlı yaranması seksizdir. Mazmundan görülür ki, yeddi kızı olan ovcu evden baş götürüb çetmiştir. Evinin divarından elek asıp evden çıkışmış ve demiştir ki, oğlum olsa divardan kaman as, kayıdıb gelerek

¹⁸ Azerbaycan folkloru antolokiyası, seh 2k7.

kalsa, yurda bir de kayıtmanam. Moğullarda ovcu hayatı ile bağlı past geldiyimiz bu motiv ovcu nağmelerinde de yaşayırılmış. Oğlan doğan ana divardan yeddi kızın alayızi götürüb, yerine kaman aşılıb, kızlarını ovundurub atalarının galib çıkacağı ümidi ile onları sevindirir. Başka bir nağmede ise oku kurtaran ovcunun dilinden bele değilir:

Ay ahum,	Ay ahum
Geze ahum	Dala ahum
Dağları	Dırmaşıb
Beze ahum,	Yala ahum.
Ay ahum	Kamanda
Ala ahum	Okum yokdur,
Ok atım	Düše sen
Hara ahum.	Tona, ahum.

Ovcu nağmelerinde tesvir olan objekt bilavasita insanın hayatı, maişeti, oculuk peşası ile bağlı olub ayrı-ayrı lövheleri göz karşısında canlandırır. Yaranış etibarı ile nisbeten sonralar tapmaca şekline dönüşmüştür. Meselen gece baht, puskuda dayanan ovcunun çobanla pastlaşarken geyri-ihtiyarı olarak dediği aşağıdaki nağmeye fikir ederek:

Hind – hindiçe,
Dişi eyriçe
Hera yedirsen,
Bu yarı gece?

Yahud, ceyran ovlamak isteyen ovcu puskuda ovunu görür ve sevincek astadan okuyur:

Hilmi – hilmi kahar at,
Kilmi mercan kahar at
Azında kıl siçım
Başında tir kahar at.

Ovcu nağmelerinde daha kadim görüş ve tasavvurlarda bağlı motiflere, sujetlere, obrazlara da tesadüf olunur. Malumdur ki, oculukda bağlı esatiri tesevvür Türk tayfaları içerisinde daha kadim tasavvurlardan olmuşdur. Onlardan birine göre öv ovlamağa gede ovcunun karşısında ov dayanır lakin Ov Tanrısı ovcuya ateş açmağa imkan vermir. Ok, kaman sonraki dövlerdeki silah kimi işlenir. Ovcunun lap yanından galib geçen ova ok, gülle tuş gelmiş. Yahud aksine, ton kur'an ovcu yolda yuhanır, vaktinda tora yetişmir, ton kırıp, ov azat olunur.

Bir sına hallarda ise Ov Tanrısi ovcuyu yukuya verir. Melen, Ovcu nağmelerinin birinde bununşahidi oluruk:

Seyyada bak, seyyada
Torun kurub kayada
Toruna tarlan düşüb
Kimsesi yok oyada.

Ovculukla bağlı mifik sujetlerden biri da Ov Tanrısinın Kümeyi ile ovcunun Ov tarafından oylanmasıdır. Adeten oylanması yasak olan hayvanların ovuna çıkan ovcular bele vaziyette düşürler. Ov Tanrısi onları olayıb düştak edir, onlara çok cezalar verir yasaklı hayvanlara ok atmayacağına ant içilir: Ovcular tikanlardan çeper çekir, meseliklerden yol açır, kankanlık edir, çok zahmetli işler görür. Ve' da vakti tamam olduğndan Ov ilahesi güzel bir kiza çevrilir, ovcu ona vurulur. Ele elin uzadıb vüsade yetmek isteyende ilahenin eli kamçı kamçılı dayesi gelib, ovcunun evvelki ov yerine koyub getirir. Halkda olan bezi sujetlerde üreyi geçen ovcunu daye evvelki ov yerine getirib atır. Ovcu husa gelende gördüklerin yuku olduğunu zenn edir.

Şifahi poeziyamızda “Ekil- Bakil “ adlı kadim ovcu nağmesi vardır. Bu nağme uzun müddet Uşak folklörü numunesi hesab edilen ”Düzungü” adlı ile halk poeziyasına dahil olmuşdur. Lakin ildoğu aydın nazara çarpır.

Uşak folkloru nağmesi hesab edilen bu nağmede kadim mifik tasavvurlar aydın şekilde aks olmuşdur. Kadim insanlar Akıl-Bakılı Ov Tanrısi hesab ederler. Onlara secde etmek insanlara hoş behtlik getirdiği kimi, inkar etmek de ovcu üçün son derece tehlikeli idi.

Getdim onu tutmağa,
O, meni tutmuş idi.

İnsan kilas eden ise başka mifik Tanrıdır. Bu mifik Tanrı Ov arkasında gelen ovcuyu tutub metdana salmış, ona işkence vermiş, Tanrıdan farklı olarak insana çeper çekip yol açmakda kümek edir. Ovcu burada ”kızıl güle dolaşır”, Güzel peri libasında gözüze görünen ilaheye vurulur. Elini uzadıb murada yetmek isteyende kayd edildiyi kimi ilaheni dayesi gelir ve ovcu esir olduğu meydandan kaçır. Eslinde eli kamçılı daye ovcunun karşısında kaçmak için yol açır. Göründüyü kimi, düzgü adı altında verilmiş küçük nağmede terennüm olunan motiv kadim Türk tayfalarının Ov Tanrısi ile bağlı tesevvürleri ile çok yakınlaşır, bezi hallarda ise eginleşir.

Nağmede mifik tesevvürlerle yakından sesleşen bir neçe motifi nazarda geçirek: meseleni Akıl - Bakıl ikar gerdaş, iki Tanrıdur. Mitoloji tesevvürlerindizde insanın guş, yahud eksine, guşun insan şekline düşmesi tez-tez tesadüf edilir. Diğer taraftan kadim Türk tesevvürlerinde koşalaşdırma derk

etmenin mühüm amillerindendir. Bir obraz esasında, folklör sujet yaramak an'anesi hale kadimlerden mevcud olmuşdur. F. Engels kadim kaldey medeniyetinden bahs ederken gösterir ki, efsunkarlıkla bağlı sanatın amillerden biri olmuşdur. Akılı kuşalaşdırma Bakıl Tanrısını yaratan halk sonradan Kıratı koşalaşdırır. Dürati yaratmış ve Ümmilikde Hastan yaratılıçlığımızda koşalaşdırma yolu ile silsile obrazlar yaradmıştır.

BALIKÇI NAĞMELERİ

Yaranış etibarı ile daha kadimlerle bağlı olan nağmeler içersinde balıkçı nağmeleri de hususi yer tutur. Dünya halklarının şifahi poeziyasında bu nağmelerin deniz ve çay etrafında yaşayan halkların şifahş poeziyasında ilkin inkisaf merhelelerinde yarandığı ehtimal olunur. Zakefkaziya arazisinde yaşayan gürcü, acar ve diğer halkın balıkçı nağmeleri tesevvürlerini ask eldiren ve ayrı-ayrı ibtidai poetik terkibler, bendler, bazı hallerde ise misra, yarımisra ve kosa misralar, okşer sözlerin ve seslerin birleşmesinden yaranmış nakaratlar ve's. Toplanıp neşr edilmişdir. Gürcü folklorunun toplanması sahasında aparılan ekspedisiyalar zamanı 7 min misraya yakın balıkçı nağmesi yazıya alınıp neşr edilmiştir. Bu nağmelerin büyük ekseriyetinin Kara Deniz sahili boyunca uzanmış yaşayış mantakderinin sakinleri içerisinde yayıldığı kayd olunur. Zakafkoziyanın geoloji coğrafi arazisinde deniz, çay hövzelerinde balıkçılığın inkisafı için hala çok kadimlerden elverişli ehemmiyyete malik olan mühüm hövzeleri Azerbayca'nın payına düşdürü ma'lumdur. Bele bir fakt marak doğurur ki, Azerbaycanın arazisinden akib geçen 40-a yakın çay balıkçılığının inkisafı üçün bilavasita elverişli imkanlara malik olmuştur. Vakt ile İl boyu akib denize tökülen, yahud denize çatınmayan bu çaylara balıkçılığın inkaşını aks ettiren fakdaların bize gelip çatmışdır. Azerbaycan arazisinde çok büyük hissesini ehata eden Kezerin ise hale b.e.keyli evvel "Serkin balık anbarı olması" faktı malumdur. Tebirdir ki ister Gür, Azer ve başka büyülü-kiçikli çay kenarında istersede Kazar atrafi yaşayış maskunlarının ahalisi balıkçılıkla meşgul olmuş ve bu meşguliyyet onların şifahi poeziyasında balıkçılıkla bağlı nağmelerin yaranmasında sebep olmuştur. Görkemli Avstriya seyyahı Tur Heyerdal 1981-ci ilde Bakıda olurken Kovuştan kaya resimlerine bakmış bu resimlere büyük ekseriyetin balıkçılık hayatı ile bağlı olduğunu göstermişdi.¹⁹

Kazaratrafi yaşayış mantakalarında folklor ekspedisiyasında olarken balıkçı nağmeleri ilk defa, 1980-ci ilde alınmış, bu nağmelerin deniz ve çay etrafında yaşayanların şifahi poeziyasında çok kadimden mühüm yer tuttuğu malum olmuştur. Peşkar balıkçılardan sohbet zamanı mühüm olmuşdur ki, balıkçılardan "vataga nağmeleri" adıyla gelenler bu nağmeleri örenmiş balık ovuna çıkmazlaşmış. Balıkçılardan dedigine göre vataga nağmeleri ayın doğmasını

¹⁹ Ayrıtlı bak; Azad Nebuyev Tipolokir. İ. Vzimosvrzi azerbaijani djanskoko i Üzbekskoko folklor Doktor Diss. Tbilisi 1981C. 50-52

terennüm eden nağme ile başlar, kayışın mühkemliğini yelkenlerin etibarlığını, salların kilas olmasını, torun mühkemliyini, ovun uygunluğunu, avurlarının davamlılığını ve sehada edir sahilin, torpağın görünmemesini ışığın açılmamasını alkışlayan konularla-nağmelerle kurtardı. Balıkçı nağmeleri içerisinde balığı tora çağırın nağmeler mühüm yer tutmuşdur. Fitla başlayan bu nağmeler hususi harakatlı korlarla kutanmışdır. Toru yiğarken, külek, fırtına kalkarken okunan balıkçı nağmeleride olmuştu. Toru attıldan sonra ov gözleyen balıkçının sevgi, mahabbet hakkında okuduğu nağmelerin nakaratları ile başlasa da, ortada balıkçıların şahsi arzu ve istekleri ile bağlı motivleri, taladan, mahabbetten uğursuzluk, yetimlik kimsesizlik gariplik ve skimi motivleri ehata etmiştir. Balıkçı nağmelerinde mifolojik tesavürlerin mühafizesi-deniz adamlarının su perilerinin ankomlarının, Tanrıların tasviri kuvvetli olmuştur. Bu nağmelerde Allahı çağrış çok kuvvetlidir.

Balıkçı nağmeleri “yahū” çağrıış indalı harekatlarla müsaahide olunur. Yazıya aldığımız balıkçı nağmeleri demek olan ki, hamısında “yahū” harekatı mühafiza edilmişdir. Meselen:

Yahu,	Sirrimi bildi
Hu, hu	Hu, hu Yahu
Hu, hu	Deryalara
Yahu..	Top atdım
Nöyyama girdi	Üzüme güldü
Yahu	Yahu..

Nağmesinde evvelde verilen harekat korla tekrar edilir. Deyildigine göre, korla okunan bu harekat ovanların sesine, ritmine uygun olarak tekrar olunur ve bazen de kayığa hucum etmek isteyen nahenk balıkların vahimeye düşüb kayıdan uzaklaşmasına sebeb olmuşdur.

Nağmeden görülür ki, “yahū” burada aakçömek eden ankodür, Tanrıdır. Bütün balıkçı nağmelerindeki bu ankonun Tanrınu çağrıış nidalı nakaratlar ise tabii ki, balıkçının ibtidai tesevvürlerini görüşleri ile bağlıdır.

Meselen, aşağıdaki nağmeye dikkat edilirsek, burada felakete düşmüş balıkçı hayatının tasvilerini aydın göre bilerik.

Katan üzüldü
Yahu,
Suya düzüldü
Yahu,
Kayığım
Yele düşdü,
Buruldu
Sele düşdü.

Sal getir
Sala gelsin

Nağmenin poetid kuruşundan görürük ki, o ya evvelden ahıra dek horla okunmuş, ya da nakaratlar honla tekrar edilmişdir. Çok maraklıdır ki, balıkçı nağmeleri içerisinde hayatı şekline yakın nakarathı formaya da tesadüf ederik.

Kara yol, esdi, yahu,
Sabrimi kesdi, yahu,
Yeddi novçavanım uddun
Kan etdin besdi, yahu,
Ya hu,hu, hu
Hu, hu, yahu

Burada insanın “yahu” ya-deniz Tanrısına çok keskin gazabı etibarı aks olunur. Ele bil insan uzun müddet sitayış eddiği Tanrıını inkar etmeye hazırlaşır. Bu etiraz ise nağmeden göründüyü kimi, denizde baş veren felekete alakadandır. Yeddi ikindi denizde baş veren felaketle alakadandır yeddi ikindi denizde garb olan ananın dilinden söyleyen nağmede ona ingarancılığı özün gösterir. Denize çıkışmış ikindiden nigaran kalan ara “kara yel” esmesinden korkur, coşkun dalgalı bir daha kan etmeye çağırır.

Balıkçı hayatı ile yazıya alınmış başka nağmede ise ova çıkan balıkçının yola düşmesini onun dahili heyecanını balıkçı çağrıış nidalarını ve ümmünlük de bütün ovporosesini görürük.

Ton doldu	Doru açan
Tarım oldu	Doru çek
Kayığım	Salı, Salı,
Yarım oldu	Salı tut
Toru atan	Toru salan
Toru çek	Toru tut...

Nağme bir neçe hisseye bölünür birinci hissede ova çıkan balıkçının geceden yola düşmor, ova hazırlık görmesidir. İkinci hissede “yel baban, nonniye girişlemek isteyen” balıkçının arzusu ifade edilir. Buradan görülür ki deniz sakiddir. Yel baba neneİYE yatır, balıkçı ise onu oyutmağa çalışır. Üçüncü hissede balıkların tora yiğilması, kayığın yarıyam yiğilması, kayığın yarıya kadar balıkla dolması tasvir edilir. Dördüncü hisse ise sahile talasan balıkçının heyacanına aks ettirir. Çok güman ki, bu nağme muhtelif hisselere bölünmüştür, onların arasında harekatlar ifade edilmiştir. Bu harekatlar, uzun müddet tekrar edilmiş ve nağmelerin ayrı-ayrı hisselerini bir-birine sık şekilde bağlanmıştır. Nağmeye dikkat edildikde, burada kadim mifik tesevvürlerin aks olunduğunuza görürük.

Meselen , “Yel Baban nenni dedir” ifadesini kileyin neneide yatırılması baradaki esatı sujetle bağlı olduğu aydınlatır. Kadim Azerbaycanlıların ilkin tesevvürlerine göre Yel Babanı kirişle yatağa bağlayan ikid pehlivan onu bazen 7, bazen de 40 gün nenie saklıyor . Görüldüğü kimi, Külekde kadim insanın sitayı ettiyi Tanrılardan olmuşdur. Larun olanda insanlar onun kömeye çağırıldığı ikimi, lazım geldikde onu saklamağa, yatırmağa cehd göstermişler sonraki tesevvürlerde insan iradesine tabe olmak isteyen kuvvetleri ayrı-ayrı kahramanların gücü, kömeyi ile ram etmişler. Bu an’ane kadim Türklerin destan yaradıcılığında mühüm yaradıcılık an’anelerinden birine çevirmiş, bir çok destan sujetlerinin töremesine sebep olmuştur. “Kitabi-Dede Korkud” daki “Tepegöz-Basat” sujeti de hem an’ane ile bağlı yaranmıştır. “Yel”in Tanrı, Allah kimi vast edilme motivine bir sıra başka halkların şifahi poeziyasında da tesadüf edilir. Meselen, mifolojiyasında Eol külek Allah, kimi tasvir edilmildir. Burada Eolün dörd oğlu hakkındaki esatır kütbler ve cehadlarda bağlanmış sonralar ise Bibliyada dörd növ yel ilahesi tasvir olunmuşdur.”Yel baba” ifadesi Yel Allahi’nin adıdır. Trialet urumlarında külek Allahi ele-belçe “Yelli baba” adlandırılır.²⁰

Balıkçı nagmelerinin şekil hususiyeti dahili poctik struktürüda tatnikat bakımından merak doğurur. İlkin müşaideler onların orasına yaranış etibarıyla daha kadim olduğu alitrasiyalı poeziyanın yaranma dövrünü mahsuli olduğu söylemeye imkan verir.

KÜMÇÜ _ İPEKÇİ NAĞMELERİ

Halk içerisinde bazende Kümcü (Kümzar)nagmeleri adıyla tanınan ipekçi nagmeleri şifahi poeziyamızda müeyyen yer tutur. Bu nagmelerde esasen boroma, onun ehemmiyeti boroma kuntlarının beslenmesi, muhtelif yaş derecelerinde onları kulluk kaydoları boromanın bak nazardan korunması, onun insan hayatına güzellik getirmesi dokanocok vasıtası olması ve so Tasfir olunur.

“Boroma Kurdunun halk arasında azizleyirler. Onu hususi besleyer ve bahtlı- bahtında yemleyerler... Boroma Kurdu olan Konoya emzathı, çileli arvat, bed nazar ve silahlı edam bırakmazlar. Korkerler ki Kurd çileye düşsin ve ona göz deşsin.Her tona çaya bir yumurta koyarlarki kurda göz değmesin”.²¹

Malumdurki, hele orta asırlardan heyli kabak, bizim eranım evvellerinden Şirvan ipeyi bütün şerkda meşhur olmuşdur. Sonralar şirvana gelen dünya seyyahları Şirvan ipeyni şöhretini öz seyyahatnagmelerinde, salnağmelerinde done-döne kayd etmişler. Demek, Şirvan hala çok kadimden ipek kurdunun

²⁰ Mifolokiçes kin slovarb,M-L.s.171

²¹ M. Abdulov .Miye Beledeyirik .baki ,1974.C87-89
Azerbaycan folkloru antolokiyası, 1. kitab C.275 -276

yetiştirdiyini, tüksek keyfiyetli Şenk ineyini istahsal edildiği menkezlerden biri olmuşdur. Kurdun beslenmesini hususi kaydalarıvardırki, onlar bu gün de halkımızın içerisinde yaşamaktadır.

“Borama kurdunu teneçelere koyarlar. Teneçeden kamışdan kayrılır. Kurdun tohumu koyulmuş yere peç koyular. İsti 16-26 deece olmalıdır. 25 derecede kurd dirilir.

Borama kurdunun beş yucusu olur:

1-ci yukuda kurd az-az yeyir. Buna “kara yuku” deyirler.

2-ci yuku kurdun başı ağaranda olur ki, buna “cümsaz” veya “cemtay” deyerler.

3-cü yukuda kurdların başı büyütür, bedeni şişirki, buna “kiçik yuku” deyerler.

4-cü yukuda kurd yekerler, uzanırki, buna “ulu yuku” deyerler.

5-ci yuku 4-cü yukudan 7-8 gün sonra başlıyor. Kurd evini tikir, boramaları hörür. Bu yukuda kurd berk işleyir. Zerif tut yaprağı ile kidalanın borama kurduına yemi vakıtlı-vaktında verilende, yerini isti saklayanda her kutuda 90-100 kk ,bazen daha çok mahsül götürürler.Borama kurdı suda kaynadılıp öldürüldükten sonra ipeynin istihzalı-ipek liflerin sarılması, daha sonraları ise zarif ipek parçalarının tokunma merhaleleri gelirki bütün bunlar ipekçinin iş vaktında okuduğu muhtelif nağmelerle müşahide edilir. Vaktiyle ipekçi nağmeleri halk arasında geniş yayılmıştı. Hatta deyildigine göre, 30-cu illere kadar “borama toplananda şenlik geçiriler, plov pişirilerdi”. Pesekar kuçulanı dediyine göre mahsulin yiğilması, borama kurdunun “bişirilmesi” –kaynadılması merhelesinde muhtelif nağmeler okunandı. Kurd kaynadanın merhelesinde muhtelif nağmeler okunardı. Kurd kaynadanın günahından geçilmesini Tanrıdan bağışlaması kahis edilen nağmeler icra olunardı. Teesüfki, bu nağmeler vaktunda yazıya alınmadığına göre bize gelib çatmamışdır. Saki rayonu arazisinde folklör ekspedisiyası zamanı yazıya alınmış bir sıra harekat, misra, kosa misra, hatta ayrı-ayrı maraklı parçalar kayda alınsa da ilkin kümçü tasavvurarlarını aks ettiren nağme metlerini bepa etmek mümkün olmadığına göre onları neşre vermek yeni akdariş. Aşıklar, kocalar, hususen kümçü nesilleri arasında aktarışlar aparmağı taleb edir. Elde edilen kümçü nağmelerinin yalnız bir neşe numunesi şifahi birinde boramanın yeniçe yukuya yetmesi, onun bed nezerden korunması ve s.tasvir edilir.²²

Çıkdı kızım
Taraçaya.
Büküb koydum
Balaçaya.
Yorganı

Yazdımı
Gözden kunu
Deyinti
Sözden koru...
Çıkdı kızım

²² Yene orada

Yorganı
Naz-naz olsun
Yarpağı
Az-az olun.

Çıkdı kızum
Tora çaya
Büküb koydum
Balaçaya.

Göründüğü kimi, bu nağme kurdun toraçaya koyulması merhelesinde söylenir. Kümçü kurdun taraçaya çıkışmasına sevinir, onu korumak, az-az tut yaprağı vermemi arzulayır. Nağmenin boramanın birinci yükü dövründe söylendiyi aydınlatır. Yazıya alınmış başka bir nağmede ise “Kara yuku” dur ikinci yükuda olan borama vasf olunur:

“ Kara yuku”
Yatanum
Yukuma
Goş er katanın
Yorganı
İsti olsun
Yad göze
Tüstü olsun.
Talas, ay kız,
Nergize
Çok vermeyin
Ses-sese

Her boraman
Beçeli
Ari kimi
Veçali...
Tut yarpağım
Bağdadı
Arandadı
Dağdadı..
İşlerim
Avaz olur
Kurtların
“Çümsaz” olur.

Başka bir nağmede ise boramanın “kıçık yukusu” ndan danışılır. Soyuga düşer, nazara tokunar boramanı “felaketten kurtaran kümçü heycanı nağmede bele izah olunur”:

Boramı
“Kiçik yuku”
Apardı
Hesir üste
Nenem
Haşır kapandı.
Atlas yığdım
Tut ağaç
Boyunca
Kurda verdim,
Kurd yemedi
Doyunca

Tez bastırdım
Pencereni
Bu çağrı
Haraylayıb
Oda saldım
Ocağı.
Od üstünde
Üzeriki
Yandırdım
Bednazari
Yeleteddim
Sindirdim...!

Elde edilen diğer ipekçi nağmelerinde boramacılık ve ipekçilikle bağlı bir sıra eltirad ve görüşler aks olunmuşdur. Başka jamrlarda ba'zen nazara çarpan bir hususiyyet kümçü-ipekçi nağmelerinde özünü gösterir gündelik müşahide zamanı söylenen nağme sonradan tapmaça şekline düşmüş ve hafızalarda tapmaça şeklin deyaşamışdır. Meselen, kurdun yavaş-yavaş borama tokunduğunu gören künçü onu bele ma'nalandırır:

Özüne bir ev tiker,
Ne kapı koyar, ne
Allaha dirildik²³

Kırgın geldi,kırıldık,
yahud; Şükr

ve ya Düştedi, ha düştedi,
Tahtı-revan üstedi,
Camış kimi ot otlar
Su içmeye hestedi²⁴

Kurdun tokuduğu boramadan hazırlanmış ipeye isare eden ipekçi deyir:

O toydan gelir fil,
Yükü zencefil.
Ölüden töremiş
Bilmir samce, bil.²⁵

Göründüğü kimi, sonradan tapmacalaşan bu nağmeler ilkin merhelede hakiki ma'na çalarını ifade etmiş küçünün-ipekçinin dilinden bilavasita emek prosesinin özünde söylenen nağmelerden olmuştur.

Şüphesiz ki, kümçü-ipekçi nağmeleri toplanıp, neşr edildikçe onlar daha etrafı tatkik edilecek bu nağmelerin kümçü-ipekçi hayatı ile bağlılığı, ayrı-ayrı e'tikad ve ayinler, merasimlerle alakası ve s. etrafı araştırılacakdır.

Kadim insanın emek hayatı geniş ve çok cehedli olduğundan ayrı-ayrı poşa ve meşguliyetlerle bağlı yaranan nağmelerde muhtelifdir ve renga renktir. Tabiiği, bütün bunların da hamısı bize onları hale toplayabilmemiş.Meselen, Halk içerisinde devecilik, arıcılıkla bağlı nağmeler vakti ile geniş yayılsa da onların büyük kısmı bu gün unudulub yetmiştir.

HANA NAĞMELERİ

Peşa ve meşguliyetle bağlı emek nağmeleri içerisinde tokuculuk ve kalçacılıkla bağlı nağmeler mühüm yer tutur.malumdur ki Azerbaycan halkın

²³ Yene orada

²⁴ Yene orada

²⁵ Yene orada

hele çok kadimlerden başlıca meşguliyedlerinden biri de tohunculuk ve halçacılıkla nübağlı olmuşdur. Azerbaycan halçaları orta asrlarda bütün dünyada meşhur olmuşdur. Bu mühüm pesa ile bağlı tohuculuklarının dilinde hususi nağmeler yaranmış, onlar zaman-zaman nesillerin yadaşında yaşayarak bu güne kadar gelib çıkmışdır. Yazıya alınan ilk hava nağmesi beledir:

Asma gül	Ezel barmakdan
Basma gül	Gözel barmakdan
Gülü kirolı	Üzül heroma
Döşü birolı	Düzül heroma

Yazıya alınmış başka bir hava nağmesi ise bilavasita emek prosesinde söylenen-ilme düğülerden nağmelerdendir. Haçaçı ele bilki, halası ile söhbet edir, onun koynundan çıkan halilater hatırladır, onlara boş baht heyat arzu edir. Aslında halçaçı hamamı ve tokuduğu halçaları öz nazarında insanlaşdırır, onlara artopomorfik münasebet besleyir. Halçaçı havanın gördüğü işi de bir nağmeye benzedir. Bu benzeme ilmeleri sesinden, ritminden, yaranan; tohucu ehtirası ile zinetlenen nağme kimi dodaklıdan süzülüp hora çevrilir, çok ağır el emeyini ela bil yüngüllesdirir, süretlendirir, ona bir, şirinlik, ülvilik bahş edir:

Ohu hanam,	“Sarı gülüm”
Ohu hanam,	Bayakdadı
Honça güller	“Küçük kız”
Konca güller	“Sonam”
Toku hanam,	Dayakdadı.
Toku hanam.	Koy ünüme
“Kızılgül”ün	Balam gelsin,
“Ağ baht olsun,”	Sonam gelsin,
“Piremsen “in	Anam gelsin...
Hoşbaht olsun,	Oku hanam,
Ağ gül görsün.	Oku hanam,
Yüz-yüz iller	Konça güller,
Ömür sürsün	Toku hanam
İlmelerim	Toku hanam...
Ayakdadı .	

Hava nağmeleri içerisinde bayakçılığı vasf eden bir nağme öz mazmunu ve şekil hususiyeti ile nazari celb edir. Bu nağmede halçacılığın başlıca ünsürlerinden biri halçacının dilinden söylediyine göre biz onu hava nağmesi heseb edirik. Bele bir faktı da hemin mülahizeye elave etmek yerine düşer ki, nağme havadan bir neçe renkli sap asılarken bilevasita halçanın tokunduğu proseste okunur. Nağmeleri olduğu kimi aşağıda veririk:

Kendalaşı dermişem
Derib yere sermişem
Üzül boyağım
Düzül boyağım
Ketan içinden

Süzül boyağım

Kendirim zendeladır.
Boyağım kapkaradır.
Ezildi
Üzüldü
Kırk tahçadan

Süzüldü.

Boyağım zenkanadır
Boyağım kapkaradır
Kara hallar
Düzerem.
Siyah teller
Bezerem.

Nağmede boyak alma tasvir olunur. Vahti ile rengi solmayan en yüksek keyfiyetli bayağın kandalaşın ucundaki kara tohumlardan alınması malumdur. Bu nağmenin halça kabağında söylenilmesi de çok günanki, renklerin solmazlığı pozulmazlığı arzusu ile bağlı olmuştur.

Görüldüğü kimi sözün kudreti aslında halkın emek prosesinde onun elinden tutmuşdur. Emek hayatı ile bağlı sayısız-hesapsız nağmeler zaman-zaman dünyanın dolaşıp ölmez bir müdriklik yaratmış, halkımızın ilkin emek hayatı da hemin müdriftliğinin kanadından bu günümüze kadar gelip çatmışdır.

NAĞMEYE SÖZE DÖNMÜŞ UNAMLAR

MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ

MÖVSÜM MERASİMİ NAĞMELERİ

İnsanlar hala kadimden onu ehata eden dünyaya şehrli bir alem kimi bakmışlar. Lakin birçok hallarda bu alamin sehrini başa düşe bilmeseler de, onu denk etmeyi, öğrenmeyi öz fantaziyanları na uygun şekilde tavır etmeyilarına maksad koymuşlar. K. Marks'ın gösterdiği kimi, insan mahiyetini denk edebilmeyi tabiat hadiseleri üzerinde hükümrان olmağa, bu hadiseleri öz iradesinde asılı vaziyete salmağa çalışırdı: Tabiki,maişetinde denk etmeyi bu hadiselerde insan öz gündelik maişetinde rastlaşmıştır. Bu maişethayatını daim ileriye, inkisafa çağrışı insanda tebiata hükümrانlık idealini doğurmuştur. Bir maişet hayatı ki,insanda yeni duygular idealler, oyadır ve demek geniş ma'na derk

edilmededir. Türk tayfalarının hele çok-çok evvellerden görüb müşahide eddikleri onlarda erken etikad ve inamları doğurmuşdur. Zaman geçtikçe bu etikad ve inamlar nağmeye, bedii söze çevrilmiş, zaman geçtikçe mövsüm ve maişet merasimi nağmeleri kimi tanınmışdır.

Mövsümlerle bağlı merasim nağmelerini halkın maişet heyatından kenarda tesavvur etmek olmaz. Bu nağmeler halkın gündelik maişeti ile bağlı olmuş, onun bu veya diğer isteyinden doğmuştur. Bu istek ise ümmilikde insanın ağır emek hayatını yüngüllestirmek arzusu ile bağlı olmuştur. Bu nağmeler özleri de iki yere ayrılır. Ayrı-ayrı tabiat hadiseleri ve etikadlarla bağlı yaranan nağmeler ilin müeyyen fesillerinde halkın birge emeğine yekunlaşdırınan nağmeler.

Ayrı-ayrı tabiat hadiseleri ve etikadlarla bağlı yaranan nağmeler içerisinde yağışın yağması, güneşin çıkması, küleğin esmesi, göğün gurulaması ve umumilikte ara, suya, kuleye, toprağa etikadla bağlı nağmeler öz kadimliği ile dikkati celb edir. Bu nağmelerde halk güneşini kızı oğlu kimi umuileşyirir, çetin anda onu çağırmala baş vere bilecek felaketin aradan kaldırmağa çalışırlar.

Meselen güneşin çağrıyla bağlı nağmeye nazar salsak evvela bu nağmede çok kadim görüşlerden olan antropomorfik tesevvürün izini aydın görür. Güneşi kümeye çağırın onu insanileştirir,

Gün-çık, gün çıkış,
Keher atı min çıkış.

İlkin tesevvüre göre güneş kırmızı renkli keher ata minerse, hem özünü tez yitirer, hem de bollu istilik getirerdi. İnsan onun telesdülerken öz arzusunu güneşin özü ile istilik getime arzusunu anı olarak arka plana geçirir, isteyine gizledir.

Oğlun kayadan uçtu,
Kızın tendire düşdü,

deye güneş felaket yerine telesdirir. Lakin ele buradaça da insanın gündelik maişet hayatında güneşin ehtiyacın büyüklüğü ile bağlı duyguları poedikleşdirir:

Keçel kızı koy evde
Saçlı kızı götürçük.

Mifik tesevvürlere göre geçen kız bulud, yağış, saçlı kızı ise güneşin al şefekleri idi.

Güneşin lengimesi insanın ümidińı kırmır:

Gün getdi su içmeye
Kırmızı don biçmeye,

_deyen insan inanır ki, onun çağrısını güneş cavabsız koymayacaktır:

Gün özünü yitirecek,
Geçel kızı aparacak,
Saçlı kızı getirecek

Göründüğü kimi, inam kalıp gelir. Güneş bu çağrısına öz içti şualara ile cevab verir.

Yelle, külekle elakadar başka bir nağmede de gündelik maişet hayatı ön plandadır . Tahila yerde kalan insan küleyi kömeye çağrıır(34 syf)

A yel baba , yel baba,
Kurban sana kel baba,
Tahılımız terde kaldı
Yakamız elde kaldı...
A yel baba , yel baba,
Kurban sana kel baba

“Yel baba”nu, Tanrı hesab eden insan onun kömeye geleceğine ümidińi itirmiş, bu ise natice itibarı ile insanı arzusuna kavuşdurur.

Mövsüm nağmeleri içersinde yağışın yağmasının karşısını almak dumanın çekilmesine nail olmak maksadı ile söylenen nağmeler mühüm yer tutur. Bu bakımından “ duman kaç-kaç”nağmesi hususile marak doğurur,

Duman kaç, kaç,
rüben divi aç aç
Küreyivi dağlaram
Kaysağıra
Yağ çekerem
Yağlaram...

Rüben divi aç aç
Yaralarum
Bağlaram
Seni yoldan
Saklaram...
Duman kaç, kaç,

Duman kaç, kaç...

Göründüğü kimi nağmeda insanların dumanla sohbeti verilmiştir. Burada insanların güclü, kudretli lazım gelirse, dumanı cezalandırmak kudretine malik olduğu aks olunmuştur. Halkın kadim maişethayatında insanların onu ehata eden tebiattaki bütün hadiseleri üzerinde hükümrان olmak ideyası ile bağlı idi insanda bele bir tasavvur var idi ki onu ehata eden tebiattaki bütün hadiseleri ehlileşdirmeye başladığı heyvanlar kimi cezalandırmak, korkutmakla özüne ram edebilir.

Mövsüm nağmeleri, içerisinde kışın kurtarması ve yazın gelmesini aks ediren “Kar ile martin değişmesi” marak doğurur. Evvela demek lazımdır ki halk arasında kışın çıkışmasını arzulayan bele nağmeler çohdur:

mart çıktı	
mart çıktı	mart çıktı
Dend çıktı	yahud
Hamı yaza	mart çıktı
Mend çıktı	Yaman kart çıktı
	kart çıktı

Bele bir revayed de vardır ki, kışın çıkışmasına sevinen karı mart çıkar kimi çirtma çirtma çalıp oynayarak okuyur:

Mart gözünde barmağım,
Çıkdı yaza oğlanım.

Bunu işiden kış üç gün boru alıp karının ovlaklarını kırır: “Kar ile martin değişmesi” adı ile kayde alınmış nağmenin esas motivi deeple bundan ibarettir.

Ay oğlарım,	buynuzu
Oğlanım	beş – beş oldu
Çıktı yaza	kilları
Oğlanım.	şes – şes oldu
Payız üstü	mart gözüne
Beş oldu	bakmağın
Yaz geldi	çıkçı yaza
On beş oldu	oğlanım

Mart karının inamını kırabilmiş, onun on oğlunu öldürse de, karı payız üstü oğlağının orta çağına inanır.

Yaz mövsümüyle bağlı bele nağmeler halk içerisinde geniş yayılmıştır. Bu nağmelerin geniş ekseriyeti halkın maişet hayatı ile sık bağlı olduğundan onlarda maişet, lövheleri erken inam ve e'tikadlar güclü şekilde mühafiza edilmişdir.

İlin müeyyen fesillerinde halkın binke emeyini yekunlaşdırın , yeni emek mövsümünü başlandığını terennüm eden nağmeler mövsüm nağmeleri içerisinde mühüm yer tutmuşdur.Türk tayfaları içirisinde hele kadimlerden ilin iki mövsümü – yazın geliş , yeni emek mövsümünün başlaması ile bağlı merasimler geçirilmiştir.

Her iki merasimde mövsümün harakat cehetleri ile bağlı nağmeler okunmuş, ayinler icra edilmişdir.Eslinde merasimlerle bağlı nağmelerin yaranması insanın emek hayatının başlanması ile elakadar olmuş, zaman geçtikçe oyeni-yeni e'tikadlarla , görüşlerle, tesavvurlarla bağlanmıştır.

Daha kadimlerde tabiatın oyanmasına hoşbahtlık ve saadet remzi kimi bakan insanlar yazın geliş, habarın istileşmesi, tabiatın yeniden canlanması, yeşilleşmesi ile bağlı nağmeler yaratmışlardır.Bu merasimler sonralar yukarıda kayd edildiyi kimi, ayrı-ayrı görüş ve etikadları,ayinleri yaştan vasıtalar, amillere çevrilmiştir.Kadim insanların ilkin mövsümlerle bağlı nağmeleri nisbeten sonralar Novruz merasimi etrafında çemlenmiştir. Novruz merasimi ve onun tarihi hakkında muhtelif illerde tedkikatçılar bahs etmiş, bezileri onu zerdüştilikle, diğerleri ise İslamla bağlamışlar. Hele 1913 –cü ilde T.Bayramelibeyov yazdıktı, “bahar bayramı lan novruz ateşperestliği banisi (36sy)zerdüşdün adı ile bağlıdır”. A.O Makavelski ise gösterirki, zerdüşt sadakalar ve kurbanlar vermek avazine, mehsül bolluğu ugrünada nağmeler koşmağı vacib hesab edilir. Abdulla Şaiq hetirelerinde yazırkı ki, Növrüz bayramı günlerinde keçirilen bir çok merasimler ateşperestlerin adetleri ile alakadardır.

Növrüz bayramını islam dini ile bağlayanlar da vardır.İslam terikadlarına göre bu merasim sîrf islam dini ile bağlıdır.

Din hadimleri bazen onu Alının tahta çıktıgı gün- yenigün kimi kaleme verip islamla bağlı merasimlerden birine çevirmeye çalışmışlar.

Lakin kayıt etmek lazımdır ki torpağın oyanması, yazın geliş ile bağlı yaranan bu merasim muhtelif adlar altında dünya halklarının şifahi poeziyasında özünü gösterir.

Bize bele gelir ki sonralar Növrüz adını kabul eden bu merasim hele zerdüştilikden çok-çok evvel mevcud olmuşdur.Zerdüştilik halkın hafızasından bu merasimler sistemini sile bilmedikde onu özünün küleşdirmiş, merasimi zerdüşt ayinleri ile bezemiş, ziynedlenmiştir.Ola da bilen ki, Zerdüstiler Növrüzüraigbetle karşılamış, onu yeni çalarla zenginleştirdirken Növrüzü zerdüştün adı ile bağlı yarandığını resmileşdirmeye çalışmışlar.Lakin bütün ciddi-cehlerene bakmayarak, Növrüz merasiminin ayrı-ayrı ayinlerinde zerdüştilikten evvelki tesavvurlar korunub saklanmış ve onların bir kısmı bize gelib çatmıştır. Meselen , su üzerinden tellanmak, üzerlik yandırmak kın kaçardan su dökmek vs kimi ayinler zerdüştilikten önceki dövrlerde bağlıdır. Su üzerinden tellanmak, kır kaçadan su tökmek(ahin çerşenba günü) vs kimi ayinler su kültü ile elakadar olub daha erken tesavvürlerin izleriyle bağlıdır.Üzerlik yandırmak da kadim şumerin

efsun ve nazar sundırmak tesavvürleri ile bağlı olub Türk tayfaları içerisindeki erken itikatlardan olmuşdur.

Sonralar tankal yandırmak, od üzerinden atılmak vs kimi an'aneler bilavasita ateşperestliğin tesiri ile Nörvüzü tenteneli geçinmek arzularıyla bağlı olmuşdur. Ateş perestliye kadar ki an'analer ya unudulmuş, ya da zerdüştilik ayinleri ile çarpazlaşmışdır. Bir sıra an'analer ise bila vasita zerdüştün adı ile bağlanmıştır. Meselen, Nörvüz arefesinde semenı köyertmek buğda göyertmek an'anesi zerdüştlikten daha evvel halkın, çöreye, kudsiyyete ehtirami, secdesi kimi remzi mahiyet daşmış, kadim halkların şifahi poeziyasında bolluk, saadet arzusunu ifade etmiştir. Bu etikad zerdüşt tarafından da kabul edilmiş, hatta evvelki dövrlerden tecrid olunub onun adı ile bağlanmıştır.

Yeni gelmişkem bele bir ceheti kayd etmek yerine düşer ki bazen tedkikad da "avesta" daadı kayd edilen kaom – semsem çiçeyi semenle eynileşdirir. "Avesta" da "heyat ve ebediyyed" çiçeyi hesab edilen "kaom –semsem" "kitabi Dede Korkud" da buğacın yarasını sağıdan semdir- dağ çiçeyidir. Bu zarif dağ çiçeyini ana südü ile melhemi yaraları sağlardır, insanı yaniden hayatı kaytarır. Şifahi poeziyamızda cem çiçeyi hakkındaki nağmeler iki veriantta kayda alınmıştır.

Açıdı çiçek,	Dağda çiçek
Geldi yaz	Sem-semim
Eyledi	Bağda çiçek
Dağlar avaz.	Sem-semim
Kar üzeri	Beyaz gülüm
Sem oldu,	Naz gülüm
Her taraf	Derde derman
Sem-sem oldu.	Yaz gülüm –

Deye halkın vesf etdiği bu sem çiçeyi baharın gelişî ile bağlı adamlar tarafından göyerdilen semen, süman, yahud semenî deyildir. Semeni-semen çiçek değil, baharın gelişini tasdikleyen, buna sevinen insanın bolluk ve seadet dileyini ifade eden göyertiştir. Tesadüfü deyil ki, halk arasında işlenen "buğda göyertmek" ifadesi de ele bu görüşle bağlıdır. Bu meseleden bahs eden Prof. M.h. Tahmasib suman halvasının semden deyil, semeniden hazırlandığını kayd edir. Semeni yasemenle alakalan dırması da bizce hakikate uygun değildir. Semeninin muhtelif lugatler de "yasim", "yasem" kimi yazılan "sem"le hiçbir alakası yokdur. Sem çiçeği ile aynı olduğu güman edilen yasemenin baharın ilk günlerinde çiçeklemesine tesadüf etmek çetindir. Yasemen adeta aprelin sonu, mayın evvelllerinde çiçekleyir. Sem ise kar altından martın evvellerinden baş kaldırın dağ çiçeğidir. Yasemenle bağlı revayetlerden görünür ki zerdüştlik dövründe yasemen mukaddes hesab edilen çiçeklerden olmuşdur. İslam hadimleri bu çiçeyi

imamın cenazesи üste tökmekle onun karakterini deyişmiş, yasemen matem çiçeyi kimi pemzileşdirmiş, onu müselmanlara haram buyurmuşlar.

Halk yaradıcılığı numunelerinden malum olur ki, yasemen oğuzlar içerisinde azadlık ve müstekillik remzi olmuş, oğuzbeyleri onu papaklarına sançmağı çok sevmiş döyük aletlerinde ve libaslarında, hususen papaklarında, yapıcılarının döşünde yasemen çiçeğinin tesviri olmuşdur.Bütün bunlar gösterir ki, sem, semen –semeni ve yasemeni bir- biri ile aynileştirmek olmaz, kadim tesevvürlerde onların herbirinin özüne göre yeri olmuşdur.

Halkımızın şifahi poeziyasında baharın gelişи ile elakadar olunan nağmeler esasen Nörvüz merasimi ile bağlı yaranmışdır.

Halk içerisinde çeltik, dari, tahıl, meyve vs yiğilmasının başlanması ve kurtarması ile bağlı mövsümü karakter taşıyan merasim nağmeleri de olmuştur. Meselen, ağ almanın çiçeklenmesi yetişmesi, korunması, denilmesi ile bağlı halk içerisinde yayılan bugün bize helalik müeyyen izleri gelib çatan mövsüm nağmeleri mevcud olmuşdur.Bu nağmelerden malum olur ki yılın mövsümü başlayan gün dan yeri çökülende derilen ilk alma insana ebedi hayat verir, kiş mövsümünün dokkuzuncu gecesi gece yarından sonra ay ışığında ayaz vurmuş sonuncu alma övladsızlığının dermanıdır. İl sünbü'lün derilmesi, son sünbü'lün kırılması ile bağlı da halk içerisinde mövsüme nağmeler olmuşdur.

Künçüler sonuncu barama kurdulu taraçadan götürüren günü çalıb okuyan nağmeler çağrırdı.

Halk içerisinde her bir feslin başlanma ve kurtarmasını terennüm eden mövsüm nağmeleri olmuştur.Adeten,fesil başlayanda onu tarifler, kurtaranda ise yeni fesli çağırardılar.Her fesilde ayrı-ayrı mahsul mövsümleri barede halkın şifahi poeziyasında nağmeler yaranmıştır.

Yas Nağmeleri

Maişet merasimi nağmeleri içerisinde yas ve defin merasimi ile bağlı nağmeler de geniş yayılmıştır.Malumdur ki, bu nağmeler halkın kederi, hüznü ile bağlı yaranmış, halk baş veren hüznü nağmelerde ifade etmekle bir taraftan merasimin geçirilmesini resmileştiirmiş, diğer taraftan nağmelerde özüne teskinlik vermiş, geleceğin ümitle bakmış, istiraplarını, kederini yüngülleştirmiştir.

Yas nağmelerinin mühim hissesini ağıilar-ağılar teşkil eder.Ağılar halkımızın kadim nağmelerinden olup yuğ-yuğlara sözü ile bağlı yaranmıştır.Ölen kahramanlar üçün ağlamak Şark halklarının ilkin adetlerinden olmuştur.Hatta daha kadimlerde insan cenazeleri serdabalara koyulanda,suya atılında,kesrler üzerinde koyulanda,oda atılında evvelce cenazenin etrafına dövre vurup ağlayar,sonra defn merasimini icar ederdiler.Me'lum olduğu kimi torpağa defn etme nispeten sonraki merasimlerden olmuştur.Vakt ile E.Hakverdiyev yazdırdıki,"Kadim Azerbaycan'da ölen büyük kahramanlar üçün ağlamak bir adet idi.Kahraman ölen günü camaatı bir yere toplayardılar.Toplantıya

“yuk”deyirdiler.Toplananlar üçün konaklık düzelerdi,hususi devet edilmiş “yukçular” ise ikincimli kopuz çalıp oynayardılar¹.Kopuz çalıp okumak kadimlerde adet olmuşdur. Karaoğlu dastanında okuyuruk:....İndi yeri, handedemini hayla gelsin, bu oğlumun adın koysun. Men ölürem, kopuz çalsın, ağu döysün.

Dedem geldi, kopuz çaldı, ağu döydü. Sedrek Beyin adın koydu Karaoğlu Bey.Karakoyun Karanlığını göz yaşanan götürdüler, kopuz çalıp, ağu döyüp son menzile ötürdüler².

Göründüyü kimi, ölen kehreman vasiyyet edir ki, onun cenazesi üstünde kopuz çalıp ağu döysünler.Demek, E. Hakverdiyev'in dediyi kimi , ağuculukb daaaaaha kedimden halk arasında meşhur olmuş,

Yas merasimlerinde ağıları kopuz müşayiet etmiştir. Sonralar müeyyen tesevvürlerde bağlı cenaze etrafında reks etmek, kopuz çalmak aradan kaldırılmıştır. Bu gün dünya halklarının birçoğunun yas merasimleri müsiki ile müşayiet olunur.Ehtimal ki,bizde yas merasimlerinde müsikinin aradan çıkması İslam dininin müsikini haram bulması ile bağlı olmuştur. Yeni defn merasimlerinin yaranması ile elekadarme'lum olduğu kimi, defn merasimlerin müsiki yeniden dahil olmağa başlayır.Onu da demek yerinde düşer ki, ister tarihte, isterse de müeyyen merhelede halkın maişetinde müsiki ile müşahide olunan merasimler olmuştur.Meselen, muhtelif dövrlerde vaktsız ölen cavanların, övladsız ölen tanınmış şehsiyyetlerin müsiki ile defn olunması hatırlerde yaşayır.

Yas merasimlerinde okunan ağılar bu gün tekce bayatı şeklinde yazılmış numunelerde mehdutlaşmıştır.Halk içerisinde onların daha evvellerde yaranan numunelerinden de bize gelip çatanı var.

Sel geldi,
Belden oldu
Kan kusdu,

Yelden oldu.
Bay düştü
Sarayıma

Ve yahut:

Gün batdı,
Kana kaldı,
Ay doğdu.
Dona kaldı.

Zülfü kıızılı
Kızım...
Kebir kıızılı
Kızım...

Nümunelerden aydın görünür ki, onlar bayatı şekilli ağılardan evveldir,burada Oğul Hay, Vay Vergil, Harayıma kitapları onların Kitabi-Dede Korkut üslubu ile bağlılığı ehtimalını doğurur. Ehtimal ki, bu tipli ağı nağmeleri daha kedimlerden yas merasimlerinde feal mövke tutmuşdur.

Sonralar ise bayatı şekilli ağılar yaranmış ve yas nağmeleri içerisinde üstün mövküye geçmeye başlamışdır:

Sarı gül
Sarı gonca, sarı gül
Bilidin solasisan
Açmayayaydın barı gül.

Navat istedi
Kuşdan kanat istedi
Elin sınsın yad oğlu
İkid mürat isstedi.

Yas neğmeleri içerisinde cenazenin dövresinde oturup hor ve yahut ayrı-ayrı kadınlar, bir çok hallarda ise ağıcılar terefinden okunan Şahsey-vahsey neğmeleri de vardır. Bu neğmeler feryad koparan ananın, bacının, gelinin dilinden de ucalır:

Gelen balan olaydı,
Yurdum talan olaydı,
Ölümün yalan olaydı
Şahsey-vahsey,
Vahsey-şahsey...

Yaman gülüm daldadır
Karvan geldi yoldadır
Keher atın yaldadır.
Şahsey-vahsey,
Vahsey-şahsey.

Yas merasimlerinde merswiyeler vefat edenin şanı, şöhreti ile bağlı merasiyelerle yanaşı, din kadimlerini, imamların adı ile bağlı revayetler danışar, muhtelif merasimler okuyardı. Son illerde yeni defn adetlerinin yaranması ile bağlı bu kimineğmelerin ifasına yas merasimlerinde demek olar ki, tesadüf edilmir.

Halk içerisinde beş günlük dünya tesevvürü ile bağlı merasimler devardır. Yeri gelmişken demek lazımdır ki, Avesta'da ruhların yad etme En'enesi ile bağlı zerdüşüler terefinden keyd olunan bu mersimin adı dilimize tercüme edilerken yanlış olarak Dede-Baba günü merasimi kimi verilmişdir. merasim köhne ilin sonu-yeni ilin -Nörvüzü gelmesi erektesinde icra olunur.

Zerdüşilikle bağlanan bu merasimin kökleri eslinde daha kadimlere gedip çıkar. Faktlar gösterir ki, hemin merasim zerdüşilikten hele heyli evvel kadim Türk, Ereb, Yunan ve Roma tayfaları içerisinde demövcud olmuşdur.

Kadim Şarkda bir sıra me'lum tekvimlere göre il 360 günden ibaret olmuştur. Hemin tevimlerde 13-cüay cemi 5gün davan etmiştir. Kaddim insanlar bu ayın evvelinde ölmüşlerin ruhunu yadetme merasimi geçirmişler. Bundan sonra bütün beş günü yemiş, içmiş, iş, eylenmiş, günlerini ancak dincelmek ve istirehet etmekle geçirmişler. Belelikle, 13-cü ay adamların hetirinde dünyanın beş günlük olması anlayışı da buradan yaranmıştır.

Professör Musa Adilov bu merasimden behs ederken yazır ki, kedim zamanlarda ilin üzüldüğü ve ayları teşkil eden günlerin mikdarı hakkında mahtelif halkların tesevvürlü muhtelif idi. Odur ki, bir-birinden farklı teknik sistemleri yaranmıştır.

Başkalarından farklı olarak kedim Misir tekviminde ilin üzüldüğü nisbeten dekik nezere alınır. Misir tekvimlerinde il 356 gün hesab olunur ve her biri otuz günden ibaret olan onik, i hisseye bölündür. Kalan beş gün ise elave hesab

edilirdi. Artık kalmış hesab edilen buberş gün bayramlara, ölüler için duaya , günahların bağışlanmasıına hasr edilirdi . Bu tekvim reaj güneş ilinden tehminen 6 saat nazara almındı. Odur ki, her dört ilden biri orada bir gece-gündüz itmiş olurdu.

Misir tekvimi Babilistan tekvimi esasında düzeltildi. Babil tekvimine göre her biri 30 günden inaret olan 12 aya bölündü (Misir tekvimi kadim Sasaniler döneminde İran'da ve Ermenistan'da işledildi).

Profesör M. Adilov daha sonra gösterir ki, 11. esrin meşhur alimi Biruni diğer Şerk tekviimleri gibi Zerdüştî tekvimi hakkında da etraflı malumat verir. Bu tekvime göre evveller bu elave beş günlük ay ilinin sonuna düşündü ve çok mühüm bir dini bayramla elakadar idi . Bu beş günlük ay ölenlerin ruhuna ehtiram , hörmət ayı hesab olunurdu . Sasaniler döneminde kadim Farslar buna Seadet (hosbehtlik)ayı adı vermiştir. Tetkikatçılar gösterirler ki, güneş ilinin $12 \times 30 + 5$ terzinde hesaplanması bütün kitelerde bir sıra halklar arasında tetbiq edilmişdir⁴.

Halk yaratıcılığında ve eleced de klassik edebiyatta dünyanın beşgününlük olması ifadesi de ehtimal ki, buradan yaranmıştır. Yukarıda deyildiyi gibi kedim tesevvürler göre insan yalnız bu beş günde bütün dünya lezzetlerini daddığı için onlar dünyanın manasının bu beş günden ibaret olması kenaetine gelmişler.

Zerdüştilik ve İslam dini bu merasimi özünemahsus çalarlarla zenginleştirmiştir. İslam tesevvürleri merasimin hakiki mahiyyetini deyişdirmiştir. Bu gün halk arasında yaşayan ruhlari hatırlama merasiminde növruza bir gün kalmış adamlar kabristanlığı gedir, dede-babalarının kabri üstünü sahmana salır, üzerinde gül , çiçek ekirler. Günün ikinci yarısında kabir üzerinde dini merasimler icra edilir. Evde körek asılarken dede-babanın ruhu hatırlanır, onların adına kazan asılır.

Bu mersimde okunan nağmelerin ekseriyyeti dini hareket taşıyır.

Yas merasimi neğmeleri halkın meşet hayatında mühüm yer tutmuş, onlara halkın çoxsrlık adeti, enenesi, dünyabaklısı ifade olunmuştur.

Ele ağrı numuneleri de vardır ki, onlarda üzgür gurbetle bağlanır, analar ayrı-ayrı Mukeddes günlerde Kebri-mezarı mme'lum olmayan ezizleri-erleri ve gardaşları hakkında okuyurlar:

Gar daşdan
Seçilermi gardaşdan
Tebriz yolu bağlandı
Ayrı düşdüm gardaşdan*

Veten ve gurbetle, ayrılık ve hesretle bağlı hele yüzlerle teze-ter ağları vardır ki, onlarda halkımızın min bir kederi ve hesreti ifade edilmişdir.

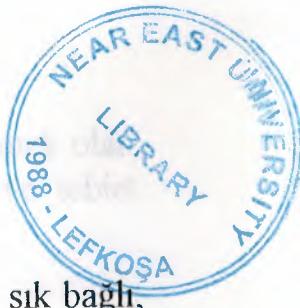
1- E.Hazberduyev. Seçilmiş eserleri, 2 cilt, Bakı, 1957, s.392.

2- Karaoğlu. Azerbaycan dastanları, Bakı, 1977, s. 71.

3- Kasim Kerumov. Mütselman merasimleri ve bayramları. Şeriat ve onun sosial mahiyyeti. Bakı. 1987, s.30-87

4- Musa Adulov . Niye bele deyirik ,Bakı, 1982,s. 57-59.

* Hoyrattı bize vermiş folklorşunas K.Paşayev 'e minnetdarık.

İNANÇLAR

Şifahi poeziyamızın yaranması uzun çeken, hayatı derketme ile sık bağlı, zaman geçdikçe teknilleşen bir yaratıcılık prosesidir. Halk yaratıcılığının birçok janrı insanın tebiatda görüp müşahide etdiği hadiselere inamı ile baplı olmuşdur. Bu inam sınaklardan, tecrübeilerden geçirildikten sonra katılmış ve müstekil janra çevrilmiştir. Şifahi poeziyanın bir sıra ilkin janrları kadim insanları, M. Korkinin gösterdiği gibi, öz emellerini yüngüllesdirmeye çalışmalarından ve hemcinin söz kuvvesi ile sehr ve efsun usulleri ile tebiatin insana düşmen olan belalarına tesir etmek arzuları ile bağlı yaranmıştır.

F. Engels kadim Yehudi ve Kaldey medeniyetinden danışarken sehr ve efsunun incesenetin yaranmasındaki rolünü hususi kayd etmiştir. Kadim halkların inam ve etikatlarla bağlı yaranan sehr ve umumiyyetle incesenetinin derin köklü zemini olmuştur.

İnanç-Azerbaycan şifahi yaratıcılığının arkaik janrlarındandır. Bu janr halk arasında sınama, yozum, yozma, inam adları ile de yayılmıştır.

Evvela, halk içerisinde muhtelif adlarla yaşayan inancı yozum ve yozma adlandırma olmarmı? Tebii ki, yok. Çünkü yozme ve ya yozumda halk inamı katileşmemip. Burada inam hele ehtimal, güman, ferziyye şeklindedir. İnanç sınama adlandırmak da doğru olmaz. İnançda sınamaya esaslanma bir elemet, hususiyetidir. İnanç daha geniş mefhumdur, inanç sınamalarla tesssssdiklenir. Muhtelif sınamalardan sonra inançda inam katilesir. İnançlar sınamalar neticesinde katilen hökümler bedii ifadesidir.

Sınama halk yaratıcılığının aşık, karğış, efsun, cadu, atalar sözü gibi janrlarının yaranmasında mühüm rol oynamıştır. Halk öz müşahidelerini yoklamak, kati müeyyenleşdirmek meksedi ile sınaklar geçirmiş, sonra ise fikrini hokm şeklinde katileşdirmiştir.

İnançların yaranma sebeplerini kediş mifolokiyalarda, esatırlerde aktarmak düzgün olmaz. Şüphesiz ki, esatır inamlarla bağlı inançlarda yaranmıştır ve bu gün halk inançları içerisinde onlar müeyyen yer tutur.

İnancın yaranması ilkin merhelede rea hayat hadisesi ve şeraiti ile bağlı olmuşdur. Kadim insan ova yola düşerken kabağına boş kab çıkarır. Akşam ovdan eli boş kayıdır. Bir neçe defa boş kabı sınayır. Görür ki, kabağına boş kap çıkışında işi uğursuz olur. Başka defa dolu kabı sınayır, işi uğurlu olur. Belelike, sınamalar neticesinde kati inama esaslanan inanç yaranır. Kabağına boş kabla çıkışında getdiğin yoldan geri kayıt.

İbtidai insan aile, meiset hayatı, tebieti derk etme prosesinde rast geldiği yüzlerle hadiselerle bağlı inançlar yaratmıştır. Kadim insanın çoksaheli emek hayatı, real ve mifik tesevvürleri, astral görüşleri halk inançlarının yaranmasına mühüm te' göstermiştir.

Umumilikde Azerbaycan halk inançlarını aşağıdaki kimi tesnif etmek olar: Meşet hayatı ile bağlı olan inançlar; Bitki, çiçek, od, su, torpak ve tebiet hediseleri ile bağlı inançlar; Astral tesevvürler sayesinde yarananlar; Esatırı görüşlere bağlı inançlar.

Meşet hayatı ile bağlı inançlar. Halkın gündelik meşet hayatı muhtelif inam ve itikatlarla bağlı olmuşdur. Hele çok kadimlerden başlayarak adamlar gündelik meşet hayatında rast geldiği bir çok hadiselerle bağlı inam ve etiket yaranmış, onları sinakdan geçirmiş, bütün bu sinakdan ise şifahi yaradıcılıkda muhtelif janrlarda öz bdii ifdesini tapmışdır. Meselen, Çöreği bir ellen kesmezler, nahar vakdı danışmazlar, Süfreye duz dağılanda dava düşer, Elden çörek sıçrayanda sevinerler ve s. Kimi inançlar sinaklardan çıkarılmış müşahidelerin neticesi kimi yaranmıştır.

Kadim insanların ilkin tesvürlerde uğur ve uğursuzluk anlayışları ile bağlı sinaklar geniş yer tutmuştur. Bir sıra ilkin inamların yaranması da bununla elakadar olmuşdur. Uğur ve uğursuzluk esasen iş arkasında getme, seyehete çıkma ve elecede gündelik meşet hayatı çerçivesindeki müşahidelerle elemetdar olmuşdur. Boş kap, kara pişik, küren kozbel kabı (kadın), boz dovsan uğrsuzluk remzi hesab edilmiştir. Bu inamlarla bağlı yaranan inançlar halk içerisinde geniş yayılmıştır: Kabağına boş kabla çıksalar, getdiğin yoldan geri kayıt, Kozbel karının üzü düşeriksiz olar.

Kabağından kara pişik geçse, işin uğrлу olmaz, Kabapından dovsan kaçsa, ovun boş geçer ce s. Gözellik, ehlakilik, hebercilik, gözdeyme, nezerle bağlı sinaklar inançlarda aks olunmuştur. Bu gün meşet hayatının ele bir sehesi yokdur ki, halk inançlarında aks olunmasın.

Toy ve yas merasimleri, ayrı-ayrı ayinlæle baplı inançlarda halkın muhtelif dövülerdeki ehlak kaydaları, görüşleri aks olunmuştur. Doğum, ölüm, adkoyma merasimleri aks ettiren inançların halkın şifahi yaradıcılığında daha kadimlerden yarandığı güman edilir.

Tebiat hediseleri, bitki ve heyvanat alemi ile bağlı inançlar. İnançların büyük kisimi tebiat hediseleri, bitki ve heyvanat alemi ile bağlı yaranmıştır. Yağışın yağması, günün çıkışması ile elekadar inançlarda halkın mehtelif sinaklarının neticesi umumileşdirilmiştir: “Baltanı üzü yukarı koysan yağmur yağar”, “Tısbağanı ayağından assan yağmur yağar”, “Ay tutulanda gülle atarlar”, “Ay tutulanda mis kabları döyerler”, “Gün batan vaht evi süpürmezler”, “Ziyarete gedende evden gün doğmamış çıkarlar” ve s.

Canavar, at, it ile bağlı inançlar da halk arasında geniş yayılmıştır. “kurt üzü mübarek olar”(Kitabi Dede Korkut), “At muratdır”, “Yukuda at gören murada yeter”, “At balın kapıdan asan bereketli olar”, “İtin ulayani bereket getirmez”, “it köye hurup dildali gelerse, heyir olmaz” ve s.

Uzun müddet yağışların yağması, çayların daşması, kuraklığın olması inançlarda aks olunmuş, halkın muhtelif ayinleri icra etmekle insanlara büyük zarar vuran bu tebiat hadiselerini ram etmeye çalışmış ve inançlar tyaratmışlardır:

“Çok yağış yağanda ananın ilki baltanı yere vursa yağış keser”, “Kuraklık olanda çakmak daşını suya salsan yağış yağar”.

Bir sıra bitkiler, çiçekler, otlar, ağaçlarla bağlı yaranan inançlarda simvolizm dönrünün izleri nezere çarpmaktadır: sehre yolları müeyyenleşdirilmiş-kutbler dürüstleştirmiştir, kasırga ve fırtınanın başlanma ve sakitleşme müddeti hesablanmış, orta asır müneccimlerinin esası koyulmuş, yukular yozulmuş, fallar açılmıştır. Bütün bunlarla bağlı halkın inamları yaranmıştır. Antropomorfik tesevvürlerin yaranması, sema cisimlerinin insan şeklinde resvüür edilmesi, Ay, Güneş ve yıldızlar hakkında inam ve tesevvürler yaranmıştır ki, bunların bir çohu da inançlarda mühafize olunup bu güne keder yaşanmıştır: “Beht ulduzun gören hoşbaht olar”, “Ulduzu akanın akanın ömrü sona yeter” ves. İnançlar yaranmıştır.

Halk inançlarında kozmokonik, astral tesevvürler de mühüm yer tutur. Sema cisimleri, hususen Güneş, Ay, Zöhre, bir sıra uluzlarsistemi , kehkeşan ce s. Hakkında inançlarda yaşayan yarımefsane ve hekiketler kalmaktadır. Kozmokonik ve astral tesevvürlerle bağlı halk inançları daha ilkin tesevvürleri eks etdirdiğinden onlar yarahis etibarı ile daha evvellere aiddir. Astral tesevvürlerle bağlı inançlarda meiset hayatının müeyyen cehetleri, doğum, adkoyma merasimleri ile bağlı bir sıra görüşler aks olunmuştur. Halk arasında doğuşla bağlı yaranan inançların bir çogunda doğulacak uşağın müeyyen hususiyetleri –onun kızımı, oğlanmı olmasını, cengaverliği ve iğitliği, cemiyete tutacağı mövke şerh olunmuştur. Meselen, kadın uşağa kallığıni bilenden sonra ilk çerşenbe seher tezden durup semeya bakanda Güneşi görse kızı, Ayı görse oğlu olar. “Ay ışığında doğulan uşak sakit, ayın karanlığında doğulan uşak iğit olar”, “Ayın on beş gününün tamamında doğulan uşak göyçek olar”, “Gün batan vakt doğulan uşak günün gurbette geçirer”, “Gün doğan vakti doğulan uşak cengaver olar” ve s.

Esatiri görüş ve tesevvürlerle bağlı inançlar. Halk inançlarının müeyyen hissesi esatir tesevvürlerle bağlı yaranmıştır. Bunların bir kismi Türk tayfalarının mifik tesevvürleri ile elekeder olmuşsa, diğerleri zerdüştilik görüşleri ile bağlı yaranmıştır.

Ayrı-ayrı kultlar, hususen su kultu ile bağlı inançlarda daha kedim inançların izleri nezere çarpmaktadır. “Su içeni danişdılmazlar”, “Su içeni vurmazlar”, “Su içeni ilan vurmaz”, “Pis yuku görende suya danişmazlar”, “Kaynar suyu yere atmazlar”, “Şer karışan vakt yere su atmazlar”, “Korkana su verirler”, “Korkduğun adamın elinden su içirirler” ve s. Suyun mukaddesleştirilmesi bir sıra başka halklarda olduğu kimi, Türklerde de hele kadimlerden mövcut olmuştur. Su ilahesi Nahid antropomorfik süretinin yaranması de tesadüf deyil ki, cuya olan böyük inamın neticesi kimi meydana çıkmışdır. Su kultu ile bağlı yaranan mifik tesevvürler sonralar Türkçilli halkın mifolojisinde silsile süjetlerin yaranmasına sebeb olmuştur.

Odla bağlı inançlarda odun mukaddesi remzileşdirilir. Bu inançların büyük ekseriyyeti zerdüştlikle elekadar, oda sitayıyle bağlı yaranmıştır. Torpakla

bağlı halk içerisinde çoklu inanç yaranmıştır. Meselen, “Cefat edenin gözü açık kalarsa, eline torpak koysan yumular”, “Vefat edenin gözüne eziz adamı torpak tökerse, gözü

Torpokdan doyar”, “Ölüme yakın torpak gurbetten çekip getirer” ve s.kimi numuneler torpak inamı ile bağlı yaranmıştır.

Halk poeziyasının maraklı janlarından olan inançlar ibtidan tesevvürleri eks etdiren halk yaradıcılığı janlarından biri kimi ehemmiyetlidir.

ANDLAR

Şifahi poeziyanın ilkin janlarından biri de andlardır. And kadim insanların mukaddes hesab ettikleri varlıklara bağlı inamla yaranmıştır. And içmek iki merhelede çok mukaddes hesab edilmiş, bir sıra halklarda andı pozmak üstünde en ağır cezalar tetbik edilmiştir.

Hele çok kadimlerden anda inam kuvvetli olmuşdur.

Evvelen, insanın muhtelif tesevvürleri ile bağlı andlar yaranmıştır. İnsan yere, göge, suya, oda,güneşe,aya mukaddes varlık kimi bakmağa başladığı zamandan onun tesvvürlerinde ve bedii yaradıcılığında ilk andlar yaranmıştır: “Ay hakkı”, “Gün hakkı”, “Torpak hakkı”, “Yer hakkı”, “Göy hakkı”, “İşık hakkı”, “Su hakkı”, “Yol hakkı”, ve s.

Nisbeten sonralar insanların sitayış ettiği varlıklara, bereket ve kytsiyete and içme en'enesi meydana gelmiştir. “Duz hakkı”, “Bereket hakkı”, “Duz-çörek hakkı”, “Çörek hakkı”, “Un hakkı”, “Ne'met hakkı”.

İnsanların tesevvür hudutları genişledikce yeni-yeni andlar yaranmış, ata, ana, baci, gardaş, eziz adamlarla bağlı andlar halk yaradıcılığını zenginleştirmiştir: “Anamın canı üçün”, “Atamın canı üçün”, “Bacımın canı üçün”, “Bacım canı”, “Dedem canı”, “Dayım canı”, “And olsun balamın başına”, “Nenemin canı üçün”, “And içерim dayımın canına”.

Dini tesevvürlerin insasının şifahi yaradıcılığında hökmran mövke tutması ile elakedar yaranan andlar daha geniş yayılmışdır. “Allah hakkı”, “Allaha and olsun”, “Allah’ın dergahına and olsun”, “Billah”, “Sumallah”, “İmam hakkı”, “İmam hüseyin hakkı”, “And içерim İmam Hüseyne”, “Peygamber hakkı”, “Pir hakkı”, “Övliye hakkı”, “Eli yolu hakkı”, “On iki imam hakkı”, “Mezheb hakkı”, “Kur'an hakkı”, ve s.

Muhtelif inkişaf merhelesinde insanın mukeddesleşdiğini, e'tikad etdiyi varlıklar, sitayış etdiyi predmetler ve canlılar andları doğurmuştur. Meselen, halk arasında bele bir and var: “Dağ hakkı”. Şüphesiz ki, andın yaranması müasip tesevvürlerde elakedar olabilmez. “Dağın Allah, hami, angon olması insanın ibtidai tesevvürleri ile bağlıdır. Türk mifologiasında dağ angonu, Allah’ı , insanları ,tebietin bütün felekelerinden hifz eden hamidir. Kazak, Özbek, Uygur, Karakalpak ve Kabarda-balkar halklarının şifahi yaradıcılığında dağ angonunda dağa daha tez-tez tesadüf olunur.

Görüldüyü kimi, şifahi nitktde yaşamakda olan her bir halkın özünemehsus tarihi, etimoloji kökü, esası vardır. Onların her birinin araksında halklarımıza müeyyen tarihi inkişaf merhelesindeki hayatı, meşeti, ehlak ve tefekkür terzi yaranır. Büyük yüzillikler arkasından süzülüp gelen bu şo'lelerin, şefeklerin her birinde bir esrin, bir kerinenin sırları gizlenmektedir.

ALKIŞ VE KARGİŞLAR

Kedim insanlarda heyir veşer anlayışları yarandıkdan heyatda onlar iiki kuvvetli amille-heyir ve şerle karşılaşmalı olmuşdur. Heyir onları heyat şeritinin, meşetinin yakışlaşması, gündelik ehtiyaçlarını aradan kaldırmağına kömek etmiş, bu tesevvürlere bağlı muhtelif sujetler ve sujetler sistemi yaranmış, mifolojik tesevvürlerde ibtidan insanöz heyirgahını renzileşdirmiş ve onu heyir allahı seviyesine yükselmiştir. Eyni münasibet şerle bağlı yaranmıştır. Şer kuvveler halkın tesvüründe daim pislenmiş, onun insanın şerine çalışan, onu felakete salan, başına felaketler getiren bir kuvve kimi remzileşdirmiştir. Nehayet, esatiri tesevvürlər Şerkde allah kudretine yükseltilmiş ve ona mifik şer tanrısi kimi bakılmıştır. Muhtelif halklarda olduğu kimi, Şerk halklarının esatiri tesevvürlərində, bu tesevvürlər esasında yaranan kanun kitaplarında heyir ve şer allahları şehslendirilmişdir. Bu varlıklar insan cildindde görmek isteyi tekce kedim türk tayfaları içerisinde değil, umumiyetle, kedim insanın hayatı derk etmesinin esas merhelelerinden biri olmuştur. Heyir ve şer allahlarının yaranması ise kedim tesevvürlerde heyiri alkışlamak, şeri ise kargasılamak anlayışını yaratmıştır.

Alkış ve kargasılar bugün bize "Kitabi-Dede Korkut", şifahi yaradıcılığın nagil, dastan ve s. Kimi janrlarının dahilinde, hable yazılı edebiyyatda ayrı-ayrı obrazların dilinde gelip çatmışdır. Alkış ve kargasılar son illere kadar müstekil janrı kimi toplanıp neşr edilmemiştir. Onların be'zi nümuneleri 19. asrda çap olunan bir sıra mecmüelerde, o cumleden SMOMPKmecmüsünde neşr edilmişdir. Alkış ve kargasıların be'zileri ise "Azebeycan klassik edebiyyatı kitaphanesi" çokciltliyinin birinci kitabında, "Neğmeler, inançlar, alkışlar" kitaplarında verilmiştir.

Şifahi poeziyamızda, hususen halkın danışık dilinde alkışlar geniş yayılmıştır. Onların bir çokunda kedim tesevvürlerin izleri aydın nezere çarpmaktadır: "Suçan ömrün olsun"², "Çöreyin bol, suyun serin olsun", "Allah evezin versin", "Çırağın gür yansın", "İşığın sönmesin", "Odun sönmesin", "Torpağın rahat olsun", "Namerde mohtac olmayasan", ve s. Kimi alkışlar insanların gündelik hayat tecrübesi esasında yaranmıştır. Sözün magik kudretine inamın çok güçlü olduğunu vakıtlarda insan tesevvürlерinde bele bir inam hükümları idi ki, herkesin ünvanına deyilen hoş söz, alkış-uğur, bed söz, kargası ise uğursuzluğa sebeb olur. Hetta halk arasında bele bir ifade de var: "Halk deryasının kapısı açık olan vakt alkış(kargası) etmişdir". Günün ele vaktleri,

hefteden, ayın ve nehayet ilin ele günleri vardır, bu vaktler bu alkış ve kargışlar heyata geçermiştir.

Halk içerisinde ağızı fal olan alkış ve kargışlar vardır. Tesadüf deyil ki, filankesin alkışı ve kargışı fal olur. Adeten seher tezden, subh çağığında günde mamişdan ve günorta vakrı söylenen alkış heyata geçermiştir. Kargışı ise şer karışan vakt, hava toranlaşan vakt söyleyerdiler. Halk arasında bele bir inam vardır. Subh üstü, gün doğan vakt olunan alkışlar insanları muhafize eden hamilere daha tez çatarmış. Şer karışan vakt kargış eden kadınlar yakasını çırıp sinesini açar ve belelikle, kargışı daha keserli etmek için onu be'zen müeyyen ritimler üzerinde zümzüme ederler. Deyildiyine göre, kadınların yakalarını çırpması kargışı ana südü ile elakalandırmak en'enesi ile bağlı olmuştur. Müeyyen tesevvülere göre köpelere süt verilen, analık şerefine yetenler insanları hami eden ruhlara daha yakın olduğundan, onların sesi hemin ruhlara daha tez yetiştiğinden kadınlar yakalarını çırpmış, kargış ederken ana olduklarını hatırlamağa çalışmışlardır. Adeten ananın zehmetini itirenlere söylenen kargışlarda bu en'enenin müeyyen izleri korunup saklanmıştır: "südüm burnundan gelsin", "Ana südüm gözünü tutsun", "Südüm buluk-buluk gözünden gelsin", "Südüm sene haram olsun" ve s.

Ataların dilinden deyilen kargışlarda da keskin me'na aks olunmuşdur Ata kargışları içerisinde aşağıdakiler hususile seçilir: "Çöreğim gözünü tutsun", "Allah zehmetimi gözünden getirsin", "Zehmetim gözünden gelsin", "Heç heyr tapmayasan", "Allah gözünü çıkarsın", "Cavabını Allah versin", "Ata adım kessin seni", "Yer, göy, sene kenim olsun", "çörek sene kenim olsun", "Çörek athı olsun, sen piyada" ve s.

Alkış ve kargışlar geniş nüfus dairesinde malik olup insanların hayat ve meișetinin çok muhtelif sehelerini ehata edir. Be'zi numuneler, ayinler mühafize edilmiş ve ya bize gelip çatan alkış ve kargışlar hemin tesevvürlerin izi kimi halkın hefizesinde yaşayarak bu güne kadar gelip çatmışdır.

Halk arasında yaşamakda olan alkış ve kargışları aşağıdaki kimi tehmini gruplaşdırır: Merasimlerle elakadar yarananlar; Meişet hayatı ile bağlı alkış ve kargışlar; Mifoloji ve dini tesevvürlerin te'siri ile formalaşan mümineler.

Halk arasında müeyyen merasimlerle bağlı yaranan alkış ve kargışlar içerisinde "Beylik hamamina gedesen", "Beylik tahtını görüm", "toy şirnini yeyim", Beylik goncanı tutum", "gelinlik kinana gelim", Kinana gelim", "Gelinlik lampanı yandırıım", "Güzgünü bezeyim (tutum") ve s. Alkışları toy merasimi ile elakadar yaranmışdır. Eyni ile yas merasimi ile bağlı yaranan ve ya insanın ölümünü arzulayan kargışlar da vardır: "Adın daşlara yazılışın", "Adını adlara koyum", "Yuyucuya kalsın paltarın", "Yuyucuya verim paltarın", "Halvanı yeyim", "Halvanı çalım", Başının üzerinde şam yandırıım", "Boyna kemiş ölçüm" ve s. Kimi kargışların ise yas merasimi ile bağlı yarandığı aydın görünür.

1-Bu barede etrafı bak: Azad Nebuyev. Azerbaycan Folklorunun janrları, s. 54-62: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyyatına Dair Tedkikler, 6 Kitap, Bakı, 1982, s. 109-110.

2-Kitabda verilmiş bütün nümuneler müellifin "Azerbaycan Folklorunun Janrları", "Neğmeler, inançlar, alkışlar" kitabından götürülmüştür.

EFSUNLAR

Şifahi poeziyamızda lirik növün janrlarından olan efsunlar halk arasında ovsunlar adı ile yaşamakdadır. F.Engels kedim haldey medeniyyetinden behs ederken gösterirdi ki, haldey medeniyyetinin yaranmasında sehr ve efsun mühüm mövkeye malik olmuş, ilkin poetik sistemlerin yaranmasına halledici te'sir göstermişdir. Türk tayfalarının ilkin magik tesvvürlerinin poetikleşmesi, şifahi yaratıcılıkda eks olunma dövrünün mehsülü olan efsun-ovsunlar müeyyen merhelede ibtidan insanın gündelik meiset hayatında, hayatı derk etme ve öz bildiyi kimi ifade etmek prosesinde mühüm mövke tutmuşdur. Zaman geçdikçe, tebietin sırları insan üçün açıldıka efsun-ovsun tesevvürleri de zeiflemiş, bir janr kimi o, arkaikleşmişdir. Lakin efsun mehv olub, aradan çıkmadığı kimi, mütekil janr şeklinde yaşamış, şifahi yaratıcılığın muhtelif janrlarına motiv, element, ünsür ve s. Şeklinde sepelenmiştir.

Efsun sözün gücüne inamı eks etdiren bir janrdir.Bu janrda okşar sesler, okşar sözler vasitesi ile insan psikikasına, tebietdeki eşyalara te'sir gösterilir, sözün gücü, te'siri, inamın tentenesine çevrilir.

Efsunların yaranmasında halk inamından geniş istifade edilmişdir. Bir sıra efsun ilk bakışda inamca benzer gususuyetine göre ayırmak çetin olur. Elde olan meteriallar efsunları aşağıdakı kimi gruptaşdırmağa imkan verir:

Tebiat hediselerini ram etmek üçün yaranan efsunlar; İnsanın hayat ve yaşayışını te'min eden bitki ve heyvanları korumak meksedile yaranan efsunlar; İnsanın gündelik meiseti ve sağlamlığı ile elekadar yaranan efsunlar.

Başka janrlar kimi, efsunlar da halkın şifahi yaratıcılığında konkret yere, ünvana malik olmalıdır.

Her bir efsunun ne maksatla yarandığı bilinmelidir. Gonkret obyektden kenarda efsun yokdur. Odur ki, efsunları toplayarken ve ya grublaşdırarken müeyyen prinsipler esas götürülmelidir. Bu prinsipler ise efsunların özünde cemleşir.

Tebieti özüne tabe etmek meksedile söylemiş aşağıdakı efsun öz kedimliği ile seçilir:

Su sepdim,
Suyun sepdim.
Arana

Suyun sepdim.

Halk arasında yağış yağırmak meksedile söylemiş bu efsunun şehri beledir: bir deste adam eline su dolu kab gotürür, elini kaba salıp ovcunu su ile doldurub suyu göye atır, su yere yağış şeklinde töküller, efsuncu ise deyir:

Su sepdim,	Dereleerde
Suyu sepdim	Göldü ho.
Arana suyu	Su sepdim,

Sepdim....
Dağdan gelen
Seldi ho,

Suyu sepdim.
Arana suyu
Sepdim...

Halk içerisinde uzun müdet kuraklık olarken müeyyen mukaddes ocaklardan götürülmüş daşları ten daşları ortadan delip suya saçardılar. Meselen, Kuba-Konarkend zonacında Baba dağından getirilmiş yeddi daşı ortadan delip bir ipe düber ve ananın ilki olan kız kız uşağı onu salıp ipin ucunu sahildeki ağaçlardan birine bağladı. İlkin baplandığı adeten karaağaç ve ya fındık ağacı olmalı idi. Daşlar suya salınarken bir deste daşı suya salmağa gelen horla okuyardı:

Daş başım,
Yaş başım
Yaş oldu
Üst-başım.

Sonra daşı suya salardılar. Bu vakt ise esas efsuncu okuyardı:

Suda daşim,
Kuda daşim.
Baba daşim
Geler.
Getmez
Yağışım...

Sonra ise daşı suya salmağa gelenler hamı horla okuyardılar:

Daş başım
Yaş başım
Yaş oldu
Üst-başım.

Seher hamı durub gorerde ki, yeğış yağır. Baba daşını sudan çıkarmayınca yağış kesmezdi.

Me'lumdur ki, hele çok kedimlerden arasikesilmez yağış zamanı güneşin çağırış nemeleri halk arasında kedim yayılmışdır. İbtidan insanlar bu görüşle bağlı efsunlar da yaratmışdır. Onlardan biri beledir: Güneşin çıkışmasını arzulayan Baba dağından getirilmiş daşı külde bastırır ve ocakda demir aşısı bisirilir. Adeten demir körek kaşık olur. Kemiri ananın ilki çalmalıdır. Efsuncu basdırılan daşın üstüne közleri yıga-yığa efsunun sehr hissesini okyur:

Kodu daşı
Odu daşı

Kodu kessin
Yağışı.

Sonra ise ocak başına yiğisanların müşaiyeti ile davam edir:

Odu daşı	Konak gelsin
Budu daşı	Hodubaşı
Bulutların	Getırsın
Kudu daşı	Kızl günü
Bişirmişem	Aparsın
Kemir aşısı	Yağışı

Ocak başına yiğilanlar ahırda birlikde okuyurlar:

Kodu daşı
Odu daşı
Kodu kessin
Yağışı.

Azerbaycan halkı içerisinde daşla yağış yağırmak efsununun kedim kökleri vardır. Eslinde bu efsun özü çok eski çağlarda halk arasındaki “Yada”, “Ada”larla elakelendirilir. Yağış yağırmak için çok kedimde muhtelif ayinler icra ederler. Onlardan biri de beledir: “Efsuncu üstü yazılı kara taşı suya salıp bir neçe adamın iştirakı ile horla okuyardı:

Ada, ada, ada, hey,
Yada, yada, yada, hey
Adam adamı tutdu,
Yadam, yadami tutdu...

Efsuncu tek okuyardı:

Yadam gür huya düşdü,
Yadam gür suya düşdü
Yadam kara daş oldu,
Yadam yaman yaşı oldu.

Hor yeniden tekrar olunardı:

Ada, ada, ada, hey,
Yada, yada, yada, hey
Adam* adamı tutdu,
Yadam yadami tutdu...

“Yada”nın yağış yağdırma efsunu ile bağlı olması barede ilk defe M. Kaşgari me'lumat vermişdir. V. V. Radlov “Yadanı” yağış yağdırın daş, S. E. Malov ise efsuncu kimi izah etmiştir**. Türkдilli halkların yaratıcılığında yadanın-juda, çada, sata, dada şeklinde yayıldığı keyde alınmıştır.

Kırgızlarda yada “Jantaş”, yahut “Kara daş” kimi tanınmışdır. Yağış yağdırma efsunu ile bağlıdır. Yadanın yağış yağdırma merasimi ile bağlı olması ilk defe Özbek folklorşunası B. Sarımsakov terefinden nisbeten geniş planda araştırılmıştır.

Azerbaycan halkı içerisinde yel, külek, odu koymak, seli saklamak, ıldırımı hatasız ötürmek ve s. Bağlı çoklu efsun vardır. Bunların birçoğu şaman oyunları ile müşahide edilmiş, sözün gücü, insan inamı bu efsunların esasını teşkil etmiştir.

Bitki ve heyvanları korumak meksatile yaranan efsunlar halkın efsun yaratıcılığında mühüm yer tutur. Bu efsunlarda insanın gündelik yaşamışında müeyyen rol oynayan meyve ve meyve ağaçları, müeyyen bitkiler-buğda, arpa, çeltik ve habele koyunculuk ve maldarlık hayatı ile elekadar yaranan nümuneler vardır.

Halk arasında mal-kararı mühtelif hesteliklerden korumak için, onların neslini artırmak, inekden, camışdan, koyundan daha çok mehsul elde etmek meksedi ile deefsunlar söylemişdir. Şamanist tesevvürlerle elekadar efsunlar halkın içerisinde geniş yayılmıştır. Meselem, M. Ceferzade'nin yazdığını göre, dabakın müalicesizamanı ovsuncu şaman rekslerini hatırladan hereketlerle elinde tabak okuya-okuya heyvana yakınlaşıp ocsunu okuyar ve bununla da hestelik gedermiş:

Tabak geldi
Dabak gaç...

Bu kabilden olan efsunlar bu günün özünde de halkın içerisinde geniş yayılmıştır.

Meslen, halk arasında bostan bitkilerinin bolluğu, mehsülün saflığı için ilk cücerti çıktıktan sonra, şitil alındıkda efsuncunu çağırır, yeddi kadın yeddi kab su götürüp bostanı suvarardı. Daha doğrusu, bostanı yeddi defe dövre vurub su çileye-çileye okuyardılar:

Hor:

Su kabların
Beri verin,
Arı gelin,
Sarı gelin,
Su süzdüm söz dağına
Bostanın

Hinni kaçdı.
Çinni kaçdı.
Bostan yerim tağlandı
Ala taylor bağlandı

Hor:

- Su kabların
Beri verin Arı gelin,
Karı gelin,
Sarı gelin...

Yahud, yeni bağ salanda, ting ekende, alma, armut, tut, kelemlerini çalak edenden sonra bağbanlar efsuncunu-şamanı çağırar ve şitillikde dövre vurb okuyardılar:

Kelem tut oldu,
Tut oldu.
Tutum put oldu,
Put oldu.
Alma, armut
Haçalandı.
Yaman gözler,
Parçalandı.

Sonra efsuncu kayganak çalar ve yeddi bağbanla birlikde nahar ederdiler. İnsanın gündelik meişeti ve onon sağlanması ile bağlı yaranan efsunlar efsun yaratıcılığında daha geniş yer tutur.

Hele çok kedimlerden övladsızlıkla, doğumla, şerin kovulması, evden, ocakdan uzaklaşdırılması isteyi ile bağlı efsunlar yaranmıştır. İnsanda kokunu, nezeri sindirian, uzak seferden salamat kayıtmak arzusu ve s. İle elekadar efsunlar yaranmıştır.

Gündelik meiset hayatı ile bağlı efsunlar içerisinde itkapma, aturma, nezere gelme, kokuya karşı efsunlar hısusile seçilir.

Kedim insanların gündelik meiset hayatında korku tesvvürü geniş yayılmıştır. Özü de ele bir hiss, düyümü olmuşdur ki, insanlar daim onmuy muhtelif göze görünmez kuvvelerle-cin,şeytan, al, albas ve s. Elekalandırmışlar. Korkunun karşısını almakla aciz olan insanlar mühtelif efsunlar yaratmışlardır.

Son illerde toplanmış olan efsunların bir çoğu müeyyen hesteliklerle bağlıdır. Me'lumdur ki, kedimlerde halk tebabeti güçlü olmuşdur.Bunun bir sebebi de ayrı-ayrı ot ve bitkilerden düzenlenmiş dermanlarla yanaşı, sözün gücü

vasitesi ile insan psikikasına te'sir etmek idi. Mehz efsunların bir çokunda hemin cehat başlıca meziyyetlerdendir. Sözün gücü ile adamdaki hesteliyi aradan kalkdığını, geçdiyini inandırmak ve belelikle de hekiketen hesteliyi sağlamak efsun dünyasının mö'cüzelerinden olmuşdur. Bu grupa dahil olan "Diş ağrısı", "Göz ağrısı", "Kulak ağrısı", "boğazgelme", "Kızdırma", "Demirov", efsunları dikkati celb edir. Bu efsunlarda halkımızın ibtidan tesevvürleri ile yanaşı ibtidan yaradıcılık üslubu mühafize edilmişdir. "Demirov", efsunu bir cehetden hususile marak doğurur:

Geher atdan düş, kızım,	Kocanın dırnağında
Evine sürüş, kızım.	Gelmisen
Gökünü kazdım, bak, bak,	Dırnakda kayıt.
Döşünü yazdım bak, bak.	Döşünü yazdım bak, bak
Nenenin barmağında	Demirov babamı
Gelmisen	nallarım
Barmakda kayıt	Geher atdan salladım.

Me'lum olduğu kimi, halk arasında demirov hesteliyini efsunların kömeyi ile müalicesi en'enesi mövcudtur. "Gökünü yazdım, döşünü yazdım" ifadeleri de demirovu derinin üstünden silip atmak inamı ile yaranmıştır. Bu kebildelen efsunlardan başlıca mekset insanda sözün, efsunun gücüne inam yaratmaktadır. İnam ise müalicenin esasıdır. Eyni ceheti "Boğazgelme" efsununda görürük.

Allı kız,
Şallı kız
Yelinç yaraklar seni
Deden soraklar seni
Kayanı neçe deldin,
Gece geldin, gündüz geldin?
Nenen dodağın eyer,
Anan dizine döyer.
Gece gelmisen
Gece kayıt,
Gündüz gelmisen,
Gündüz kayıt.
Kayıt, kayıt, kayıt,
Kayıt, kayıt, kayıt,
Azarın, bezarın yere
Yerin sağlamlığı sene.

Efsucu sözlerini dedikde hestenin boğazını ovuşturur, onda sağlamlığına kuvvetli inam yaradır.

Efsunculuk en'enesine göre söylenmiş nümunenin terkibinde bir atık söz işlendirilerse, yahud efsundan bir söz düşerse, efsun pozulur. Başka bir inama göre, efsuncunu başkasına vermek, öyretmek, söylemek güneh hesab edildiyinden başka janrlardan farklı olrak onları yazıya almak heyli çetindir.

FALLAR

Uzun müddet fallara yanlış münasibet beslenilmiştir. Falın dini tesevvürlerle eynileştirilmesi, yalancı falcıların, falabakanların, hususen karaçi falabakma en'enesinin meydana gelmesi falinhakiki mahiyyetni arka plana geçirmiş, inam, e'tikat ve kabakcadan yozma, ayan olma, nokteler, rekemler, hetler, şekiller sistemine esaslanan real falabakmanın elmi şerhi tetkikatdan kenarda kalmıştır.

F. Engels "İlkin Hristiyanlığın tarihi" eserinde yazdı ki, kedim haldeyler ve Yehudiler arasında herflerin iki me'nalığı ile meşgul olan sehrkarlık seneti geniş yayılmıştır. Me'lum olur ki, b. E 300 (y)il evvelki dövrlerde herflerden rakam kimi istifade etmişler. Hurufiler ise herf, nö(o)kta, rekemler esasında şerti manalar-hususi mana ifade eden nökte, hett ve hetler sistemi yaratmışlar. Onlar öz gizli fikirlerini hemin sistemler-şifreler vasitesi ile ifade ederdi, bu şifrelerin açılmasını ise Hurufiler- "fallar", "falaçmalar" hesap edirdiler.

Şübhesiz ki, kedimlerde yaranan ve müeyyen remiz me'naları ifade eden nökte, herf, hetler ve şekiller ilkin falabakmanın esasını koymuş, Hurufiler de öz şerti sistemlerini yaratmışlar. İşareler içerisinde haömekilli ifadeler (h) uğursuzluk remzi olmuş, üzü gülen kadın şekli şer, bed, üzü gülen kişi resmi, işaret remzi heyir, uğur elameti olmuştur.

Fallar kedim halkların şifahi yaratıcılığında geniş yayılmıştır. Bunu tekce Türk tayfalarına aid etmek olmaz. Yehudiler, Kaldeyler, Erebler, Çinliler, Yunanlar hele(hala) çok kadimlerden ilkin fallarını yaratmışlar. Bütün bu fallarda ikin ibtidailik hususiyetleri aynı olmuşdur. Hetlerin uygun gelmesi, düzgün kovuşması sayesinde ilk inamlar tesdiklenmiş ve belelikle ilk inemler yaranmıştır. Birçok fallarda tehmini, aynı şekilde nezere çarpan fallardan biri beledir: Gözlerini yumup üreginde bir arzu tutan adam şehadet barmağını birbirine yaklaştırır. Onlar birbirine tuş gelirse, arzu heyata geçer, yan geçerse, bu arzu baş tutmaz. Ve yahut Novruz kabağı tut, armut ve başka ağaçlardan yellencek asar, yakın adamlar bu havacalda havaradılar. Oturmuş halda havaranları yelledeledi. Kim isteseydi üreginde bir arzu tutb yellençeyi var gücü ile ireli iterdi. Yellençek suretini azaltmadan üç ve ya yeddi defa hareket etseydi arzu heyata geçerdi, havarcanın hareketi tez dayanardıssa, demek arzu heyete geçmezdi. İlkin fallar grubuna dahil olan fallardan biri de gözü yumup müeyyen otu ve ya nömrelenmiş, şerti ad koyulmuş üç güllü otun yarpağını dermek olmuştur. Gülün her yarpağı bir arzu ile elekelendirilir. Gözü yumup onlardan hansını

çakseydin, demek hemin arzuya kovuşardın. Yrpakların biri, ikisi uğursuzluk remzi de olabilerdi.

Falabakma muhtelif halklarda bir-birinden farklı formadları vardır. Müeyyen rekemler, hetler, nökteler, minik hereketler, el, barmak kuruluşları, göz, aln sistemleri, onların kuruluşu, forması esasında insanın uğurlu ve uğursuz geçişini, geleceğini yozmak en'enesi mövcut olmuşdur. Müasir gen nezeriyesi bele bir faktı tasdik edir ki, insan hayatına baş veren muhtelif uğursuzluklar onun fizionomiyasında-el ve barmaklarında, üzünde müeyyen genlerin mehri ile bağlı çizgiler, izler koyur. Yahut bunun eksine, baş verecek uğurlu hadiseler insanın üzüne, alına gözlerine genlerin parmaklığı ile bağlı muhtelif uğurlu çizgiler, nökteler, bir sıra hallarda ise leke lkecikeler yayılıdır 1.

Fal düsturları-nçkte, rekem sistemi vasitesi ile hemin nekteleri okumak real ve elmi köke esaslanır. Mehz bunları okumak, ölçü hudutlarını, metnleri yaratmışlardır. Hemin bedii metinler bir terefden falına bakılana pciki te'sir göstermeye, onda güçlü inam yaratmağa sebeb olurdusa, diğer terefden fal sistemlerini açmak için, okumak için fal okuyana vakt imkanı kazandırırıdı.

Vaktile Hurufilerin yaratdığı fal metinlerinin bir çoğu unudulmuş, bir kısmı din kadimleri ve yalancı falcılar terefinden tehrib edilmişdir. Lakin bedii metinler muhtelif transformasyonlara uğrasa da, müeyyen sistemlerde bize gelib çatmıştır. Meselen, onların şifahi nitkde bele böyle formaları mühafize edilmiştir:

Falın fal olsun,
Fermanın hoşhal olsun.
Hinin dili,
Cinin dili
Fal olsun.
Albasın geden yolу
Fal olsun
Kara bahtın
Para bahtın
Aal olsun.
Falın fal olar,
Fermanın hoşhal olar.

Fal metnleri fal açılmazdan evvel söylenen arzu, falın uğurluluğu, kara behtin hoşbeht semte yönelme isteyini ifade edenler de vardır:

Fal açmışam fal üste
Falın gelsin alüste,
Al çıkışmasın tahtına
Şah Süleyman hökmünü,

Alıb yazım bahtına
Falın fal olsun
Fermanın hoşbal olsun.

Yahudi pis falın torpağa tapşırılması ile bağlı halk arasında bele numuneler de vardır:

Falın fal olsun
Fermanın hoşhal olsun
Bahtun para
Üzüm kara
Falın kara
Bu kara falı
Aparım salım hara?
Filan, filan, filan, fala
Aparım bu kara falı
Tağşırım torpağa.

Başka haşklardaa olduğu kimi hele çok kedimlerden Türk tayfaları içerisinde de falabakma olmuşdur. Müeyyen merhelede herfler, nokteler ve rekemler esasında falabakma halk içerisinde geniş yayılmıştır.

Halk yaradıcılığında geniş yayılmış falları aşağıdaki kimi gruplaşdırınmak olar: İnamlarla bağlı falabakma ; su ile falabakma; ıldızlarla falabakma; nohutla falabakma; şekil ve kitapla falabakma.

Halk arasında falabakma bir sıra başka vasıtalardan da istifade edilir. Meselen, duzdan, otdan, güzungüden ve s.lakin bunlar müstekilbölgüler yaratmır, ayrı-ayrı inam ve e'tikatlarla elakadarolduğundan tesnifatın birinci bülgüsüne dahilolur.

İnamlarla bağlı falabakma. İnamlarla falşabakma daha kadim tarihe malikdir. Falın ilk növlerinden olan bu çür falabakmada müeyyen inamlar esas götürülür. Yukarıda deyildiyi kimi, "kapıpusma" ve ya "kulağa dayanma" esasında yahşisöz uğur, pis söz uğursuzluk elameti hesab edilmişdir. Bir çok başka fallarda da eyni cehet nezere çarpır. "Birinin kipriği üzüne düşende sorumarlar ki, üreginde bir arzu tut ve de görek kipriğin hancı üzündedir? Düz tapsan üreginde tutduğun arzu çin olar".

Ve yahut: "Balığın çanak sümüyünü iki barmağın arasından atırlar. Arkası üstे düşerse falına bakılan gelinin kızı, üzü aşağı düşerse oğlu olacağı gözlenir". Hamile kadın neyi olacağını bilmek üçün falına bakıldığından başka elamet de esas götürülebilir. Meselen, "Elle fal" adlı fala nezer salar: "Boylu geline deyirler ki, gelin, eline ne olub, bakım". O da ihtiyarsız elini gösterir. Eğer elinin içini gösterse oğlu, üstünü gösterse oğlu olacak".

Güzgü, düz, muhtelif otlar vasıtasisle falabakma da onlara beslenen inamlarla elakadardır. Meselen: “İlk defa yatişan evde yatanda yastığın altına güzdü koyulur. Yatan adam gelecek bahtının neçe geleceğini hemin güzgüde görür”.

Duzla bağlı olan başka bir falda ise beledir: “Boylu gelinin başına arkadan helvetce bir çimdik duz töküp izleyirler. Eğer gelin ihtiyarsız olarak eli ile üzünü sığallasa kızı, elini çenesine sürse oğlu olacak”.

Su ile falabakmada kadim fallargrubuna dahildir. Falm yaranması ehtimal ki, su kultu ile elakadardır. Ekser fallarda insan taleyinin arzusu su vasitesi ile heyata geçir. Kedim tesevvürlerde su ile yaranan antropomorfik Nahit sureti Türk tayfaları içerisinde su kulturun çok güçlü olduğunu tesdit edir. Halkın şifahi tefekküründe suyun muhtelif növlerinin şahidi oluruk, su be'zen insana hayat veren real bedii obrazı, be'zen mifik anlayışa çevrilir. Derya ve ya çayla bağlı su kultundan cengaver atlar töreyir, köpüklenen çesmelerden kola kuvvet, sese kudret gelir, hetta kör gözler şifa tapır.

Falla bağlı tesevvürlerde bir “fal su” anlayışı da vardır. Falabakma ucun su getimeye geden su getirene kadar sesini çıkarmamalıdır. Su fallarının ekseriyetine “lal su” ile bakılır.

Görünür su ile bağlı tesvvürler halk arasında çok muhtelif görüşlerle elakadar olmuşdur. Su ile falabakma da müeyyen derecede öz kökü e'tibarı ile hemin görüşlerden tebii ki, müeyyen dercede behrelenmiştir. Falların birçoğu su ile icra olunur. Meselen, onlardan birine nezer çalar. “Suda falabakma” allanan ucun işlenmemiş bir kap (adeten cam) götürülür. Ora yarım stekan su tökülür. Falabakan üreginde falına bakıldığı adamın falını tutmalıdır. Bu zaman suyun üzerinde emele gelen lekelere göre adamın taleyinden haber verilir.

Dağ şeklinde olan lekeler falına bakılan adamın uzak yola çıkacağını gösterir; kuş şeklinde olan lekeler bu adama şad bir haber çatacağını gösterir; dairevi şeklinde olan lekeler bed haber ve ya gözyaşı olacağını bildirir; suyun üzeri lekesiz oldukça açık yol ve uzun ömrü gözlenilir.

Suyun istirak ettiği bütün fallar su falına aittir. İgne, yüzük, boyunbağı denesi ve başka eşyaları suya salmakla bakılan fallarda da su esas fal unsurudur. Su falları geniş yayılmışdır, bayram günlerinde haftanın uğurlu günlerinde böyle fallar kurulur ve adamlar suyun kudretinden istifade etmekle takeyin bu ve ya diğer kudretlerinden haber tutmağa teşebbüs gösterirler.

(Y)ulduzlarla fala bakma kozmokonik tasavvurlarla alakadardır. Me'lumdur ki, sema cisimlerinin mukaddesleştirilmesi ile bağlı onlarla muhtelif tesevvürler sistemi töremiştir. Ulduz falları da öz kökü e'tibarı ile hemin tesevvürlerle bağlı yaranmıştır.

Güneş, ay, ulduzlar bu grupdan olan fallarda esas götürülür. Meselen, sevdigin adamın senin hakkında ne fikirde olduğunu bilmek ucun “yeddi ulduz falından” istifade edirler: “Heftenin uğulu günlernde (çerşenbe akşamı, cuma akşamı) yatmağa gederken köyde 7 ulduz sayırlar. Ulduzları sayandan sonra bir

gelme de danışmayıp yatağa girisen. Yukuda sevgilini görür, onun senin barendeği fikirlerini öyrenisen”.

Halk arasında Ay'la bağlı fallar da vardır. Meselen, bu fallardan biri beledir: “Ay üç günlük olanda üreğinde bir arzu tut ve hamı yatandan sonra eyvana çıkıp aya bak. Sonra uzanıp yat. İki gün bunu tekrar et. Üçüncü gün yukuda arzuya neçe yetmeyin mümkün olacağını ve ya bu fikirden daşınmalı olacağını göraceksen”.

Maraklıdır ki, ulduz fallarının ekseriyeti yuku ile elakalandırılır. Bir çok hallarda falın başlıca şartı olan kabakçadan haber verme, gelecekden haber tutma, ayan olma yuku vasitesiyle heyata geçir ki, burada falla yuku arasında müeyyen benzerlik nezere çarpır.

Halk arasında uzun müddet ulduzların hareketi, yer değişmesi, düzümü ile bağlı fallar yaranmıştır ki, bunların büyük ekseriyeti kozmokonik tesevvürlerle bağlı olmuştur. Güneşle bağlı fallar bu kabilden olan fallar içerisinde nisbeten azlık teşkil edir.

Ulduz fallarının büyük nisbeti Ay'la alakadاردır. Ay'la fala bakına hele kadimlerden halk arasında mövcud olmuşdur. Hatta bazen lunatikler birçok hadiseleri kabakçadan söylediklerinden onların büyük ekseriyeti fal açmağa meyl göstermiş, insanın hayatı, taleyi ile bağlı bir çok hadiselerden müeyyen falabakmalarla haber tutabilmişler.

Nohutla falabakma. Orta asırlardan başlayarak nohutla falabakma halk içerisinde meşhur olmuşdur. Aslında nohutla açılan bu fallar nokteler ve rekemler sistemine esaslanır. Bu grup fallar müeyyen derecede Hurufilik te'siri ile bağlıdır. Meselen, nohutla falına bakılan adam üreğinde bir arzu tutur. Bundan sonra 41 dene nohut götürülür. Onları gözeyarı 3 hisseye ayıırlar. Sonra bir hisseni ayırip götürür ve onu da öz növbesinde iki yere böölürler. Yeniden bölünmüş bu iki hissenin birinden dört nohut götürmek lazımdır. Hemin hissedede kalan nohutların sayı niyyeti ve ya arzunu heyata geçip geçmeyeceğini, insanın yakın vaktlarda başına geleceği hadiseni müeyyenleştirdir. Burada nohutların sayı ile bağlı rekemler ve onların remzi manası esas götürülür ki, hemin rakamların adı çekilen remzi manaları burulan rekemlere verdikleri manalara uygundur:

1 rekemi (bir nohut)-adamin uzak yola çıkacağını bildirir.

2 rekemi (2 nohut)- kiminse haber gözlediğini, haberin çatmasına göre dairliğini bildirir, haber gelecektir.

3 rekemi (3 nohut)- şadlık ve ya şad haber olacağını bildirir.

4 rekemi (4 nohut)-ne ise kederli hadise ile bağlı bir yiğincak, meclis olacağını bildirir.

5 (5 rekemi)- arzu ve ya niyyetin, nezerde tutulan maksadın hayata geçmediğini ve ya geçmeyeceğini bildirir.

Halk arasında nohutla noktası düzeltmek ve hemin nokteler arasında falabakma da vardır ki, bu da eslinde yene noktelerin sayı ile-rekemlerle falabakmadır.

Şekil ve kitapla. Falın bu növü şekillerle, müeyyen ölçülerle fala bakama olup halk arasında geniş yayılmıştır. Bu çür fala bakımada uğurlu mimikalar, sağ ve sol profilli şekiller, kadın ve kişi şekilleri müeyyen yer ifade edir. Şekille fala bakma gözlerin muhtelif ölçüler, kalipları ayrı-ayrı istikametlere yönelmeleri, alının enli ve dar olması, elin büyülüğu ve küçüklüğü ve s. Menalandırılır, bu tutumlar müeyyen yozumları doğurur. Şekille fala bakımada söz ve metinler az iştirak edir.

Fallar halk yaratıcılığının kadim olduğu kadar, maraklı ve az öğrenilmiş janrlarındandır. Burada sembolik tesevvürlerden tutmuş şamanist bakışlara gederki çok muhtelif tesevvürler aks olunmuştur. Falların dille alakalandırılmasına sonraki dövrelerde teşebbüs gösterilmiştir. Baezn doğrudan da, ele bir tesevvür yaranmıştır ki, fallar dini görüşlerle alkadar yaranmıştır. Lakin onları dikkatle araştırdık da her bir falın arkasındaki tesevvürler aydınlaşır, bu ise halkın ilkin inkişaf merhelesindeki bakışlarını araştırmaga zengin malumat verir.

TÜRKEÇARELER

Hala çok kadimlerden halk muhtelif hastalıklara sırlı hadise kimi bakmış, hastalığın ölümün hakiki manasını derk edebilmesi de buna karşı şuurlu faaliyete başladığı dövrelerden mübarize aparmağr teşebbüs göstermiştir. Muhtelif hastalıkların sağalmasında halk türkeçarelerden istifade etmiştir.

Türkeçareler halk tesevvürlerindeki kuruluşuna göre iki ana gruba ayrılır: a) sade türkeçareler; b)mürekkep türkeçareler.

Sade türkeçareler inamlara esaslanmıştır. Bu gün halk tebabetinde hele onların bir çögünün izi yaşamaktadır, “sarılık tutan adama kefil silme burada sarılık hatağı geber”, “Korkan adamın korkuluğunu almak üçün başına e koyarlar”, “Korkan adamın korkuluğun geçsin diye su içirirler”, Korakan adamın korkuluğunu almak üçün duvara un atarlar. Neden korkubsa, şekil duvara düşer, korkuluğu geçip geder” ve s. Bu gibi türkeçareler halk arasında geniş yayılmışdır. Türkeçarelerin bu növünde görüldüyü kimi, inamlar, ayrı-ayrı kultlara sitayış ve s. Başlıca şart kimi götürürler. Halk tebabetinin sırlarına yiyeledikçe, insan tabiatı ayri-ayrı bitkilerin, otların, müalicevi ehemmiyetini öyrendikçe inamlarla halk tebabeti çaprazlaşmıştır. Müalice ahemmiyeti örenen otlardan halk geniş istifade etmeye başlamıştır. Sade türkeçelerin ayrı ayrı bitkilerin, otların müalicevi ehemmiyeti esas götürülmüşdür. Meselen, “dişin ağrıyanda badbadı tohumunu yandırıp tütsüsünü dışine versen, ağrı keser”, “körpe uşağın kusmasını kesmek üçün düyü helimini katıkla karıştırıp verirler”, Gelemi yeyip (seherler) üstünden süt içmek verem hastalığının dermanıdır”, “Soğuk degen adamı keçi piyi ile ovuşdurup, zoğal mürebbesi ile çay versen, sesi açılar”, “Kuzukulağı me’de

(mide) kıçkırmasının dermanıdır”, “İtburnu çiçeği böyrek (böbrek), me’de hastalıklarına, kan tezyikine dermandır” ve s.

Görüldüğü kimi, sade türkeçarelerde mürekkeb terkibler iştirak etmir. Derman karışıkları da az-az hallarda teklif edilir. Bazen de müeyyen inamlar bakımından bazı bitkiler meslehat görülür. Lakin mürekkeb türkeçareler bunlardan bir sıra hususiyetlerine göre farklıdır.

b) Mürekkeb türkeçareler. Mürekkeb türkeçareler muhtelif melhemler, karışıklar esasında hazırlanan müalicə vasıtalarıdır. Bu türkeçarelerde dermanlardan deyil, ayrı-ayrı bitki, yarpak, muhtelif eşyalardan istifade edilir. Mürekkeb türkeçarelerde halkın inamları ile yanaşı, müalicə ehmiyyeti olan muhtelif bitki ve otlar da iştirak edir: “Muhtelif zaddeden sonra bazı adamların başı ele bir buzlayır. Yazda soğuk şey yeyende bele baş soyuyur, adam narahat oluri bazen ele bir ses gelir. Tebabetde “sindrom” adlanan bu hastalığın türkeçaresi beledir:

“Keklikotu, mehmerek, pişikotu (valeryanka), bir de gicitkeni (gezne) kaynadırlar. Suyuna un töküp hemir düzeldirler. 3 ay bunu ayda bir defa tekrar edirler. Üç atdan bir de tekrar edirler. Altı aydan sonra bir de tekrar edirler. Baş ağrısı bundan sonra keslir ve hastalık sağalır. Kiçiken (gezne) tıkalı olduğu için onu derende deyirler:

Gezne, gezne, burama meni,
Nenemi vererem sene.

Kızılca, kızdırma, baş ağrısı, karın ağrısı, kol-kıç siniği ve bir çok muhtelif hastalıkların müälicesi ile bağlı halk külli miktarda türkeçare yaratmışdır. Onların bir çoğu bu gün de halkın tahayyülünde yaşıyor ve zaman-zaman nesilden-nesile ötürülür. “bednezerden dyaranı bele sağaldarlarmış: hayatda saklanan toyuğun peteğini kına ve şit yağıla karışdırıp hemin yaraya sürterlermiş”, “İl yarası bu çür sağaldılardı-köy daşla yumurtanın sarısı karışdırılır. Bez parçanın arasına yiğip yaranın üstüne koyulur. Bu, günde 3 defa, 3 gün tekrar edilir. Bundan sonra tara kötükden düşer, onun yerine azca kaynatılmış kelem koyulur. Bununla da yara sağalır” ve s. İ. a.

Elbette, indiki şeraitde halkın kadim hayatı ile sık bağlı olan türkeçarelere müasip tebabetin nailiyetleri seviyesinden bakmak ve ya onları bir-birine karşı koymak olmaz. Hekim mesleheti olmadan onlardan bu gün istifade etmek bu gibi hallarda şüphesiz ki, hoşagelmez neticeler vere biler. Unutmak olmaz ki, türkeçareler insanların tebabetten, tıbb hidmetinden mahrum oldukları dövrde yaratdığı müalicə vasıtalarıdır, onlarda muhtelif tasavvurların birleşmesi de bu bakımından tabiidir. Halk yaradıcılığının başka janrları kimi türkeçarelerde bize Azerbaycan halkının daha kadimlerden süzülüp gelen hayat ve meişet tarzı, yaşamak, ölüme, hastalıklara kalıp gelme azmi özünü aks ettirmektedir.

YALANLAR

Halk yaradıcılığını öyrenilmemiş janlarından biri de yalanlardır. Yalanlarda olmamış hadiseler ve ya olması nakl edlen şekilde mümkün olmayan hadiseler söylenilir. Yalanlar halk yaradıcılığının müeyyen janlarında bazen küçük bir elamet kimi çıkış edir.

Yalanların bir kısmı bu şekilde halk yaradıcılığı janlarında iştirak ettiği kimi, onları halk yaradıcılığı janlarından kenara çıkardıkda müstakil mana daşıyır. Mselen,

“Kapı dedi:

“Çaydan geçende kurbağadan korkub, ürek-göbağı düşmüş, deli olub”, “İnanla ovcu Pirim öpüsdüler, görüşdüler, ayrıldılar”. “Mehemmed kılincını çayın kabagına tutdu, çay dayandı ve sonra tersine akmağa başladı”, “Geçen yağışdan tuta-tuta köye çıktı” ve s.

Yanlış olarak yalanların bir çoğu uzun müddet nağılların janr hususiyetlerinden hesab edilmiştir. Malumdur ki, nağıllarda muhtelif yalanlar, habelə kafiyeli nesr-seç formasında yayılan yalanlar da nağıl sujetini tâinamlamak, onu bedii cehetden zinetlendirmek maksadıyla hidmed edir.

Halk arasında yalanların çok muhtelif şekillerinin yayılması, onların nağıl ve dastan hudutlarından kenara çıkması, bazı hallarda ise yalan esasında, hatta müstakil nağıl sujetlerini yaratması gösterir ki, yalanlar halk yaradıcılığının mütakil janlarından olmuş ve zaman geçtikçe unutulmaya, parçalanmaya başlamıştır. Belki da nağılların özü kadar kadim olan yalanlar ele nağılları yaratmağın ilkin tecrübelerinden olmuşdur.

Halk arasında yalanların muhtelif şekilleriyayılmıştır. Onlar içerisinde nazmla yarananları da vardır:

Ağaç ekdim Daşkendde,
Budakları Derbendde.

Gödüm üç aylık uşak,
Tutub devlerle kurşak.

Babam bir kemend attı
İlmesi Aya çatdı.

Nenem yıkıldı çaya,
Suyu daşdı her yana.

Karışga şıllak atdı
Devenin budu batdı.

Milçeyi mindim
Arazi geçdim.
Yabaynan dovğa içdim.

Zahid namazın kıldı,
Şah tahtından yıkıldı.

Bir nesirem, bir Memmednesir.
Dam-bacamdan yel esir.

Yalanların müstakil janr şaklinde yaranmış numunelerinden de bize gelip çatani vardır. Meselen, aşağıdaki yalan bu bakımdan marak doğurur:

“Hadiyi, Bidiyi, Goroğlu Gosuydu, bir de men. Getmişik ova. Karşımıza bir tavşan çıktı. Hadiya dedim. At, atmadi. Bidiya dedim at, atmadi. Özümün lülesi çok, gühü var bir tüfengim var idi. Çıkartdım, tavşanı aşırdım. Tavşanı (dovşanı) soymaya ne Hadi’da bıçak oldu, ne Bidi’da bıçak oldu, ne de ki, Goroğlu Gosa’da. Özümün sapı var, tiyesi çok bıçağımı çıkarıp tavşanı soydum, doğradım. Hadi’ya dedim kazan ver, olmadı. Bidi’ya dedim kazan ver, olmadı. Goroğlu Gosu’na dedim kazan ver, olmadı. Özümün altı çok bir kazanım var idi. Eti tökdüm onun içine. Odun yiğdık ocak kalayak. Hadi’ya dedim koy çakmak ver, Bidi’ya dedim koy çakmak ver, Goroğlu gosu2ya dedim koy çakmak ver, heç birinde olmadı. Özümde çakmaksız koysuz vezne var idi. Çekip yandırdım, ocak kaladım, eti bişirdim. Doyunca yeyip geriye döndük”.

“Deveni helbirle suladım doymadı, horuzu suladım doydu”, “Akıl babamvardı, karışkanı kaşıkla suvarardı”, “Atamdan kuvvetli heç kes olabilmezdi, putluk daşları hoppadan udardı”, “Dede Korkud’un Yetim pehlevani hisrlenende rakibini başının üstüne kaldırılmış ve kurşağa kadar torpağa batırılmış”, “Anam meni horuz yumurtası ile böyüdüb” ve s.

DUALAR

Halkın şifahi yaradıcılığında dualar da müeyyen yer tutur. Bazen dualar dinle, yalancı mollaların manasını başa düşmediği sözlerden ibaret olann kızmakaralarala, dua yazmakla eynileşdirilir. Lakin dualar, onlardan tamam farklılanan müstakil folklor janrı olub halkın şifahi yaradıcılığında çok kadimlerden özüne yer tapmışdır. Dualar heyr dua vermek, alkışlamak, yakılır, uğur arzulamak meramı ile bağlı yaranmış ve ayrı-ayrı erken inamları ifade etmiştir. Sonralar dini itikatlar meydana geldikçe dualar dini tesirlere maruz kalmış, ayrı-ayrı din kadimlerinin-peygamberin, inamların adı ile bağlı dualar yaranmıştır.

Dualar iki ve ikiden artık alkışın birleşmesinden emele gelen folklor janlarıdır. Duanın esasında dayanan alkışda başlıca cehet yahşılık ve uğur dilemekdir. “Kohum-akraba içerisinde en uzun ömrü süren, toylar-busatlar gören olasan, oğlunun-kızının şöleti ile feralanasan, düşmanını karşısında har göresen, heç be’de, heç zaman, heç kese muhtaç olmayasan”, “Hudavendi alem seni üregi dertli, gözü yaşlı, sinesi dağlı koymasın, sana bir zürriyet versin, ay gelin”. Dualar içerisinde aşağıdaki şekilde olanlar da vardır: Bazen merasimlerde ifa olunan bu nağmeler halk arasında müstakil dualar kimi da yaşıyor:

Ağırlığın- uğurluğun

Çemendeki otlara,

Göyden uçan kuşlara,
Kayalara, daşlara,
Söyleyen arvadlara

Ersizlere dullara
Akıp geden sulara.

“Kitabi-Dede Kokud” boylarında alkışlaarla ve kargılarla yaşayışı, dualara da tesadüf edilir. İlk bakışda alkış tesiri bağışlayan bu numunelere nazar saldıka onların dua olduğu aydınlaşır. Hatta numunenin özünden de gözükür ki, alkışlar arasında yaranan numune halk yaradıcılığı için ananevi olan janrlardan biri duadır. “Karlı dağların yıkımasın! Gölgelice kaba ağacın kesilmesin! Kamet akan körklü suyun kurumasın! Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin! Çaparken ağboz atın büdremesin! Çalışanda kara Polad üz kılincın kütlenmesin! Ağ sakallı baban yeri uçmak olsun! Ağ birçok anan teri behişt olsun! Ahır sonu arı iinandan ayırmasın! Amin-amın deyenler didar görsün! Veren umrun üzliesin! Yiğişdirsin, duruştursun, günahlarını adı görkül Muhammed Mustafa üzü suyuna bağışlasın!”

Dini tasavvurlarla bağlı dualarda da şer pislenir, insanlara sağlamlık, gözellik, hayır ve uğur arzulanır.